فصلنامه فرهنگی،ادبی،هنری

وارلیق

تورکجه - فارسجا فرهنگی درگی

۱۸-جی ایل، قیش ۱۳۷۵، سایی ۴-۳-۱۰۱، قیمت ۲۵۰ تومان، ۱۳۴ صحیفه

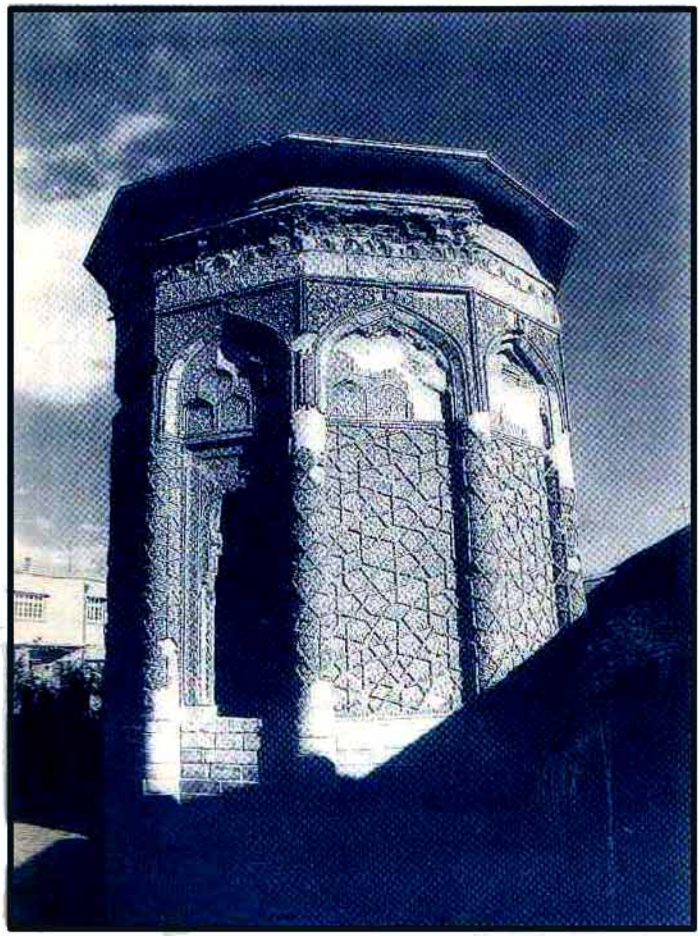

ماراغا - گؤی گؤنبز(۵۹۳ ه ق)

بسم الله الرحمن الرحيم

ایچینده کیلر

● یئنی دیلچیلیک(۴) ـ دوقتورجواد هیئت ۳
● «دده قورقود بوىلارى»نین سارسیلماز آراشدیریجیسی ـ دوقتور ح.محمدزاده،م.ع.فرزانه ۱۵
● فضولی اوغلو فضلی دن بیر پارچا شعر ـ میرهدایت حصاری ۳۰
● محمد فضولی و سلطان سلیمان قانونی ـ سراج‌الدین حاجی ۳۳
● یوسف قهرمانپورون اثریندن درلمه‌لر ـ م.ع.فرزانه ۴۰
● میرزا صالح تبریزی ـ محمدعلی حسینی ۴۸
● چنگیز آیتماتوفون «آغ گمی» رومانی ۵۲
● اسماعیل قاسپیرالی‌نین حیاتی و دوشونجه‌لری ـ پروفسور خیرالله محمدوف ۶۲
● کوراوغلونون شعریتی ـ پروفسور نظامی جعفروف ۷۱
● آذربایجان ناغیللاریندا باشلانیش و قورتاریش ایفاده‌لری ـ حمید شهانقی ۸۱
● عاشیق شنلیک ـ ناصر احمدی ۸۵
● یئنی چیخان کتابلار ۹۱
● بیر آغاجا چیخیر، مین بیر بوداق سیندیریر ـ کند اوشاغی ۹۷
● شعرلر ۱۰۰
● صابرین یادگاری زنفیره طاهرلی ۱۰۹
● بیزه گلن مکتوبلار ـ م.ر.هیئت ۱۱۱
● آبونه فورمو ۱۱۴
● پیر پالاندوز.عزیز محسنی ۱۱۵
● توریاق ـ کیان صفری ۱۲۰
● خبرلر ـ ح.م.ساوالان، وارلیق ۱۲۲
● کوچ ارامنه از ایران به قره‌باغ ـ صمد سرداری‌نیا ۱۲۴
● سؤزلوک ۱۳۳

*اوزقابیغین طرحی عبدالله عباسی دان دیر.

سؤزلوک(دیلچیلیک اصطلاحلاری):

استروکتور:قورولوش

سینتاکسیس:نحو

مورفولوژی:صرف

عوضلیک: ضمیر

ظرف:قید

اک: شکیلچی،پسوند

اؤن اک:اؤن شکیلچی،پیشوند

تکستولوژی: متن بیلگیسی(متن‌شناسلیق)

غیرقطعی گله‌جک:مضارع(زامان)

اوزاق کئچمیش:نقلی کئچمیش

مفعول‌به:تأثیرلیک حال

مفعول عنه:چیخیشلیق حال

مفعول علیه:یؤنلوک حال

مفعول مع:بیرگه‌لیک حال

مفعول فیه : یئرلیک حال

سینونیم:مترادف

آنتونیم: متضاد

اومونیم:متشابه

نطق حیصه‌لری:جمله عضولری(اجزای جمله)

سسلی:صائت

سسیز:صامت

سس‌بیلگیسی:فونتیکا

سسجیل:فونتیک

هیپئربولا:مبالغه

دیالئکت:لهجه

کلاسیفیکاسیا:بؤلوملمه(تصریف)

شماره حساب مجله وارلیق برای مشترکین خارج از کشور:

AKBANK BARBAROS ŞÜBESI,HESAP NO 0004419-8/BU6/02

DR.JAVAD HEYAT

298 BARBAROS BULVARI,İSTANBUL-TÜRKİYE

● ترکیه سالانه ۱۵ دلار ● اروپا سالانه ۲۰ دلار ● آمریکا سالانه ۲۵ دلار

یئنی دیلچیلیک(۴)

● دوقتور جواد هیئت

تؤره‌دیجی - دؤنوشوملو گرامرین سئیرینده عمله گلن دگیشیکلیکلر:

بوٌ مقاله‌میزده چامسکی‌نین ۱۹۵۷ ده نشر ائتدیگی نحو قورولوشلاری(Syntactic Structures)کتابیندا دیلچیلیک و تؤره‌دیجی گرامر باره‌ده ایفاده ائتدیگی فیکرینه اشاره ائله‌دیکدن سونرا ۱۹۶۵ ده چاپ ائتدیردیگی(نحو نظریه سی‌نین جنبه‌لری Aspects)کتابیندا ایضاح ائتدیگی استاندارد دیلچیلیک نظریه سینی و حاکمیت و باغلیلیق نظریه سی و گنیشلندیریلمیش استاندارد نظریه سینی،عمومی اونیورسال گرامری باره‌ده قیساجا ایضاحات وئریب آرالاریندا‌کی فرقلری و بوٌ نظریه‌لره قارشی تؤره‌نن نظریه‌لردن بحث ائدیب،چامسکی‌نین بوٌ گون قبول اوٌلونموش گؤروٌنن فیکرلرینی ایضاح ائده‌جه‌ییک:

چامسکی اوٌرتایا قویدوغو تؤره‌دیجی دؤنوشوملو گرامر و دیل قابلیتی Competenceنظریه سینده بو گونه قدر بئش مرحله‌نی فرقلندیرمک لازم دیر.

۱ - بیرینجی مرحله‌ده چامسکی‌ده بلومفیلد کیمی معناشناسلیغی(Semantic)دیلچیلیک تدقیقلرینه داخل ائتمیر و دیلین صورتی سایيلان نحوی(Syntax)معنادان مستقل قبول ائدیر.

چامسکی قورولوشچو دیلچیلرین(استروکتورالیست)گرامر باره‌ده فیکرلرینی یعنی دیل مثنلرینی پارچالاما،تجزیه و تحلیلیله گرامرین یازیلا بیله‌جگینی رد ائدیر و دنییرکی گرامرین وظیفه سی گرامره اویغون اولان جمله‌لری اونا اویغون اوٌلمایان جمله‌لردن آییرماق و گرامره اویغون جمله‌لرین قورولوشونو منتظم شکیلده شرح ائتمکدن عبارتدیر.دنمه‌لی قورولوشچو دیلچیلیکده اساس مسئله ان کیچیک معنالی واحدلری معین‌لشدیرمک اولدوغو حالده تؤره‌دیجی دیلچیلیکده جمله قورماق قایدالارینی تعیین ائتمکدیر.قورولوشچو دیلچیلیکده حرکت فونملرین تعییندن باشلار و جمله‌یه ساری داوام ائدر(Inductive Methode)حالبوکی چامسکی ده حرکت محدود قایدا و جمله‌نین معین گروپلاریندان باشلار و فونه‌تیک قایدالارا ساری داوام ائدر(Deductive Methode).

۲ - تؤره‌دیجی - دؤنوشوملو گرامرین ایکینجی مرحله سی چامسکی‌نین ۱۹۶۵ ده نشر ائتدیگی(نحو نظریه سی‌نین جنبه«آسپکت»لری)آدلی کتابیله باشلار.بو کتابدا افاده ائتدیگی نظریه استاندار مودئل(معیار)آدلانیر.بورادا ایلک دفعه اوٌلاراق معناشناسلیق دا گرامره داخل ائدیلمیش دیر و نحو قورولوشلارینی قورماقدا مسئول گؤستریلمیش و معناشناسلیق Semanticدا تعبیری(تفسیر ائدیجی)کیمی

قبول اندیلمیشدیر.دئمه‌لی معنانی اساس معین‌لشدیرن نحو دیر و هر جمله‌نین مستقل درین قورولوشو واردیر کی معنانی معین‌لشدیرن ده اودور.

استاندارد(معیار)نظریه‌ده نحوین ایکی حیصه سی واردیر:

۱ - تمل حیصه جمله‌نین درین قورولوشونو تؤره‌دیر.

۲ - دؤنوشوملو حیصه درین قورولوشو جمله‌نین سطحی قورولوشونا چئویریر.معنا حیصه سی درین قوروشون تفسیری دیر و یاخود درین قورولوش جمله‌نین معناسینی افاده ائدیر و فونه‌تیک حیصه ده جمله‌نین اوست قورولوشونون تفسیریله علاقه‌داردیر.

۱ - تمل حیصه اؤزو ده ایکی حیصه دن تشکول ائدر:کاتکوریا(مقوله‌ای)قایدالاری و سؤزلر.

- کاتقوریا قایدالاری یئنی‌دن یازما قایدالاریندان عبارتدیر:

مثلاً جمله(S)نی بئله یازا بیله‌ریک(۱)

1- S → N + VP

NP =آد گروپونو(Noun phrase)

2 - NP → D+ N

VP =فعل گروپو(Verb phrase)نو تمثیل ائدیر.

3 - VP → AUX + V + NP

D =معین‌لشدیریجی the = determiner

AUX =کؤمکچی فعللر (Must,Will,May,can کیمی)

- سؤز حیصه‌لری‌نین ده اوچ خصوصیتی واردیر:

الف : کاتقوریا و یا گرامر خصوصیتلری مثلاً سؤزلرین آد،فعل،صفت،ادات خصوصیتلری کیمی .

ب : کاتقوریا آلتی خصوصیتلر مثلاً معین‌لشدیریجی عنصر کیمی(THE).

ج : سئچمک خصوصیتلری.سؤزلرین گرامر خصوصیتلریندن باشقا خصوصیتلرینی مثلاً انسان،حیوان،جماد و بو کیمی دیگر خصوصیتلری نظرده توتور.مثلاً:

	کاتقوریا	کاتقوریا آلتی خصوصیتلر	سئچمک خصوصیتلری
اوغلان	[+ آد]	[معین‌لشدیریجیD]	[حیوان + انسان +]
داغ‌ا	[آد +]	[معین‌لشدیریجی D]	[حیوان ـ انسان ـ]
چیخدی	[فعل +]	[-]	[انسان +]

بۇ مرحله‌ده معنا حیصه سی ایکی بؤلمه‌دن عبارتدیر:سؤزلر و معنانی آچیقلایان قایدالار.

سؤزلر هم گرامر نوعلری(آد،فعل،...)باخیمیندان هم ده باشقا خصوصیتلری(خاص اسم،عام اسم،جنس اسم و یا لازم و متعدی فعل اولماقلاری باخیمدان و هابئله:جانلی ـ جانسیز،انسان ـ حیوان ـ

1- C = جمله =Sentence = S

جماد،سایپلابیلن و سایپلابیلمه ین)باخیمینداندا معنانی آچیقلامالاری اوچون معین‌لشدیریلیر.
قیساجاسی بو مرحله‌ده معنا دیلچیلیگین رسمی بیر حیصه سی کیمی قبول اندیلیر.نحو مستقل دیر و درین قورولوشو و اوزه‌ده‌کی قورلوشو حاضیرلار درین قورولوش جمله‌نین معناسینی افاده ائده‌ر و بورادا مقصد معناایله فونه‌تیک آراسینداکی علاقه‌نی بیان ائتمکدن عبارتدیر.
۳ - اوچونجو مرحله‌ده«۱۹۷۰ ده آدلاشدیرما پروسسی بارەده قیدلر»[1] و «درین قورولوش و سطحی قورولوش و معنا تعبیری» مقاله‌لرینی نشر ائتدیکدن سونرا چامسکی قبول ائدیرکی تکجه درین قورولوش جمله‌نین معناسینی معین‌لشدیرمیر.بعضاً جمله‌نین سطحی قورولوشودا جمله‌نین معناسیندا دخالت ائدیر.(ESTنظریه‌سی) مثلاً آشاغیداکی ایکی جمله‌یه دقت یئتیره‌ک:

۱ - حتی احمد بۆ مسئله‌نی حل ائده بیلر.
۲ - احمد حتی (داحی Even) بۆ مسئله‌نی حل ائده بیلر.

بۆ جمله‌لرده ایشله‌نن سۆزلر عینی دیر.آنجاق حتی(داخی)بیرینجی جمله‌ده فاعلدن اول و ایکینجی جمله‌ده مفعول دان اول گتیریلمیشدیر.بونا باخمایاراق بو ایکی جمله‌نین معنالاری فرقلی دیر.
بیرینجی جمله‌دن چیخاریلان معنادا: احمد ریاضیات دا ضعیف دیر و مسئله او قده‌ر آسان دیرکی احمد ده اونو حل ائده بیلر.
اما ایکینجی جمله‌نین معناسی بودورکی احمدین ریاضیات بیلیگی یاخشی دیر و مسئله ده اۆلدوقجا چتین مسئله دیر.
بورادا چامسکی ایکی نکته‌یه اشاره ائدیر: بیری جمله‌نین کانونی یئری (Focus)بیری ده اۆنجه‌دن قبول اولان (پیش‌فرض Presupposition) نکته و یا بللی(بدیهی)اولان حیصه سی.
جمله‌نین کانونی بۆلگه سی سۆروشولان ویا یئنی خبر وئرن حیصه دیر و اکثریتله جمله‌نین تأکیدی اۆنون اوزرینده دیر.اۆنجه‌دن قبول اۆلونان(پیش‌فرض)حکم(قضیه)لرین دۆغرو - دوزگون اۆلماقلاری دا داها قاباقدان قبول اندیلمیشدیر.
بونلار جوملەده‌کی آهنگ و وورغو (Intonation)دان بللی اۆلور.جمله‌ده‌کی کانون و اۆنجه‌دن فرض ائدیلن بللی(بدیهی)حیصه جمله‌نین معناسینی معین‌لشدیریر.بیر جمله ده هانسی حیصه اوزرینده دورولورسا (Focus)و یا وورغو هانسی حیصه اوزرینده ایسه و یا هانسی حیصه اۆنجه‌دن بللی (دوغرو - دوزگون)قبول ائدیلیرسه اۆ جمله‌نین معناسی اۆنا گۆره دگیشیر.مثلاً:
طلبه‌لر سۆروشدولارمی مقاله ده هانسی مهم نکته‌لری تاپابیله جکلر.
بو جمله‌ده مختلف حیصه‌لر سئوال موضوعسو و یا وورغو تأکید یئری اۆلا بیلر و اونا گۆره ده معنا دگیشه‌بیلر.مثلاً وورغو(سۆروشدولار)اوزرینده اۆلورسا جمله‌نین معناسینی بئله باشا دوشه‌ریک کی بئله بیر سئوال بلکه ده اولمامیشدیر.اگر تأکید(وورغو)(هانسی مهم نکته‌لری)اوزرینده ایسه دئمه‌لی مقاله‌ده مهم

1- Remarks on nominalization

نکته و یا حیصه‌لر واردیر و طلبه‌لر اونلاری نئجه تاپماغی سئوال ائتمیشلر...

دئمه‌لی جمله‌نین درین قوروولوشوندان باشقا کانون و بللی فرض ائدیلن حیصه‌لری ده جمله‌نین معناسینا تأثیر ائدیر و اؤنو دگیشدیریر.جمله‌لرده وورغو و آهنگ اوست قوروولوشا عائد اؤلدوغو اوچون دئمه‌لی اوست قؤرولوش دا معنا تعبیرینده رول ایفا ائدیر.

تورکجه ده می سئوال علامتی جمله‌ده کی کانونو آچیقجا گؤستریر.می اشارتی تورکیه تورکجه سی و آذری ادبی تورکجه سینده جمله‌ده کی کانون حیصه سی‌نین اؤنونده گلیر و سؤروشولان حیصه‌نی گؤستریر.مثلاً:یوخاریدا نمونه اولاراق وئردیگیمیز جمله کانونون یئرینه گؤره آشاغیداکی شکیللری آلیر:

طلبه‌لر سؤروشدولارمی مقاله ده هانسی مهم نکته‌لری تاپا بیله جکلر.

و یا: طلبه‌لر مقاله ده هانسی مهم نکته‌لری تاپا بیله جکلرینی‌می سوروشدولار.

دئمه‌لی ۱۹۵۷ دن ۱۹۷۰ - ه قده‌ر چامسکی‌نین دیلچیلیک نظریه سینده اوچ دوره(مرحله)نی آییرماق لازم دیر.

بیرینجی مرحله‌ده(۱۹۵۷)نحو(سنتاکس)معنادان مستقل دیر و نحو فورما(صورت)لاری معنانی نظرده توتمادان آچیقلانیر.ایکینجی دوره‌ده(۱۹۶۵)معنا حیصه سی دیلچیلیک نظریه سینه داخل اولور و نحوین گمکیله تفسیر اولونور و بونا دا تفسیری معناشناسلیق دئیر(Interpretive semantic)بو مرحله‌ده درین قوروولوش و سطحی قوروولوش تعریف اولونور و درین قوروولوش جمله‌نین معناسینی افاده ائدیر.

اوچونجو دوره‌ده(۱۹۷۰)چامسکی قبول ائدیرکی جمله‌نین معناسی آنجاق درین قوروولوشا عاید دگیل بلکه سطحی قوروولوش دا معنانین تفسیرینده دخالت ائده بیلیر.

۱۹۶۷ دن سونرا بیر چوخ دیلچیلر(اؤجمله‌دن چامسکی‌نین بعضی شاگردلری)چامسکی‌نین دیلچیلیک نظریه‌لرینه قارشی چیخدیلار.بونلارین ان مهم اولانلاری تؤره‌دیجی معناچیلیق(راس،لیکاف و مک کاولی...)طرفدارایله مشهور اؤلدولار.بونلار دئییردیلر کی معنانی نحودن آییرماق اؤلماز و نحوی معنادان مستقل اولاراق قبول ائتمیردیلر.هم ده درین قوروولوشو دا قبول ائتمیردیلر.بونلارا گؤره جمله‌لرین معنالاری نحو تحلیل و تدقیقلری‌نین اساسینی تشکیل ائدیر.بونلار دئییردیلر کی:اگر دؤنوشوملو قایدالار جمله‌نین درین قوروولوشونو اوست قوروولوشا چئویررکن معنانی دگیشدیرمیرسه اگر اوست قوروولوشو فرقلی فقط عین معنالی جمله‌لرین عینی درین قوروولوشو وارسا،اگر مبهم بیر جمله‌نین بیردن چوخ درین قوروولوشو وارسا او حالدا درین قوروولوش جمله‌نین معنا حیصه سیندن باشقا بیرشئی اؤلا بیلمز.

تؤره‌دیجی معناشناسلیق دیلین سوسیولوژیک و پسیکولوژیک طرفلرینی معناشناسلیقدا اساس گؤتوروردو.بو دا مختلف درین قوروولوشلارین و بیر چوخ مرکب دؤنوشوم قایدالاری‌نین دخالتینه سبب اؤلوردو.اؤنا گؤره ده ۱۹۷۴ ده شکست یئدی و بیر طرفه بوراخیلدی.

۴ - اصلاح ائدیله‌رک گئنیشلندیریلمیش استاندار نظریه سی (REST): بو نظریه چامسکی‌نین یئنی چالیشمالارینی عکس ائتدیرن بیر نئچه اثرلرین نشریندن سؤنرا یاییلمیشدیر.

بونلارین ان مهم‌لری کیمی چامسکی‌نین ۱۹۷۰ ده نشر اولونان(آدلاشدیرما حقینده قیدلر Remarks on

(Nominalization)و باغلاما(Binding)حقینده مقاله(۱۹۸۰)و حاکمیت حقینده بیر نئچه سوز و (Lectures on Government) ۱۹۸۱ ذکر ائده بیله‌ریک.

چامسکی‌نین ینئی نظریه‌سی ،یئنی دن تدقیق و اصلاح ائدیله‌رک گئنیشلندیریلمیش استاندارد نظریه Revised, Extended Standard theory و یا اختصار ائدیلمیش رست(REST)آدیله مشهور اوْلموشدور.

بورادا ایکی دگیشیکلیک دقتیمیزی چکمکده دیر:

۱ - تؤره‌دیجی دونوشوملو گرامرده اسکی‌دن فرقلی اوْلاراق نحو اساس رولو ایفا ائتمیر.بورادا اساس وظیفه سؤزلر، و معناشناسلیق Semanticین عهده‌سینه بوراخیلمیشدیر.اونا گؤره ده دؤنوشوملو قایدالاردا چوخلو آزالمیشدیر.

چامسکی(آدلاشدیرما باره ده قیدلر)مقاله سینده آد قورولوشلو(Nominals)سؤزلری ایکی گروپا آییریر و دنییر کی:

۱ - اینگ ایله سونولان مصدر آدلار(Gerundive Nominals)بونلار دؤنوشوملو قایدالارلا فعللرین سونونا «ing» علاوه ائتمکله تؤره‌دیلیر(Criticising)بو مصدر آدلار تورکجه ده مصدر آدلارا(ائتمه‌گی،ائتمه‌سی)و ظرف فعللره(کن.رک.راق.ایپ.اوب.آندا.انده)و اسم فعل و یا صفت فعللره(Pariticipe)(آن ،ان،میش،موش،دیک،(ونردیگی - ونردیکلری).دیق،مالی،مه‌لی...)تقابل ائدیر و یا بونلارلا سسله شیر.بونلارا آدلاشدیرما دئیلیر.

۲ - تؤره‌دیلمیش آدلار(Derived Nominals):

criticism(تنقید)Proposal(تکلیف)کیمی.

مصدر آدلار همیشه فعل کوکونه ingعلاوه ائتمکله تؤره‌دیلیر.سونرا درین قوروشداکی فعلی اوست قورولوشدا مصدر آدا چئویرنده پره‌پوزیسیونا(at,to)(تورکجه‌ده بو سؤزجوکلر آددان سونرا گلیر)احتیاج یوخدور.بو مصدر آدلار تؤره‌دیلرکن دوروم ظرفی اونون قرینه صیفتینه(صفت متناظر)چئوریلمز.مثلاً:

1 - Chamsky critised Israeli policy　　　　۱ - چامسکی اسرائیل سیاستینی تنقید ائتدی

2 - Chamsky is criticising Israeli policy　　　۲ - چامسکی‌نین اسرائیل سیاستینی تنقید ائتمه سی

اما تؤره‌دیلمیش سؤزلر(Admission,Refusal,creticismکیمی)دؤنوشوملو قایدالارلا فعلدن عمله گلمزلر(بونلار سؤزلوکلرده واردیر)یوخسا ائله مسئله‌لر قارشیمیزا چیخارکی استاندارد دیل نظریه‌سی اونلاری ایضاح ائده‌بیلمز.مثلاً:

1 - Katz Criticises Chomsky　　　　۱ - کاتز چامسکی‌نی تنقید ائدیر.

2 - Katz's criticism of Chomsdy.　　　　۲ - کاتزین چامسکی‌نی تنقید ائتمه سی.

بوُ ایکی جمله‌ده کاتز فاعل دیر.اما بونلارین بیر درین قورولوشا صاحیب اوْلدوغونو قبول ائتمک چتین دیر.چونکی درین قورولوشدا Criticise فعلی اوْلموش اوْلسا،دؤنوشوملو قایدایا گؤره قرینه(متناظر)آدینا یعنی Criticism چئویردیگیمیز حالدا اونا لازم اولان پره‌پوزیسیونو دا مفعول(چامسکی)دان قاباق تعیین ائتمه‌لی‌ییک .حالبوکی بو فعلدن نه آدین شکلینی ، نه ده پره‌پوزیسیونو(حرف اضافه‌نی)اؤنجه‌دن تعیین

ائتمک مومکون دگیل.

بوندان باشقا درین قوروشدا حالت قیدی اولسا(مثلاً Vehemently criticised)شدتلی تنقید ائتدی.

دؤنوشوملو قایدایا گؤره اونو قرینه(متناظر)صفته چئویرمک لازم.حالبوکی دوروم(کیفیت)ظرفیندن قرینه(متناظر)صفتین(مثلاً high(یوخاری)،fast(تند)،low(یاواش)...)تؤره‌دیلمه سینه مخصوص قایدا یوخدور.

بیر چوخ حاللاردا آدلارین قرینه فعللری وار.اما فعلین قرینه آدی یوخدور.

مشتق آدلار articleآلیر و گرامر باخیمیندان آدلارین خصوصیتلرینه،لاکن مصدر آدلار = ing gerundive فعل خصوصیتلرینه مالیک دیر.چامسکی‌نین REST نظریه سینده ایکی اساس دگیشیکلیک دقتیمیزی چکمکده‌دیر:

۱ -گرامر ده نحوین (Syntax)مرکزیتی آرادان گئتمیش و اونون اساس وظیفه سی قاموس (کلمه‌لر)ه و معناشناسلیغاSemantic بوراخیلمیشدیر.

۲ - اونیورسال گرامر قایدالارینی تاپیب اونلاردان دیگر دیللری اؤگرنمگه جهد ائدیلمیشدیر.

آدلاشدیرما پروسسی تورکجه‌ده هم سؤزلرده(فعللر) هم ده تمل جمله‌لرده آپاریلیر.آدلاشدیرما پروسسی ایله بیر تمل جمله‌نی بیر مرکب جمله‌یه چئویره بیله‌ریک.

فعللر مصدر شکلی و یا صفت فعل(Pariticipe)و یا ظرف شکلینی(Gerundium)آلاراق ادلاشدیریلیر و ایکی جمله‌نی بیر- بیرینه باغلارلار.مثلاً: احمد باقالا اوغرویاراق یوغورد آلدی.بو جمله بیر مرکب جمله دیر و احمد باقالا اوغرادی،احمد یوغورد آلدی تمل جمله‌لرین ظرف فعل واسیطه سیله بیرلشمه‌لریندن عمله گلمیشدیر.و یا: احمد کتابی آلدی.بونو من گؤردوم.

بو ایکی جمله آلدی فعلینی Pariticipe شکله قویماقلا بیرلشمیش اولور:من احمدین کتابی آلدیغینی گؤردوم.فعل pariticipe شکلینه(دیق - دیک)قویولاندا یان جمله‌ده‌کی فاعل genitive و فعل‌ده اونونلا اوزلاشان ییه‌لیک حالی آلیر.

و یا: من احمدین کتابی آلماغینی گؤردوم.

بورادا تمل جمله‌نین شکیل دگیشدیرمه سی اونو بوتونیله آدلاشدیرمیشدیر.(احمدین کتابی آلماغی).

دئمه‌لی تورکجه‌ده Participe(صفت فعل)یان جمله‌نین فعلینه آن،یان،ان و یا دیق،دیک شکیلچیلری گتیریله‌رک تؤره‌دیلیر: آدام دانیشیر←دانیشان آدام.

آن - یان - ان شکیلچیلریله عمله گلن پارتیسیپ‌لر ده مطابقت شکیلچیسی اؤلماز.بو پارتیسیپ‌لر بوتون جمله‌نی آدلاشدیریرلار.

آدلاشدیرما تمل جمله‌لرده آپاریلاراق،باشقا تمل جمله‌لرین فاعل و یا مفعول یئرینه یئرلشدیریلیر و بئله‌لیکله مرکب جمله تؤره‌دیلیر.مثلاً: احمد کتابی آلدی بو جمله آدلاشدیریلاندا بئله اولور:احمدین کتابی آلدیغی بو جمله من...گؤردوم جمله سی‌نین مفعولو یئرینه یئرلشدیریله بیلر.او زامان جمله بئله اولور:من احمدین کتابی آلدیغینی گؤردوم.

تمل جمله‌لر آدلاشدیریلیرکن اونلارین فعللری مصدر و یا participe شکیللرینی آلیر.

سئوال سؤزلرینی احتوا ائدن تمل جمله‌لرده آدلاشدیریلیرکن سئوال سؤزلری Participeدن قاباق گلیر و مختلف حال شکیلچیلرینی آلیرلار.مثلاً:

کیم مکتبه گلدی← کیمین مکتبه گلدیگی(و یا گلمه گی)....

احمد هاردا قالدی←احمدین هاردا قالدیغی ...

تمل جمله‌لر ده عمومیتله فاعل،مفعول و ظرف کیمی عنصرلر بیره‌ر آد سایلیرلار.بو عنصرلر معین‌لشدیریله‌رک آدلاشدیریلیر.

مثلاً:اوشاقلار باغچادا چیچک توپلاییر.جمله سینده اوشاق باغچا و چیچک آدلاری واردیر.هر اوچ اد آیری – آیری معین‌لشدیریله‌رک بوتون جمله آدلاشدیریلیر.

باغچادا چیچک توپلایان اوشاقلار.

اوشاقلارین چیچک توپلادیغی باغچا.

اوشاقلارین باغچادا توپلادیغی چیچکلر.

بو آدلاشان جمله‌لر دیگر تمل جمله‌لرین فاعل،مفعول و یا آد کیمی بیر عنصرو کیمی ایشله‌نه بیلیر.

بیر تمل جمله ظرف مفهومونا چئوریله‌رک آدلاشدیریلیر و باشقا جمله‌نین ظرف یئرینه یئرلشدیریله بیلیر.مثلاً:

اوشاقلار باغچادا چیچک توپلاییر← اوشاقلار باغچادا چیچک توپلارکن...من گلدیم.

بو خصوصدا کئچن مقاله‌میزده داها تفصیلاتلی ایضاحات وئردیگیمیز اوچون بو قدرله کفایتله‌نیریک.

X - Barنظریه سی X - Bar theory:

حاکمیت و باغلیلیق (Government and Binding)آدیله مشهور اولان چامسکی‌نین یئنی دیل نظریه سینده X - BAR آلت نظریه سی نحوی(سنتاکس)تشکیل ائدیر.

ان آشاغی مقوله °Xله گؤستریلیر.بو دا سؤزلره تقابل ائدیر.˝X(X - double - Bar)ان یوکسک تصویر دیر.

X(X - Bar) بیر اورتا نحوی مقوله‌نی (Phrase categoria)PC)و یا گروپ کاتقوریانی گؤستریر.

بوراداX سؤز کاتقوریالارینی(آد = N،فعل = V،صفت،ادات یا پره‌پوزیسون = P)تمثیل ائدیر.

دنمه‌لی نحو سؤز کاتقوریالارینا دایانیر و اونلارین خصوصیتلرینی نظرده توتور.دیگر طرفدن گروپ کاتقوریالارینی دا نظرده توتور .دنمه‌لی سؤز مقوله‌لریله بیرلیکده بونلاری گروپ قورولوشو و یا ایلک جمله‌ده بئله نمایش ائتدیره بیله‌ریک...X... → XPبو عمومی قایدا داXP گروپ کاتقوریا(آد گروپو،فعل گروپو...)نی و X ده بونلارا قرینه (متناظر)اولان آد،فعل و سایره‌نی گؤستریر.

Xین ایکی طرفینده‌کی اوچ نقطه«...» مناسب عنصرلری گؤستریر کی بو مقوله‌لرین ساغیندا و یا سولوندا اولا بیلیر.

اما بو قایدا بو وصفلندیریجی سؤزلرین(عبارت)Xین هانگی طرفینه علاوه ائدیله‌جگینی گؤسترمیر.بو

قایدانی اونیورسال قایدا کیمی قبول ائده‌رسک دئمه‌لی‌ییک کی بوتون دیللرده گروپ کاتقوریالاریله کلمه کاتقوریالاری آراسیندا معین علاقه‌لر موجود دور و هر دیلده وصفلندیریجی سؤزلر(عبارت)ین ترتیبینی XP محدوده‌سینده معین‌لشدیره بیله‌ریک.مثلاً: تورک و انگلیز دیللرینده وصفلندیریجی سؤزلر آدلاردان قاباق گلیر،حالبوکی فارسجا و فرانسیزجادا آدلاردان سونرا گلیر(مثلاً:گؤزه‌ل قیز و دختر زیبا)(دکتر غریبدفتری .دربارهٔ نوام چامسکی صفحه ۲۸۶).

بو مسئله چامسکی‌نین اونیورسال گرامرینده پارامترلرین کؤمگیله حل اولونموشدور.پارامترلر دیلدن دیله دگیشن قایدالاردیر.مثلاً پارامترلر بیزه بیلدیریر کی انگلیزجه ده وصفلندیریجی سؤزلر چردکین سولوندا(یعنی آدلاردان قاباخ)و فارسجا و فرانسیزجادا آدلاردان سونرا گلیر.

بورادا سؤزلرین خصوصیتلری نحوه عکس ائدیر.مثلاً سئومک(Like)فعلیندن سونرا بیر آد گروپو(NP)گلمه‌لیدیر.عکس ائتدیرمه پرنسیبیندن ایره‌لیده بحث ائده‌جه‌ییک بورادا سؤزلر حیصه‌سی سؤزلرین خصوصیتلرینی معین‌لشدیریر و بو خصوصیتلردن معنا تعبیر و تفسیری اله گلیر.

گروپ قورولوش و لئکسیک قایدالارین اجراسیله عمله گلن قورولوشلار جمله‌نین درین قورولوشونو تؤره‌دیر.لاکن بورادا درین قورولوش جمله‌نین معناسینی معین‌لشدیرمیر.

یئنی نظریه‌ده معنا تفسیری و فونه‌تیک تفسیر سیرایلا منطقی قورولوش LF(Logic form)و فونه‌تیک قورولوشون(PF)کؤمگیله آپاریلیر.

دؤنوشوم حرکتلری آزالمیش و یئرینه حرکت نظریه سی قویولموشدور.

RESTنظریه سینده آنجاق it و there(او،ختثی Neutral اوچون)مثلاً (It is raining = یاغیش یاغیر)و یا By(ایله)کیمی معنادان بوش اولان کاتقوریالار دؤنوشوم قایدالاریله مجهول جمله‌لرین قورولوشلارینا داخل اولورلار.بورادا هئچ بیر دؤنوشوم قایداسی کلمه‌لرین معنا محتواسینی و فورمال طبقه سینی دگیشدیره بیلمز.یعنی معنا علاقه‌لری و جانشین ائتمک قایدالاری دا معنا حیصه سینه بوراخیلمیشدیر.

حرکت قایدالاری آنجاق ایلک اوست قورولوشلاری تؤره‌دیر کی اونلارین اوزرینده ایکی چئشید قایدا ایش آپاریر:

۱ - معنا تفسیری یعنی منطقی شکلین معین‌لشدیریلمه سی .

۲ - حذف (سیلمک)قایدالاری‌نین مداخله سی.

فونه‌تیک حیصه نحوی اوست قورولوش خصوصیتلری معیین‌لشدیریر و معنانی اوست قورولوشا باغلیر.

یئنی نظریه‌ده دؤنوشوم قایدالاری جمله‌ده معنانی دگیشدیره بیلیر.مثلاً:

۱ - احمد آناسینی سئویر.

۲ - آناسی احمد طرفیندن سئویلیر.

بوُ جمله‌لرین انگلیزجه سینده سی،سینی،(his)سؤزو ایله افاده ائدیلیر و بیرینجی جمله‌ده سینی = hisاحمدین آناسینی گؤستریر.حالبوکی ایکینجی جمله‌ده سی = his احمدین آناسیندان باشقاسی دا اولا

بیلیر: Ahmed likes his mother

His mother is liked by Ahmed.

یئنی نظریه‌ده معلوم و مجهول passiveجمله‌لرین مستقل آیری درین قوروولوشلاری وار.حالبوکی استاندارد نظریه ده داحی هر ایکیسی بیر درین قوروولوشدان چیخاریلمیشدیر.

۵ – حاکمیت و باغلیلیق نظریه سی:government and binding theory

چامسکی‌نین حاکمیت و باغلیلیق(مرجع سنچمک)نظریه سی(GB) ۱۹۸۱ ده پایینلادیغی(حاکمیت و باغلیلیق بارەده کنفرانسلار)آدلی کتابیلا اورتایا چیخدی و RESTنظریه سی‌نین تکمیل‌لشدیریلمیش شکلی دیر.

تؤره‌دیجی دیلچیلیکده،دیل سسلرله معنا آراسینداکی علاقه‌لردن تشکول ائدر.سسلر نطقون مختلف شکیللری دیر و تک باشینا معنا افاده ائتمزلر.مثلاً سلام سؤزو و بیر چینلی اوچون معناسیز دیر.هابئله چینجه سلام دا بیزیم اوچون بیر معنا افاده ائتمز.

معنا سؤزلرین فیزیکی شکلیندن فرقله‌نن،ذهن ده کی تصویری دیر.

سلام ایله Good morningین فیزیکی شکلی آیری اؤلدوغو حالدا معنالاری بیردیر و هر ایکی کلمه‌دن ده آیری دیر.

بوُ ایکی عنصر آراسیندا(لفظ و معنا)علاقه قورماق دیل بیلگیسینی تشکیل ائدیر.

دیل گرامری بیر جمله‌نی توصیف ائده‌رکن(احمد فیزیک اؤیردیر)او جمله‌نین افاده،سسلرین سیراسی،استرس(وورغو)،آهنگ و یا اینتوناسیون و سایر جنبه‌لرینی ده ایضاح ائتمگی باجارمالیدیر.عینی زاماندا گرامر کلمه‌لرین تک – تک معناسینی و سنتاکتیک قوروولوشلاری و آرالاینداکی علاقه‌لری بیان ائده بیلمه‌لیدیر.دئمه‌لی گرامر سسلرله معنالار آراسیندا علاقه قورماق اوچون سنتاکتیک شکلی ده توصیف ائتمه‌لیدیر.چونکی سنتاکتیک استروکتور(نحوی قوروولوش)سسلرله معنا آراسیندا واسیطه رولونو ایفا ائدیر.

بونو بو شکلیده گؤستریرلر:

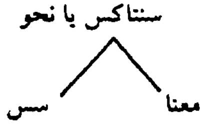

حاکمیت و باغلیلیق G.Bنظریه سی فونه‌تیک فورما(سسلرین سیرالانما شکلی = Phonetic forme (PF)و منطقی فورما(Logic forme = LF)یعنی سنتاکتیک معنا شکلی آراسیندا سنتاکس طریقیله رابطه(علاقه)قورور و بئله نمایش ائتدیریلیر:

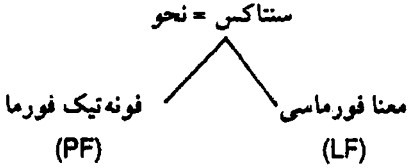

دئمه‌لی سنتاکس یا نحو بونلارین آراسیندا بیر کورپو وظیفه سینی گؤرور البته منطقی فورماLFبوتون معنانی افاده ائتمیر.آنجاق نحوین معین‌لشدیردیگی معنانی بیلدیریر.

حاکمیت و باغلیلیق نظریه سینده سنتاکس سطحی«حرکت»مفهومو نظرده توتولاراق ایضاح ائدیلمیشدیر.یعنی جمله‌لرین حرکتدن اول و حرکت دن سوْنراکی شکللرینی نظرده توتور.دئمه‌لی حاکمیت و باغلیلیق نظریه سی نحوی ایکی سطح ده نمایش ائتدیرمگه احتیاجی واردیر.بیری داخلی قورولوش deep structureیعنی بوتون عنصرلری اؤز یئرلرینده اولان جمله و بیر ده خارجی قورولوش S.structureخارجی قورولوشدا جمله عنصرلری یئر دگیشدیریمیش مثلاً: you are seeing what at the cinema?جمله سی what و areعنصرلری‌نین حرکتیله آشاغیداکی شکله چئوریلمیشدیر:

What are you seeing at the cinema?

خارجی و داخلی قورولوشلار اوست قورولوش و درین قوروشدان نشأت ائتمیشدیر.اما بورادا خصوصی معنادا ایشله‌دیلیرلر.سسلرله معنا آراسینداکی کورپو خارجی قورولوش واسیطه سیله برپا اولونور.

خارجی قورولوش حرکت یولیله داخلی قورولوشا باغلی دیر.داخلی قورولوش ،جمله‌لرده قورولوش علاقه‌لرینی گؤستریر.خارجی قورولوش حرکت ائتمیش عنصرلرین اساس یئرلرینی ده گؤسترمه‌لیدیر.بونون اوچون ده ایز و اثر اصلی trace = izایندن استفاده اوْلونور.مثلاً یوخاریداکی جمله‌نی بئله گؤستریریک:

What are you seeing t at the cinema.

بوُ جمله ده t = 'iz what سؤزونون حرکتدن اولکی یئرینی گؤستریر،دئمه‌لی خارجی قورولوش سطحی قورولوشلا برابر حرکتین ایزینی ده گؤستریر.

بو مسئله حاکمیت و باغلیلیق نظریه سینده ضروری دیر.چونکی بو سنتاکس سطحی و یا سویه سی جمله‌نین فونه‌تیک و منطقی شکللری‌نین معیین‌لشدیریلمه سینده ضروری نظره گلیر.بونا آمودلی- T (T-model)دنییرلر.و بئله نمایش ائتدیریرلر:

داخلی قورولوش

↑

حرکت

↓

خارجی قورولوش

فونه‌تیک شکل (PF) منطقی شکل (LF)

GBنظریه سینده گرامر،حوزه‌لر(PF و LF داخلی - قورولوش و خارجی قورولوش)مولفه‌لر و آلت نظریه‌لر آراسینداکی دائمی و قارشیلیقلی تأثیردن عبارت دیر.بونلار اصول و پارامترلر شکلینده گؤستریلمیشدیر.

داخلی قورولوش گروپ قورولوشونی Phrase structureنظرده توتمالیدیر.بو دا X - Bar syntax

ایکس - نحوی آلت نظریه سیله الده اندیلیر.بو نحو آد(N) کیمی کلمه کاتگوریالارینا اساسلانیر و آددان اول گلن سؤزلره گؤره N˙،N˝شکلینده گؤستریلیر.

Xآد،فعل،ادات، یا Prepositon و یا صفت اولا بیلیر.

بو نحوده چردکلرین یئری ستاکتیک گروپلاردا معیینلشدیریلیر.

- X نحوی قاموس و نحوی بیرلشدیریر.بیر طرفدن اسم،فعل،صفت و پره‌پوزیسیون کیمی کلمه‌لرین خصوصیتلریله مشغول اولور،دیگر طرفدن جمله‌لرین ستاکتیک قورولوشلاری اونلاری تشکیل ائدن کلمه‌لرین خصوصیتلرینی گؤستریر.مثلاً (Like)سئومک فعلیندن سؤنرا بیر آد گروپو (NP)گلمه‌لیدیر...

بورادا بیر گروپ دا بیر چردک(head)و دیگر جزلر واردیر و هر گروپون چردگی اؤز نوعوندن دیر.یعنی آد گروپونون چردگی آد و فعل گروپونون چردگی فعل دیر.بونا ایچ مرکزلی Endocentricقورولوش دئییرلر.

تورکجه ده چردک همیشه سوندا اولور.چردگی سوندا گلن دیللر اوچون ˝Xنحو گروپو بئله گؤستریله بیلیر:

بیر آد گروبوندا چردک دن اول سیراسیله معیینلشدیرن،وصفلندیرن و متمم وظیفه سینی گؤره‌ن مقوله‌لر گلیر.

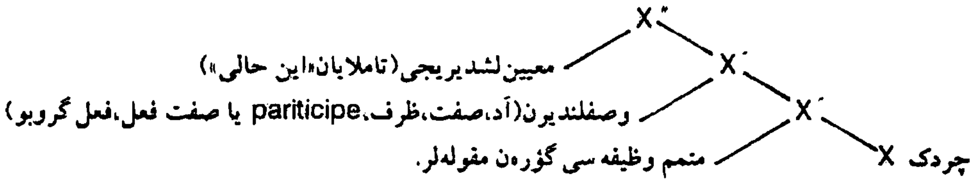

تورکجه‌ده آد گروپونون معیینلشدیریجی یئرینده اولان تک مقوله genitiveاین حالی منسوبیت دیر.

تورکجه‌ده آد - آد بیرلشمه سی(اضافت و یا تعینی سؤز بیرلشمه سی)اوچ شکیلده اوُلور:

١ - قادینین دوقتورو.

٢ - قادین دوقتورو.

٣ - قادین دوقتور.

بو اوچ آد گروبوندا دا باش آد یا چردک دوقتوردور.آنجاق ١ - جی نمونه‌ده بیرینجی آد(قادین)تعیین ائدیجی شکلیچیسی(منسوبیت genitive و ایکینجی آد ییه‌لیک شکیلچیسی آلمیشدیر.

٢ - جی نمونه‌ده یالنیز ایکینجی آد(دوقتور)دا ییه‌لیک شکیلچیسی واردیر و ٣ - جو نمونه‌ده هر ایکی آد شکیلچی‌سیز دیر.

دئمه‌لی ١ - جی نمونه‌ده قادین تعیین ائدیجی،٢ - جی نمونه ده قادین وصفلندیریجی و ٣ - جو نمونه‌ده قادین متمم دیر.[1]

انگلیزجه ده معیینلشدیریجی عنصرون یئرینده determiner(the)اشاره صفتلری(that,this)،کمیت بیلدیرن سؤزلر و genitive دیر.

١-A.Sumru ozsoy,eser,E.Taylan.Turkcede Ad Obeginin ic yapisi.VI Dilbilimsempozyumu.Ankara.Gazi Un.1992.

Øroliیا تتارولو:حاکمیت و باغلیلیق نظریه سینده تتا آلت نظریه سی کلمه‌لرین ایفا ائتدیکلری رولو دا گؤستریر.مثلاً:(احمد حسینه بیر کتاب وئردی)جمله سینده اوچ رول ایفا اؤلونور:احمد بیر ایش گؤرور.کتاب،اوزرینده عملیات آپاریلیر،حسین ده عملین نتیجه سینی الده ائدیر.
مختلف کلمه‌لرین تتارولو دگیشیر.مثلاً سورمک فعلی‌نین ایکی اما یوخلاماق فعلی‌نین بیر تتارولو واردیر.
هر آد گروبونون بیر تتارولو واردیر.
تتارولو جمله‌ده سؤز گروپلاری و یا عنصرلاری آراسینداکی فونکسیونل نحوی علاقه‌لری گؤستریر.نحوی علاقه‌لرین خصوصیتلرینه گؤره هر آد گروبونا بر نحوی فونکسیون و یا رول تخصیص ائدیلیر.
چامسکی‌یه گؤره حاکمیت و باغلیلیق نظریه سی بیر - بیرینه باغلی اولان آشاغیداکی حیصه‌لر و یا آلت نظریه‌لردن عمله گلمیشدیر:

۱ - X - Bar نحو نظریه‌سی X - Bar syntax,X syntax
۲ - خصوصیت اساسی Projection principle و یا عکس ائتمه اساسی.
۳ - تتارول و یا نحوی فونکسیونلار نظریه‌سی و یا Teta rolesو نحوی علاقه‌لر.
۴ - حالاندیرما نظریه سی Case theory.
۵ - حاکمیت نظریه سی Government
۶ - یئر دگیشدیرمه(حرکت)قایدا و یا نظریه سی Movement theory
۷ - محدودیت نظریه سی Bounding theory
۸ - باغلیلیق نظریه سی(مرجع سئچمک)Binding theory و یا تابعلیک.
۹ - آتیلمیش عوضلیک (حذف اؤلونان ضمیر)نظریه سی
۱۰ - سس فورماسی حیصه سی و یا فونه‌تیک حیصه Phonetic forme(PF)
۱۱ - منطقی فورما حیصه سی Logic forme(LF)

آشاغیداکی شما ،مختلف حیصه‌لری و حاکمیت و باغلیلیق نظریه سی‌نین علاقه‌لرینی گؤستریر:

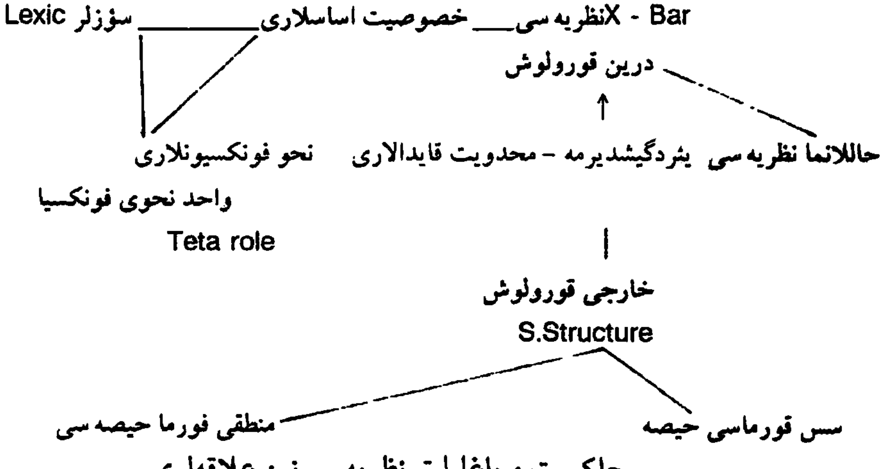

حاکمیت و باغلیلیق نظریه سی‌نین علاقه‌لری

آردی وار

دوقتور شامل جمشید
آذری تورکجه سی‌نین بؤیوک شاه اثری سایپلان
"دده قورقود بوْیلاری"نین سارسیلماز آراشدیریجیسی

دوقتور حمید محمدزاده
م.ع.فرزانه

بۇ گون آذری تورکجه سی‌نین اؤلمز شاه‌اثری ساییلان "دده قورقود "داستانلاری" ایله رابطه ده چیخان بیر چوخ اثرلرین اؤنونده یا سوْنوندا وتریلن کتابشناسلیق معلوماتیندا شامل جمشیدوفون، آدی یئر به یئر چکیلمکده‌دیر.

یالنیز آذربایجان دده قورقودشناسلاری آراسیندا دگیل،بلکه آدی دونیا مقیاسیندا دده قورقود آراشدیریجیلاری آراسیندا اؤزونه لایق یئر آچان شامل جمشیدوف،ایندی اللی ایله یاخیندیر کی،عؤمرونون بیر چوخ ثمره‌لی ایللرینی دده قورقود بویلارینی منیمسه‌مه،آراشدیرما و آیدینلاشدیرما ایشینه حصر ائتمیشدیر.

بیز،شامل جمشیدوفون بۇ ایللر عرضینده اورتایا چیخاردیغی علمی - تنقیدی آراشدیرما و آچیقلامالارینی گؤزدن کئچیردیکده،هر شئیدن اول بۇ سارسیلماز تدقیقاتچی‌نین دده قورقود باره‌ده یازیلمیش بوتون اهمیتلی و سانباللی اثرلری اؤخویوب منیمسه‌دیگینی و اونلارا علمی - تنقیدی اوسلوبلا یاناشدیغینی اؤیره‌نیریک.

دده قورقود بویلاری باره‌ده آلتی مستقل اثر و یوزلر مقاله و ملاحظه‌لرین مؤلفی اولان شامیل جمشیدوفون آراشدیرما و آچیقلامالاری،گنیش حاطه‌لی و چوخ ساحه‌لی آیدینلاشدیرمالار اولموشدور.بۇ آراشدیرمالار و آیدینلاشدیرمالار ترین الیازما نسخه‌لری اساسیندا علمی - تنقیدی متن حاضیرلاماقدان توتموش،اؤنسون بدیعی فولکلوریک دگسری،دیلی و اوسلوب خصوصیتلری،اثرین درنزدن و واتیکان الیازمالاریندا اولان املا آنلاشیلمازلیقلارینی آیدینلاشدیرما،داستانلارین یاراندیغی جوغرافیا ساحه‌نین توپوقرافیسی و باشقا بۇ کیمی اساسلی و اهمیتلی مسئله‌لر اولموشدور.بیز بورادا بیر اؤرنک اولاراق بۇ سارسیلماز آراشدیریجی‌نین دده قورقودون درنزدن و واتیکان الیازمالاریندا املا قاریشیقلیقلاری باره‌ده ایره‌لی سوردویو ملاحظه‌لر و آیدینلاشدیرمالارینی گتیریریک.

●دوقتور شامیل جمشید

"کتاب دده قورقود"ون درئزدن متنینده‌کی املا قصورلاری و بونلارین دوزه‌لیش اوصولو

آذربایجان خلقی‌نین قدیم تاریخی قهرمانلیق داستانلاری‌نین یازیلی توپلوسوندان عبارت اوْلان "کتاب دده قورقود"آبیده‌سی‌نین ۲۰۰ ایلدن آرتیق تدقیقات تاریخی واردیر.هله مین ایل بوندان قاباق یازیبا آلینمیش بوْ اوْلمز آبیده تکجه تورک دیلینده دگیل،ائله‌جه ده دونیانین بیر چوخ خلقلری‌نین دیلینه،اوْ جومله‌دن روس،انگلیس و آلمان دیللرینه ترجمه ائدیله‌رک باکیدا،مسکودا،لندنده،زوریخده و تخاسدا نشر اولونموشدور.لاکین دونیا تورکولوژیسینده بوْ قدر گئنیش دایره ده ماراق دوْغوران "کتاب دده قوْرقود"ون هر طرفلی تدقیقی هله تام باشا چاتدیریلمامیشدیر.خصوصیله داستاندا تاریخیلیک مسئله سی درئزدن نسخه سی‌نین اوْزونه خاص اولان املا پوزغونلوقلاری‌نین سببلری،کاتب مسئله سی و بیر چوخ معمالی جهتلر هله آچیلمامیشدیر.محض بوْ مسئله‌لرین اوْیرنیلمه سی اوچون بیرینجی نؤبه‌ده آبیده‌نین دوروست علمی متنینی یاراتماق ضرورتی قارشیدا دورور.

متن شناسلیقدا موجود اولان قایدایا گؤره هر هانسی بیر ادبی آبیده‌نین علمی - تنقیدی متنینی ترتیب ائدرکن،عادتاً اوْنون مختلف دوْرلرده مختلف کاتبلر طرفیندن کوْچورولموش صورتلرینی توتوشدوروب،آیری - آیری سوْزلرین،ایفاده‌لرین داها توتارلی،منطقی سایلا بیلن تیپلری سئچیب اساس متنه داخیل ائدیلیر.تورکیه عالیمی محرم ارگین ده درئزدن و واتیکان نسخه‌لریندن عبارت اولان"کتاب دده قورقود"و بوْ پرنسیپ اوزره توتوشدوروب ایکی جلدده نشر ائتمیشدیر(۱).

پروفسور حمید آراسلی‌نین دا ۱۹۶۲ - جی ایلده باکیدا حاضیرلاییب بوراخدیغی نشرده ده،اوْزونون قئید ائتدیگی کیمی،متنه واتیکان نسخه سیندن بیر چوخ سوْزلر علاوه اوْلونموش و

---

۱ - "دده قورقود کتابی" ۱ گیریش،متن،فاکسیمیله،آنکارا۱۹۵۸،یئنه:۲ اندکس قرامر،۱۹۶۳،حاضیرلایانی دوقتور محرم ارگین.

بونلار معترضه ده گؤستریلشدیر[۱].

اورخان شایق‌ین ۱۹۷۳ - جو ایلده استانبولدا نشر ائتدیگی "دده قورقود کتابی"دا هر ایکی نسخه‌دن توتوشدورولوب مقایسه اؤلونماسی یؤلو ایله ترتیب اؤلونموشدور.بونلارین هئچ بیری،اؤ جومله‌دن محرم ارگین‌ین ترتیب ائتدیگی نسخه‌ده،اؤنون بؤیوک زحمتی‌ین نتیجه سیندن آسیلی اؤلمایاراق"کتاب دده قورقود"متنی‌نین تام - دوروست برپاسی دگیلدیر.

"کتاب دده قورقود"تکجه تاریخیلیک باخیمیندان دگیل،عینی زاماندا املا خصوصیتدرینه گؤره معمالی آبیده‌دیر.بو معما هله آچیلمامیش،متنده‌کی تحریفلرین سبب و خصوصیتلری معیینلشدیریلمه‌میشدیر.

بؤ آبیده اوزرینده آپاردیغیمیز ۲۰ ایللیک آرامسیز آختاریشلاردان سؤنرا بیز بئله قرارا گلدیک کی،متن شناسلیق اوچون موجود اولان معاصر ترتیب اوصولونو"کتاب دده قورقود"ون علمی متنی اوزرینده تطبیق ائتمکله ایش تاماملانمیر.اصلینده بو هئچ مومکون ده دگیلدیر.چونکی اونون درئزدن متنیدن علاوه دیگر مکمل بیر نسخه سی یؤخدور.حالبوکی،هر هانسی بیر یازیلی ادبی آبیده‌نین علمی - تنقیدی متنی ان آزی ایکی - اوچ و داها آرتیق نسخه‌یه دایانمالیدیر.واتیکان نسخه سینه گلینجه،محرم ارگین‌ین ده چوخ دوغرو قید ائتدیگی کیمی،او، درئزدن نسخه‌سیندن چوخ آشاغی سویه ده دوران نسخه دیر،آبیده‌نین دوروست علمی متنینی یاراتماق اوچون آز کؤمک ائده‌بیلر.محرم ارگین یازیر:"واتیکان نسخه سی درئزدن نسخه سینه نسبتاً چوخ فرسیز نسخه دیر.حرکه‌لر چوخ یانلیش بیر شکیلده قؤیولموشدور.خصوصی اسملر بئله،بیر نئچه شکیلده یازیلمیش و حرکه‌لنمیشدیر.نسخه‌نین بؤ خصوصیتی اساس و چوخ یاخشی بیر نسخه اؤلان درئزدن نسخه سینه اؤنون ائده‌جگی کؤمکلیگی چوخ آزالتماقدادیر[۲]".

محرم ارگین نسخه‌لرین یاشیندان دانیشارکن"ان آزی هر ایکی نسخه‌نین اورتاق بیر نسخه‌یه دایاندیغینی قبول ائتمک گرکدیر" - دئدیکدن سونرا،بیز داها ایره‌لی گئده‌رک،واتیکان نسخه سی‌نین درئزدن نسخه سیندن آلیندیغینی ایره‌لی سوروله‌بیله جه‌گینی سؤیله‌یه‌جگیز" - دئیه قید ائدیر[۳]".

اورخان شایق ایسه واتیکان نسخه سینه بؤیوک اهمیت وئریر،اونون یازیلما تاریخی‌نین اوزه‌رینده‌کی بیر وفات تاریخینه گؤره(صنع‌اللهین وفاتی ۹۵۶ هجری تاریخی)،اون آلتینجی عصرین اورتالارینا عاید اؤلدوغو قناعتینه گلیر و درئزدن نسخه سینی بوندان سؤنرا حساب

---

۱ - حمید آراسلی،"کتاب دده قورقود"حقینده.باکی ۱۹۶۲،ص ۱۰ .

۲ - "دده قورقود کتابی"آنکارا،۱۹۵۸،ص ۶۶.   ۳ - یئنه اؤراداء،ص ۶۸.

ائدیر[۱].

حمید آراسلی ایسه هر ایکی نسخه‌نین اوچونجو بیر نسخه‌دن کؤچورولمه سی فیکرینی ایره‌لی سورموشدور[۲].

بئله‌لیکله بیز "کتاب دده قورقود"ون درئزدن و واتیکان نسخه‌لری‌نین علاقه سینه عاید اوچ مختلیف ملاحظه اوْلدوغونو گؤروروک.واتیکان نسخه سی‌نین درئزدن نسخه سیندن قدیم اوْلماسی فیکرینی هئچ جور قبول ائتمک اوْلماز.هر ایکی الیازما نسخه سی‌نین اوزه‌رینده‌کی وفات تاریخی قیدلری همین الیازمالاری‌نین یازیلدیغی تاریخی تعیین ائده‌بیلمز.بیز بوْ فیکری درئزدن نسخه سی اوزه‌رینده‌کی عثمان پاشانین وفات تاریخی حقینده هله ۱۸۶۵ - جی ایلده نشر ائتدیردیگیمیز مقاله‌میزده ده قید ائتدیگیمیز کیمی [۳]،همین الیازماسی‌نین آذربایجاندان آپاریلماسی تاریخی کیمی قبول ائتمک لازیمدیر.متنین یازیلما تاریخی ایسه ان گئجی اون بئشینجی عصره عاید ائدیله‌بیلر.بونو آکادمیک و.و.بارتولدون اوْزو ده تصدیق ائدیر[۴].

و.م.ژیرمونسکی ده بارتولدون بوْ فیکرینه شریک اوْلماقلا،واتیکان نسخه سی‌نین ا.روسسی - یه گؤره اون آلتینجی عصرین اورتالاریندا یازیلماسی فیکرینه اعتراض ائدیر[۵].

بیز واتیکان نسخه سی‌نین درئزدن نسخه سیندن کؤچورولمه سی و اوْنون اوْز املاسی و بدیعی دگرینه گؤره چوخ آشاغی سویه‌ده دورماسی باره‌ده محرم ارگین‌ین فیکرینه تامامیله شریک اوْلوروق.واتیکان نسخه سی‌نین کؤچورولدویو دوْر،صفوی شاهلاریله تورکیه سلطانلاری‌نین آراسیندا اوزون ایللر بوْیو داوام ائدن قانلی ووروشمالارین نتیجه سینده تورک دیلینده دانیشان خلقلرین اوْز ملی خصوصیتلری ایله محدود جوغرافی دایره‌لرده قاپانیب،بیر - بیریندن داها سرعتله اوْزاقلاشدیغی بیر دوْره تصادف ائدیر.اوْنا گؤره ده کاتب بؤیوک تعصب حسّیله کتابین دیلینی چوخ دگیشمیش،اوْنون بدیعی اوسلوبونا مداخله ائتمیش و عثمانلی ساحه سینه اویغونلاشدیرماغا چالیشمیشدیر.درئزدن نسخه سیندن ایسه بئله بیر تعصب دوْیولمور.بوْ آبیده‌لرین دیلچیلیک باخیمیندان بیر - بیریندن آیریلیغینی،محرم ارگین علمی

---

۱ - "دده‌م قورقوتون کتابی"استانبول،۱۹۷۳.حاضیرلایانی اورحان شائق.ص ۵.

۲ - "کتاب دده قورقود"باکی،۱۹۶۲.ص ۱۰.

۳ - ش.آ.جمشیدوف - "کتاب دده قورقود"ون درئزدن منتینده‌کی بیر وفات تاریخی حقینده،آذربایجان علملر آکادمیاسی "اثرلری"۱۹۶۵،نومره۳.ص ۷۸ - ۸۲.

۴ - و.و.بارتولد.سئچیلمیش اثرلری(روسجا)،ج ۱،مسکو،ص ۲۰۵.

۵ - و.م.ژیرمونسکی.اوغوز قهرمانلیق داستانی و "کتاب دده قورقود"(روسجا).مسکو،۱۹۶۲ ص ۱۳۹.

شکیلده ایشله‌میشدیر.اۆ،درئزدن نسخه سینده آذربایجان دیلینه خاص اوْلان سسلرین،واتیکان نسخه سینده عثمانلی تورک دیلی عنصرلریله عوض اوْلوندوغونو چوخ دوغرو قید ائتمیشدیر[۱].پروفسور ازل دمیرچی‌زاده ایسه درئزدن نسخه سی‌نین باشدان - باشا دیل باخیمیندان آذربایجان دیلی‌نین(آذری تورکجه سی)محصولو اوْلاراق یاراندیغینی چوخدان ایشله‌ییب نشر ائتدیرمیشدیر[۲].

معلوم اوْلدوغو اوزره واتیکان نسخه سی باشدان - باشا حرکه‌لیدیر.درئزدن نسخه سیندن ده بیر چوخ یئرلرده تک - تک سؤزلر و بعضاً بؤیوک سؤز قروپلاری حرکه‌لنمیشدیر.قناعتیمیزجه درئزدن نسخه سی‌نین کاتبی متنی باشا دوشمه‌دیگیندن آیری - آیری سؤزلری حرکه‌لیه بیلمزدی.بو یا درئزدن نسخه سی‌نین کاتبی‌نین الینده اوْلان الیازماسی‌نین حرکه‌لی اوْلدوغونو گؤستریر،یا داکی،درئزدن متنیندن استفاده ائدن واتیکان نسخه سی کاتبی‌نین ایشی اوْلمالیدیر.بۆ ملاحظه‌میزین یگانه ایزینی هر ایکی متنده"بدؤی"سؤزونون املاسیندا گؤرورک.آذربایجان ادبیاتیندا جنس آت،اعلا آت دئمک اوْلان "بدؤی" کلمه سی واتیکان نسخه سینده هر یئرده حرکه‌له‌نه‌رک(بَدَوی)شکلینده یازیلمیشدیر.درئزدن نسخه سینده ایسه"بدوی"سؤزو ۱۹ دفعه تکرار ائدیلیر و چوخ غریبه دیر کی،او،ایلک ایشلندیگی یئرده(بَدَوی)شکلینده حرکه‌لنمیشدیر.قالان یئرلرده ایسه بیر دفعه ده اوْلسون حرکه‌لنمه‌میشدیر.

عمومیتله درئزدن نسخه سیله واتیکان نسخه سی‌نین فرقی و علاقه سی باره‌ده فیکریمیزی بئله یئکونلاشدیرا بیله‌ریک:

۱ - محرم ارگین-ین دئدیگی کیمی،درئزدن نسخه سیندن چتین اوْخونان سؤزلرین هامیسی واتیکان نسخه سینده بؤراخیلمیشدیر.او،آنجاق بعضی تک - تک ساده سؤزلر و نقطه بوراخیلماسی کیمی یونگول تحریفلری تصحیح ائده‌بیلمیشدیر.

۲ - درئزدن نسخه سینده‌کی بیر سیرا سؤزلر دگیشدیریلیب،عثمانلیجا داها آیدین اوْلان کلمه‌لرله‌عوض ائدیلمیشدیر.مثلاً:"شاه"عوضینه"سلطان"،"پاشا"،"سرچه بارماق"عوضینه"چالدی بارماق"،"حلالیم"عوضینه "نشانلیم"،"تات اری"عوضینه"تات قوجاسی"،"ایشله‌دی"عوضینه"ایسرادی"و س.یازیلمیشدیر.بعضاً کاتبین درئزدن نسخه سینده‌کی سؤزلری باشقالاریله عوض ائتمه‌سی تحریفه گتیریب چیخاریر:"قورقوت سینیرلی"ایفاده‌سی"قورت سینیرلی"،"تالی سازین آسلانی" ایفاده‌سی"داغین آسلانی"،"اوْیونه"سؤزو "اوْیونو"شکلینده تحریف اوْلونموشدور.کاتب چوخ یئرده"قورقود"آدینی قورقورت"،"آنماز اوْلدو"ایفاده‌سینی "آنلاماز اوْلدو"کیمی یازمیشدیر.

---

۱ - محرم ارگین "دده قورقوت کتابی".۱،ص ۶۷.

۲ - ا.دمیرچی‌زاده."کتاب دده قورقود"ون دیلی.باکی

۳ - هر ایکی متنده سطرلرین سایی عینی دیر - ۱۳ سطر.

۴ - یئرلی عادت و عنعنه‌لرله باغلی اولان مجازی دده - بابا ایفاده‌لرینی ده واتیکان کاتبی دگیشمیشدیر.مثلاً او،درئزدن متنینده یازیلان و آذربایجاندا ایندی ده فعال ایشله‌نن:"اوغلانسان،قیزسان؟(ائلچی‌لیکدن قاییدان آداما،اوغلان ائوینده‌کیلرین ایلک سؤالی)مراجعتینی"قؤیونسان؟قؤچسان؟"- شکلینده دگیشدیرمیشدیر.

۵ - واتیکان نسخه سی‌نین دیلی چوخ معاصر سسله‌نیر:"بایبورابک همن قالین اوغوز بکلرینی چاغیردی،قوناقلادی،اوغلونون قیصه سینی عرض ائله‌دی،جومله بکلر استحسان ائتدیلر[۱].

بؤرادا کاتبین اؤزوندن علاوه ائتدیگی:"اؤغلونون قیصه سینی عرض ائله‌دی،جومله بکلر استحسان ائتدیلر" جومله سی دیلده عربیزمین گوجلندیگی ۱۷ - ۱۶ - جی عصرلرین کلاسیک اوسلوبونو خاطیرلادیر.

۶ - "چ"حرفی‌نین بیر نقطه‌ایله،یعنی"ج"کیمی یازیلماسی حالینا واتیکان متنینده درئزدن الیازماسینا نسبتاً داها چوخ تصادف ائدیریک.

۷ - درئزدن متنینده"گ"حرفی‌نین سؤز باشیندا "ک"شکلینده یازیلماسینا راست گلیریک.بؤ ایسه اساساً اون بئشینجی عصره قده‌ر کی،الیازمالاری‌نین پالئوقرافیک علامتی دیر[۲].

بیزیم حسابلامامیزا گؤره درئزدن نسخه سینده ۱۵۰۰ - دن آرتیق یانلیشلیق وار. نقطه‌لرله تعیین اؤلونان عرب حرفلری‌نین لازیمی نقطه مقداری ایله اشاره‌لنمه‌مه سی،شکیلجه،قاعده‌جه بیر - بیرینه اوخشایان حرفلرین الده‌گیشیک سالینماسی،جومله‌دن ایفاده،ایفاده‌دن سؤز و سؤزدن هجا دوشمه سی بؤ تحریفلرین اساسینی تشکیل ائدیر.اوست نقطه‌نین آلتدا(خان عوضینه جان)قؤیولماسینی،یاخود شکیلجه اوخشامایان حرفلرین دگیشیک(یای عوضینه وای)سالینماسینی هئچ ده نورمال املا خصوصیتی حساب ائتمک اولماز.متنده یوزلرله سؤزلر و ز کی،هئچ بیر منطقی معنایا مالیک دگیلدیر.مثلاً:"قیزانی"،"خیرانجا"،"گؤیدو"و س.

کاتب نه اینکی تک - تک سؤزلری،حتا سؤز قروپلارینی ائله جه ده داستانین عمومی‌لیکده

---

۱ - "کتاب دده قورقود"حاضیرلایانی محرم ارگین ۱ ج.ص ۷۵،۷۰.

۲ - تاج.عمدالاسلام الیازماسی ۱۵ - جی عصر.الیازمالاری انستیتونو،ب ۱۹۹۰.

"کتاب دده‌م قورقود"ون تخمینی خریطه‌سی (خ.ف.ب.لینجله ف.اۆسوالدین "آرمنیا" ۱۹۱۰ و م.ف.گیرزی‌اوغلونون ۱۹۵۲،اۆ.شائق‌ین ۱۹۷۳ دده قورقود.ض.بیادوفون "آذرب.۹-۷ جو عصرده"خریطه‌لری‌نین کۆنتورلاری اوزره.ترتیب ائدنی ش.جمشیدوف)

گؤتورولموش مضمونونو قاورایا بیلمه‌میشدی.اؤ،یوزلرجه آذربایجان سؤزلرینی،ائله‌جه ده تورک(عثمانلی)،اؤزبک،تورکمن و س.قوهوم خلقلر اوچون ده دوغما اولان عادیجه سؤزلری ده اؤخویا بیلمه‌میش،یانلیش کؤچورموشدور.حالبوکی اونلارجا چتین،ان غلیظ عرب سؤزلری و ایفاده‌لری جدی دوروست‌لوکله یازیلمیشدیر.غریبه بوراسیدیر کی،کاتب بعضاً ساده آذربایجان سؤزلرینی تشدید و حرکه‌لر واسیطه‌سیله عرب دیلی قالیبینه سالمیش دیر.مثلاً "اؤل"اشاره عوضلیگینی "اوّل"[1] ،"مره"سؤزونو" مرّه"[2]شکلینده یازمیشدیر.عادتاً تدقیقاتچیلار درئزدن متنینده تصادف ائدیلن بو تحریف و دولاشیقلیغین سبینی کاتبین ساوادسیزلیغیندا،یاخود اونون تورک دیللریندن آنجاق بیرینی بیلیب،قالانلارینا یاخشی بلد اولمادیغیندا گؤرورلر.اصلینده ایسه کتابداکی دیل خطالاری‌نین سجیه سیندن آنلاشیلیر کی،"کتاب دده قورقود"ون بوتؤو نسخه سی اؤلان درئزدن متنینی کؤچورموش کاتب عربجه ساوادلی اؤلماسینا باخمایاراق،تورک دیللری‌نین هئچ بیرینی یاخشی بیلمه‌میشدیر.او،آذربایجان و عمومیتله تورک دیلینه اؤ قدر نابلد اؤلموش کی،یوزلرجه سؤزو کور -کورانه کؤچورموش و بعضاً بیر- ایکی سؤزون تحریفی ایله بوتون بیر متنین معناسینی آلت - اوست ائتمیشدیر.بونو آشاغیداکی مثال‌لارلا گؤسترمکله کفایتلنه‌جه ییک.

"سکرک مست اؤلدی طشره اباق یولنه چقدی کوردی کم اوکسز اوغلان بر قزانی چکشور مره نولدکز دیو بر شیله برینه بر سپاله برینه اوردی اسکی طونک بتی اوکسز اوغلانک دلی آجی اؤلور بر ایدر مره مرم اوکسزلکم یتمزمی بری نیه اوررسن هنرک وار ایسه قرطشک النجه قلعه سینده اسیردر وار انی قورتر- دیدی[3]."

بؤ پارچا"کتاب دده قورقود"ون بوتون ناشرلری طرفیندن مختلف شکیلده تصحیح و تحریف ائدیلمیشدیر.کتابی ۱۹۱۶ - جی ایلده استانبولدا ایلک دفعه بوتؤو حالیندا چاپ ائتدیرن معلم رفعت عمومی معنانین پوزولماسی‌نین سببینی ایلک نؤبه‌ده"کردی کم" و "برقزانی"سؤزلرینده اؤلدوغونو باشا دوشموش. آنجاق تصحیح ائده بیلمه‌میشدیر.حمید آراسلی "برقزانی" سؤزونو ۱۹۳۹ - جی ایل نشرینده"برقزایلن[4]"۱۹ - جو ایل نشرینده ایسه"برقزانی[5]"کیمی تصحیح ائتمیشدیر.آکادمیک و.و.بارتولدا گلینجه او،متنده ایکی یتیم اؤغلاندان صحبت گتندیگینی دوز تعیین ائتمیشدیر،"برقزانی"سؤزونو"قازان"معناسیندا اؤخوموشدور کی، بو دا متندن گلن سهو دیر.کاتب یوزلرجه باشقا سؤزلرین یازیلیشیندا ائتدیگی کیمی،یوخاریداکی پارچادا دا"اکی"سؤزونو "کم"،"بربریلن"سؤزونو"برقزانی"،"اولانک"سؤزونو "اوغلانک" شکلینده

۱- "کتاب دده قورقود"،درئزدن نسخه سی،ص ۳
۲- یئنه اورادا،ص ۲۵۶و
۳- "کتاب دده قورقود"،درئزدن نسخه سی،ص ۳.
۴- "کتاب دده قورقود"باکی،۱۹۳۹،ص ۱۳۵.
۵- "کتاب دده قورقود"درئزدم نسخه سی،ص ۱۸۳ - ۱۸۴.

تحریف ائتمیشدیر.همین متنده بیر جوملەنی آتالار مثالی کیمی آلاراق و.و.بارتولد:"اسکی طونک بتی اوکسز اوغلانک دلی آجی اولور".محرم ارگین ایسه:"اسکی توتون بیتی،اوکسز اوغلانک دیلی آجی اۆلور"شکلینده اوْخوموشدور.

بیز همین پارچانی آشاغیداکی شکیلده برپا ائدیریک:

"سکرک مست اۆلدی طشره اياق یولنه چقدی گوردی ایکی اوکسز اوغلان بریریلن چکشور مره نولدکز دیو بر شیله برینه بر شیله برینه اوردی اسکی طونک بتی اوکسز اولانک دلی آجی اۆلور بری آیدر:مره بزم اوکسوزلیکمز یتمزمی بزی نیه اوررسن هنرک وار ایسه قرطشک النجه قلعه سینده اسیردر وار آنی قورتر– دیدی".

دیگر بیر مثال:بعضاً بیرجه سؤزون تحریفی ایله بوتون مطلبده معنا ترسینه چئوریلمیشدیر.بونو نه کاتب حس ائتمیش،نه ده ناشرلر تصحیح ائتمک عزمینده اۆلموشلار.مثلاً قان طورالی‌نین طرابزون تکورونون قیزینی آلماق اوچون سیناق مئیدانیندا شیر ایله دۆیوشمک صحنه سینده بئله بیر یئر وار کی،یولداشلاری شیرین مقابلینده قورخو کئچیرن قان طورالی‌یه اورەک – دیرەک وئرمک اوچون روحلاندیریجی سؤزلر سؤیله‌ییرلر:

"سلطانیم قان طورالی

آغجه سازلر ایچینده صاری کونلر کوربن

طایلر بصان

اوک طمرک دلوبن قانن صورک

قره پولاد اوز قیلجدن قایتمین

اغجه توزلو قتی یایدن درسینمین

اغ یلکلی اوتکون اوخدن قایقمین

جانورلر سروری قغان اصلان قران

اله کوپک انینه کندوزین طلا درمی

آلپ یکیت صواش کونی قرمندن قیدرمی"[۱]

بۇ پارچـا بـیر طـرفدن درئـزدن متنی‌نین مـعمالی مـرکب امـلا قـصورونو،دیگـر طـرفدن تدقیقاتچیلارین اۇنون اوزرینده کی،"عملیاتینی"نمایش ائتدیرن ان کاراکتریک بیر نمونه دیر.

بورادا ائله سؤز وار کـی،اوریـژینالین اۇزونـده سـهو یـازیلمیش،نـاشرلرین دقـتینی جـلب ائتمه‌میشدیر.ائله سؤزلر ده وار کی،متنده دوز یازیلمیش،ناشرلر تحریف ائـتمیشلر.مـتنده دوز یـازیلمیشلارا مـثال اولاراق "صـاری کـونلر"،"اوک طـمرک صـورک"سـوز و ایـفاده‌لرینی گؤستره‌بیله‌ریک."صاری کونلر"ایفاده‌سینی بـیرجـه حـمید آراسـلی دوز اۇخـوموشدور.قـالان ناشرلر"صاری گؤنلر"شکلینده تحریف ائتمیشلر."کوربن"کلمه سینی ایسه کیلیسلی معلم رفعت و اونـون آردیـنجا دا حـمید آراسـلی "گـؤره‌یین"شکـلینده اۇخـوموشلار.حـالبوکی هـم مـتنین اۇزونده"گوروبن"یازیلمیش،هم ده سؤزون منطقه تمامیله اویان شکلی بودور.

"اوک طمرک"ایفاده‌سی ایسه هم متنده آیدین یازیلماسینا،هم ده شیرین حیات طرزیله تام رئاللیق ایفاده ائتمه سینه بـاخمایاراق اورخـان شـایق طـرفیندن"اوق دامـارین"و و.و.بـارتولد طرفیندن "آوین دامارین"شکـلینده تـحریف اولـونموشدور.مـعلوم بـیر فـاکتدیر کـی،آسـلان اوولادیغی حیوانین چیگنینه سیچراییب.اۇنون اۇن دامارینی سؤرور.بورادا همین رئال حـادثه عکس اۇلونموشدور.همین پارچادا ان مهم تحریف اوریژینالین - درئزدن متنی‌نین اۇزونده‌کی تحریفدیر.مسئله‌نین علتی بوراسیندا دیر کی،درئزدن نسخه سی‌نین کاتبی اوزونون کور - کورانه کؤچوردوگو متنده مضمونو و معنانی باشا دوشمه‌دیگی اوچون یوزلرله باشقا سؤزلر کیمی بورادا دا تک بیر سؤزو تحریف شکلینده کؤچورموشدور.

بیز ظاهری اویغونلوقلا منطقی مقایسه وحدتی اوصـولو اسـاسیندا بـۇ تـحریفین مـتنده "قـــران"ســـؤزوندن عـــبارت اولدوغـــونو مـعیین ائـتدیک.بـو آراشـدیرمادا ایـــلک گزینتینی"دالامـاق"سـؤزوندن بـاشلادیق.آختاریشیمیزین اوزون تـفصیلاتینی بـورادا تـصویر ائتمه‌گی لازیم بیلمیریک.لاکین اونو دئیه بیله‌ریک کی،کاتب ظاهری علامتلرین اوخشارلیغیندان گلن چاشقینلیقلا"قدران"ی "قران"شکـلینده کـؤچورموشدور.ایـندی اگـر بـیز هـ-ـن پـارچـادا دوزه‌لیشلری یئرینه قؤیساق،بوتون مضمون آشاغیداکی شکیلده برپا اۇلونور:

آیدیر،سلطانیم قان تورالی!

آغجا سازلار ایچینده ساری گونلر گؤره‌ن،

---

[۱] - "کتاب دده قورقود"درئزدن نسخه سی.ص ۱۸۳ - ۱۸۴

دایلار باسان،اؤن دامارین دلیبن قانین سوران،

قارا پولاد اوز قیلینجه ان قاییتمایان،

آغجا توزلو قاتی یایدان درسینمه یین،

آغ یئله کلی اؤتگون اوخدان قایغیمایان،

جانورلر سروری قوغان آسلان،

قودوران آلا کؤپک انیینه

کندؤزون دالا دارمی!

آلپ ییگیت ساواش گونو

قیریمیندان قاییدار می؟ - دئدیلر.*

تعریفده قان طورالی"قوغان آسلانا"،مئیدانداکی آسلان ایسه قودوروموش کؤپگه بنزه‌دیلمیشدیر.یاخود قان طورالی‌نین آسلانلا دؤیوشدویو اثله همین صحنه‌ده،اؤنون آسلانی اؤلدورمک اوچون ایشلتدیگی سؤن فندی تصویر ائدن آشاغیداکی جومله‌یه نظر سالاق:

"قان طورالی بر کپنکی قپاغنه طلادی اصلانک پنجه سنه صونی ویردی"

(درئزدن متنی،ص ۱۸۴ - ۸۸۵)

همین جومله‌ده"قپاغنه"کلمه‌سی آبیده‌نین ۱۹۶۲ - جی ایل باکی نشرینده"قولباغینا"شکلینده تصحیح ائدیلمکله بوتون جومله بئله یازیلمیشدیر:

"قان طورالی بر کپنکی قولباغنه طلادی..."(ص ۹۸).

اولاً،بورادا نه "قپاغنه"،نه ده "قولباغنه"سؤزو یئرینده دگیلدیر.ایکینجیسی و ان عمده‌سی قان طورالی‌نین مئیداندا کی،وضعیتی همین جومله‌نین املا شکلی اونو بو جور اوخوماغا قطعیاً امکان وئرمیر.چونکی بورادا تکجه"طلادی"سؤزوندن باشقا بوتون علاوه سؤزلر درئزدن متنی‌نین اؤزونده تحریف حالیندا یازیلمیشدیر.یعنی بورادا"بیر،کپنکی و قپاغنه" کلمه‌لری اؤزلرینه اؤخشایان باشقا سؤزلرین تحریف شکلیدیر.

---

* - املا فرقه تیک لشمیشدیر.(وارلیق)

بۇ متنین دوروست شکلینی برپا ائتمک اوچون"طلادی"خبریندن باشلایاراق،همین جوملەنی ایضاحلی تحلیل ائتمک لازیمدیر.

- قان طورالی طلادی.

- نەیی؟

- کپنگی.

آخی،بو کپنک،یعنی یاپینجی هارادا ایدی؟هم ده"بر کپنکی"دئیینده بئله چیخیر کی،قان طورالی‌نین الی‌نین آلتیندا استفاده ائدەبیلەجەگی داها بیر نئچه کپنک و یا دیگر بیر چوخ اشیا اولا بیلرمیش .توتاق کی،بیر کپنکدن صحبت گئدیر،بس قان طورالی بونو هارادان آلدی؟اۇنون اگنینده هئچ آلت گئییمی ده یوخ ایدی.سیناق مئیدانینا گیرنده تکورون امریله اونو"آنادان دوغما سویموشدولار".ائله بونو بیلدیگی اوچون ده آکادمیک و.و.بارتولد "بر کپنکی"ایفادەسینی"پاراکپنک"شکلینده اۇخویاراق،روسجاسیندا ترجمه ائتمیشدیر کی،بو دا متنین دوروست برپاسی دگیلدیر.متنده دئییلر:"تکور آیدیر:بۇ یکیدی آنادان دوغما سویون،سویدولار.قان طورالی آلتونلی"کتان بزکی"بئلنه صادری"(درئزدن متنی،ص ۱۷۹).

باخ ائله اصل مطلب ده بورادان آیدینلاشماغا باشلاییر.ایلک اوریژینالدا"کتان بزکی" ایفادەسی متنین بو یئرینده"بزکتنکی"شکلینده یازیلمیش،درئزدن متنی کاتبی ایسه اوریژینالدا کی معلوم پوزغولوق ایچریسینده اۇنو میخانیکی اۇلاراق" بر کپنکی"شکلینده کۆچورموشدور.جوملەنین تحلیلینی داوام ائتدیرسک قان طورالی بئز کتانینی نەیین چئورەسینه دولادیغینی دا بیلیریک.کیلیسلی معلم رفعت"قالپاغینا"،اورخان شایق،محرم ارگین و بارتولد"قاپاغینا"،حمید آراسلی ایسه"قولباغینا"شکلینده کۆچورموشلر.بیزه گۆره بونلارین هئچ بیری دوغرو جاواب دگیلدیر.بۇ سۆالین جاوابین تاپماق اوچون قان طورالی‌نین مئیداندا وحشیلرله ووروشورکن یانیندا داها نه کیمی مادی اشیاسی اولدوغونو آراشدیرمالی‌ییق.شیر ایله گولشمزدن اوّل بوغا ایله دۆگوشن صحنه سینده گۆروروک کی،او، بوغانی یئره چیرپدیقدان سۆنرا اۆنو باسیب بوغازلاییر و پیچاغینی چیخاریب دریسینی اوزور.دئمەلی،قان طورالی‌نین بئز کتانینی دۆلادیغی آنجاق "پیچاغی"اولا بیلردی.اگر"پیچاغنه"کلمه سینی متنده‌کی"قپاغنه"سۆزو ایله مقایسه ائتسک نقطەلره و حرفلرین یئرینه،اوخشارلیغینا گۆره کاتبین محض میخانیکی کۆچورمه سینده"پیچاغنه"سۆزونو"قپاغنه"شکلینده تحریف ائتمه سینه اینانیریق.

بئلەلیکله همین جوملەنی بیز"قان طورالی بزکتنکی پیچاغنه طولادی"شکلینده برپا ائدیریک.عینی تدقیق اوصولو ایله بیز متنده "خرانچه"،"پلوز"و بۇ کیمی تحریف اۆلونموش

سؤز و ایفاده‌لری ده تصحیح ائتمیشیک.بوتون بو مثال‌لار بیر داها ثبوت ائدیر کی،"کتاب دده قورقود"ون یگانه بؤتوو متنی اولان درئزدن نسخه سی‌نین اؤزونده"اوریژینال"سهولر،جدی تحریفلر واردیر.بونلارین تصحیحی اوچون بؤ آبیده‌نین اؤزونه مخصوص تدقیق اوصولوندان استفاده ائتمک لازیمدیر.

بودا ماراقلیدیر کی،درئزدن متنینده،دئمک اولار کی،اثله مهم بیر قارالاما و دوزه‌لیش ده یوخدور.بوخاریدا گؤستردیگیمیز نمونه‌لرده قهرمانلارین آدیندان عبارت تحریفلرین هئچ بیرینده ده دوزه‌لیش ائدیلمه‌میشدیر.مثلاً درسه خانین آدیندا بیر یئرده،حتا ایلک "در"حیصه سی بوراخیلماقلا،آنجاق"سه خان"شکلینده یازیلمیشدیر.دئمه‌لی،کاتب بؤ کیمی تحریفلرین هئچ بیری‌نین فرقینه وارمامیشدیر.بئله خاراکتریک مثال‌لاردان داها چوخ گتیرمک اولار.

گؤرونور کاتب فارس دیلینه ده او قدر یاخشی بلد دگیلمیش.چونکی او،بعضاً فارس سؤزلرینی ده تحریف ائدیر.عرب سؤزلری ایسه دئمک اولار کی،قرآن آیه‌لریندن گتیریلن مثال‌لارا قدر تام دوروست یازیلمیشدیر.اگر عرب سؤزلری‌نین یازیلیشیندا بو و یا دیگر شکیلده تحریف وارسا،(چوخ تک - تک حال‌لاردا)بو،یا عرب دیلی‌نین اؤزونده یول وئریلن حالدیر("غضب"سؤزونون املاسی)،یا دا ایلک اوریژینالین اؤزونون ساوادسیز آدام طرفیندن یازیلمیش اؤلماسیندان دوغموشدور.

گؤروندوگو اوزره،ایلک کاتب(یعنی درئزدن نسخه سی کاتبی‌نین الینده اؤلان نسخه‌نین کاتبی)یازی اوسلوبونا آز بلد اؤلموش،متنده چوخلو سهولره یول وئرمیشدیر.سونونجو کاتب ایسه بو تحریفلری درک ائده بیلمه‌میش،اونو کور - کورانه،ساده‌جه اؤلاراق میخانیکی صورتده کؤچوره‌رکن،متنین املاسینی،اؤزو ده حس ائتمه‌دن،داها کوبود شکیلده پوزموشدور.بیزیم فیکریمیزجه بو کاتب هر هانسی بیر اوروپالی سیاح و یاخود عمومیتله تورک اؤلمایان غیر ملت ضیالیسی اؤلا بیلردی.

درئزدن متنی‌نین کاتبی‌نین اجنبی اؤلماسی و متنی کور - کورانه کؤچورمه سی باره‌ده چیخاردیغیمیز نتیجه و ایدئالی سوردوگوموز ملاحظه‌لر متن شناسلیق ساحه سینده هئچ ده یگانه حادثه دگیلدیر.بیز بونا بنزه‌ر بیر مثال گؤستره‌بیله‌ریک.گورجو عالیمی آکادمیک ا.شانیدزه ۱۹۶۹ - جو ایلین نوامبر آییندا"قدیم الیازمالاری‌نین اؤگرنیلمه سی و آرخئوقرافیا مسئله‌لرینه حصر ائدیلمیش عموم اتفاق علمی کنفرانسیندا" ۱۱- جی عصر گورجو کشیشی تیپیکون گریگوریا باکوریانین ۱۰۳۸ - جی ایلده یازدیغی و حاضیرده صوفیه موناستیرینده ساخلانیلان بیر اثری حقینده معلومات وئردی.او،همین اثرین اون یئددی - اون سکگیزینجی عصرلرده کیمه ایسه گورجو دیلینی بیلمه‌ین،تامامیله باشقا ملتدن اولان بیر کاتب طرفیندن کؤچورولدوگونو گؤسترمیشدیر.همین کنفرانسین بیر اشتراکچیسی دا بیز ایدیک.بیز ده"کتاب دده قورقود"ون

درئزدن متنی بارەسینده عینی تئزیسله چیخیش ائدیردیک[1].

"کتاب دده قورقود"ون دوروست متنی‌نین مئیدانا چیخاریلماسیندا حاضیرده ایکی مهم جهت بیرله شیب ایشه جدی انگل تؤرەدیر.بونلاردان بیرینجیسی،مکمل متن اوْلان درئزدن نسخه سی‌نین اؤزونون مکانیکی اوْلاراق سهو کؤچوروولمه سی،ایکینجی بیرسیرا ناشرلرین بوْ سهولری اوْز بیلدیکلری کیمی تخمینی شرح ائتمه‌لری دیر.

بوتون یوخاریدا دئدیکلریمیزدن چیخیش ائده‌رک بیز"کتاب دده قورقود"ون دوروست علمی متنینی یاراتماق اوچون ۱۹۶۹ - جو ایلده اعلان ائتدیگیمیز ظاهری اوخشارلیقلا منطقی اویارلیغین وحدتی اوصولونو بیر داها تکمیل‌لشدیریلمیش شکیلده ایره‌لی سورورو‌ک:

۱ - ۲۰۰ ایلدن آرتیق تدقیقات تاریخی اولان "کتاب دده قورقود"ون هله ایندییه کیمی دوروست متنی برپا اولونمامیشدیر.

۲ - حاضیرده"کتاب دده قورقود"درئزدن نسخه سینه اساساً دونیانین بیر نئچه خلقی‌نین دیلینه ترجمه ائدیله‌رک چاپ اوْلونموشدور.اؤزلویونده آیدین دیرکی،درئزدن نسخه سینده‌کی جدی قصورلار بو آیده‌نین بوتون نشرلرینده ده اؤز عکسینی تاپماقدادیر.بوناگؤره ده اوْنون دوروست متنی‌نین یارادیلماسی علمی بیر ضرورت اوْلاراق قارشیدا دورور.

۳- معاصر متنشناسلیقدااساس اولان-نسخه‌لرین توتوشدورولماسی اوصولو"کتاب- دده قورقود"ون علمی متنینی ترتیب ائتمکده یگانه اصول اوْلماییب،آنجاق کؤمکچی بیر واسیطه سایبلابیلر.

۴ - "کتاب دده قورقود"ون دوروست علمی متنی‌نین یارادیلماسیندا اونون اؤزونه مخصوص اولان یئنی بیر اصولدان ظاهری اوخشارلیقلا منطقی اویارلیغین وحدتی اصولوندان استفاده ائدیلمه‌لیدیر.بو ایسه او دئمکدیرکی:

الف:تحریف اوْلونموش و یا کاتبین قلمیندن دوشموش سؤزلر،ایفاده‌لر،جومله‌لر اوْلجه ظاهری علامتلرینه گؤره آراشدیریلیر بو باره‌ده موجود اولان تصحیحلر توتوشدورولور و جومله‌نین داخلی منطقی ایله سیناقدان کئچیریلیر.

ب:هئچ بیر معنا وئرمه‌ین تحریف ائدیلمیش سؤزلرین مومکون اوْلان پروتوتیپلری یارادیلیر و منطقی وحدته اویارلیغی آراشدیریلیر.

---

۱ - ش.آ.جمشیدوف."کتاب دده قورقود"ون بیر پارا متنشناسلیق خصوصیتلری"(روسجا)،آرخئوقرافیا و قدیم الیازمالاری مسئله‌لری کنفرانسی تئزیسلری.تفلیس،۱۹۶۹،ص ۱۴

۵ - آختاریلان سؤزلر و ایفاده‌لرین معیینلشمه سینده قدیم الیازمالاری‌نین "کتاب دده قورقود"لا همیاش اولان آبیده‌لرین خط خصوصیتلری و حاضیرده دیالکتلرده یاشایان نمونه‌لریله مقایسه سی ده یاناکی واسیطه کیمی گؤتورولمه‌لیدیر.بو جهتدن حمید آراسلی‌نین بوراداکی چتین سؤزلرین تصحیحینده شفاهی خلق یارادیجیلیغی و کلاسیک ادبی نمونه‌لریندن فایدالانما تجربه سیندن استفاده ائدیلمه‌لیدیر[1].

۶ - متنین برپا گئدیشینده"کتاب دده قورقود"ون درئزدن نسخه سی اساس گؤتورولمکله،واتیکان نسخه سی داستانین شرحلی نشر نسخه‌لرینه برابر حقوقدا تدقیقاتا جلب ائدیلمه‌لیدیر.بؤ مسئله اوچون آکادمیک آ.ن.کونونوفون"کتاب دده قورقود"داکی چتین سؤزلرین ایضاحیندا گؤتوردویو مقایسه اصولو[2] خصوصیله نظرده توتولمالیدیر.

درئزدن الیازما متنی‌نین متن‌شناسلیق وضعیتینی گؤز اؤنونه گتیرمک اوچون آبیده اوزه‌رینده آپاردیغیمیز اوزون مدتلی تدقیقاتین نتیجه سی اؤلاراق ترتیب ائتدیگیمیز آشاغیداکی قرافیک جدوللرین عیانی اهمیتی واردیر.جدولده گؤستریلن تحریفلرین مقایسه و برپاسی آبیده‌نین واختدان-واختا،صورتدن - صورته کؤچورولموش متنلری حقینده معیین تصور یارادیر.

ایلک اوریژینال،ایلک متن کیمین طرفیندنسه،اوزانلارین دیلیندن عینأمی یازییا آلینمیش،یوخسا هر هانسی یازیچی -کاتب اؤزونه معاصر اولان دؤرده،خلق آراسیندا آغیزدان - آغیزا گزه‌ن بؤ تاریخی روایتلری داستانلاشمیش شکیلده جمعله‌ییب،صالور قازانین اطرافیندا یارادیجی شکیلده عمومیلشدیریمیشدیمی؟بیز سؤنراکی ملاحظه‌یه داها آرتیق اهمیت وئریریک.هئچ شبهه سیز کی،"کتاب دده قورقود"ون ایلک متنی عارف و فاضل شخصیت طرفیندن قلمه آلینمیش،سونرالار ایسه متندن متنه کؤچورولمه سی گئدیشینده او،خیلی تبدلاتا اوغرامیشدیر.درئزدن متنی نئچه‌نجی صورتدیر؟بونو دئیه بیلمه‌ریک لاکین،اؤنون نئچه‌نجی صورتدنسه کؤچورولدویو جدولدن ده گؤروندویو کیمی،شبهه سیز دیر.

---

۱ - "کتاب دده قورقود".باکی،۱۹۳۹.ص ۱۱۳ - ۱۱۸.همان... کی ۱۹۶۲،ص ۱۵۱ - ۱۱۵

۲ - "کتاب دده قورقود"ون ترجمه سی حقینده ملاحظه‌لر.(روسجا).مسکو،۱۹۶۲ ص ۲۵۹ - ۲۸۰

فضولی‌اوغلو فضلی‌دن بیر پارچا شعر

● میرهدایت حصاری

محمدعلی‌خان تربیت «دانشمندان آذربایجان» آدلی اثرینده(ص ۲۹۹)فضولی‌اوغلو فضلی آدلی بیر شاعردن سؤز آچاراق،اوندان بیر دؤردلوک نقل ائتمیشدیر. بو شعرده فضلی،هجری ۹۸۸ ـ جی ایلده عیسویلرین قارا بؤرک و یهودیلرین قیزیل(قیرمیزی)بؤرک باشلارینا قویدوقلاری مناسبتیله،قیزیلباشلاری یهودیلره بنزه‌دره‌ک،انتقاد ائتمیشدیر:

دوققوزیوز سکسن سککیزده | ایّام بـؤ سـری ائـیلدی فـاش
گئیدی باشینا قیزیل یـهودی | یعنی که یهوددور قـیزیل‌باش

سؤنرا دا«شانی تکلو»نون،بیر آیری دؤردلوکده،اونا وئردیگی هزل جاوابینی نقل ائتمیشدیر.شانی تکلو شاه‌عباسین خدمتینده اؤلوب و هزل شعرلری ایله مشهور اولان بیر شاعردیر.بیر یؤل شاه‌عباسین مدحینده دئدیگی بیر قصیده‌سی،خصوصی ایله بو بیتی:

اگر دشمن کشد ساغر و گر دوست
بـه طـاق ابـروی مـردانـه اوست

شاها چوخ خوش گلدیگینه گؤره،شاهین امری ایله تره‌زی‌نین بیر تایینا قویولاراق آغیرلیغیجا قیزیل صله آلمیشدیر.

تکلو(تکه‌لی)طایفاسی شاملو ائلیندن اؤلوب،کیچیک آسیادا،مدیترانه دنیزی ساحلینده ساکن ایدیلر.بؤ طایفا شاه‌اسماعیلی قدرته یئتیرن دوققوز قیزیل‌باش طایفالاری‌نین بیری ایدی.

بئله‌لیکله فضولی‌نین فضلی تخلص‌لو بیر اوغلو اولدوغو و اؤنون ۹۸۸ ـ هجری ده دیری اؤلدوغو معلوم اولور.لاکین گؤرونور کی بؤ فضلی شاعرلیک عنوانی ایله آد چیخاراببلمه‌میش دیر.چونکی اؤنون آدی تذکره‌لرده گؤرونمور.حتا فضولی‌نین ترجمه‌ی حالینی یازانلار دا اونون فضلی آدلی اوغلو اؤلدوغونا اشاره ائتمه‌میشلر.گویا یالنیز عهدی بغدادی‌نین «گلشن‌الشعرا» آدلی تذکره‌سینده و روحی بغدادی‌نین دیوانیندا اونون آدی چکیلمیشدیر!

اؤ عصرین تذکره‌لرینده و سامی‌بیگین قاموس اعلامیندا نئچه نفر فضلی آدلی شاعرین آدی گئتیریلمیشدیر.لاکین اونلارین هئچ بیریسی بؤ فضلی ایله اوزلاشمیر.

فضولی فارسجا دیوانیندا(ص ۹۷)اؤغلونا خطاب ائده‌رک حکمتلی بیر قصیده یازمیشدیر.لاکین اؤنون آدینی چکمه‌میشدیر.آنجاق شاعری معلوم اؤلمایان بیر دؤردلوکده ده فضولی‌نین فضلی آدلی اؤغلو اؤلدوغونا اشاره اؤلونموشدور:

در حله دو شاعرند اکنون　　　فضلی پسر و پدر فضولی
عکس‌اند جمیع کار عالم　　　فضلی پدر و پسر فضولی

بئله‌لیکله فضولی‌نین فضلی آدلی (تخلصلو) بیر اوْغلو اوْلدغوندا شبهه یئری قالماییر.

تهران دانشگاهیندا ۲۹۱۴ نمره آلتیندا ساخلانیلان بیر حدیقةالسعدا کتابی‌نین الیازما نسخه‌سی‌نین سوْن صحیفه‌لریندە بیر نئچه شعر اوْ جومله‌دن فضلی‌نین بیرمرثیه‌سیندن آنجاق دؤرد بند (هر بند ۱۲ مصراع) گتیریلمیشدیر. بوْ اثرین سوْن صحیفه‌لری دوشدویونه گؤره، ترکیب‌بند قالیبیندا گتیریلن بوْ شعرین اصلینده نئچه بیت اوْلدوغو معلوم اوْلمور. هر حالدا بوْ پارچانی ایلک دفعه اوْلاراق ادبیات عالمینه تقدیم ائتمک ایسته‌ییریک.

بونو دا دئیه‌ک کی، بو اثر ۱۰۰۵ هجری (۱۵۹۶ میلادی) - ده یازیلمیشدیر. بئله‌لیکله معلوم اوْلورکی فضلی‌نین شعرلری اوْ زامان داخی ایرانا گلیب چاتیرمیش.

مرثیه فضولی‌زاده فضلی افندی

ماه محرمی دوتون ای خلق محترم　　　وابکوا لیمن علیه بکت عین‌الامم[1]
عاشورادر بنا مدد ائت ای سرشک آل　　　وی دود آه سایه‌ن باشیمدان ائتمه‌کم
کم سانموز جهانده محرم منزلتی!　　　کیم ائیلدی هلال قدین بو ملال خم
جلاد چرخ ائیلدی گویا هلالدن　　　آل رسول قتلی ایچون خنجر ستم
ای شام قتل کوکبی لطف ائیله بوگئجه　　　سن اوْل بیزه دلیل سراپرده عدم
ای جان و دل دوتون بو عزاده ره بلا
کیم اوْله دستگیر سیزه شاه کربلا

ای آفتاب انور روی زمین حسین　　　وی گلبن حدیقه‌ی خلدبرین حسین
هر لحظه بین صفا بولور امدادینیله شرع　　　ای دُرّ ناب رشته شرع مبین حسین
چشم یقینله یوزونو گؤرمک ایستریز　　　ای نور چشم دیده اهل یقین حسین
ذکرینده‌در آسمان و زمین خدمتی مدام　　　ای بدر برج شرع و دُر - درج دین حسین
اندوه روزگارله، دل تیره‌در مدد　　　ای دلفروز مردم اندوهگین حسین
ای صبح و شام تاج فلک خاک درگهین
وی توتیای چشم فلک خاک درگهین

چون چکدی عالمین ستمین آل بوتراب　　　سیلاب اشکله ائده‌لیم عالمی خراب
چزکنمدی امرادی ایله آل احمدین　　　کم‌در هنوز سورتسه یوزون خاکه آفتاب

۱-اصلینده بیرینجی کلمه و سؤن کلمه یاحشی اؤخونولمور «عین‌الامم»ده اوجوماق اولور (معناسی بئله اؤلور: «آغلایین او کسه کی امتلرین گؤزو اونونچون آغلاییر»).

اشک ائـیلدی احـاطه حسینین مزارینی　　هر کیم که قبه‌یه‌انظر ائیلر سانیر حباب
قـوم یـزید ویـردی جهان ایـچره زینتی!　　گـمراه قـیلدی تشنه‌لری لمـعه سـراب
بـیر آفـتاب اؤلدی مگـر دیـده‌دن نـهان
کیم داغ حسرت اوردی قـرا گـئیدی آسمان
ای دل بـو مـاتم،اهـل بـهشت ائـیلر آدمـی　　آدم اولان دوتـار دل و جـاندن بـوٌ مـاتمی
غم چکسن آل احمد ایچون شکر قیل که حق　　سـررشته سـرور بـهشت ائـتدی بـو غـمی
گر عرض اؤلونسه حشر گونی جامه‌ی حسین　　قـان آغـلادار مـصیبتی اول گـونده عـالمی
آه ائـیله لحـظه-لحـظه و قـان آغـلا دمبدم　　کـیم گـلدی آه وقـتی و قـان آغـلاماق دمی
مـاه مـحرم ایـچره کـئچین ذوقـدن که چـرخ　　قـفل ائـتدی گـنج ذوقـه هـلال مـحرمی
اولدی فـلک بـو واقـعه‌دن شـؤیله شـرمسار
کـیم گـلمیینجه روز جـزا ائـیلمز قـرار...

ضولی و قانونی...نین قالانی:

باخیمیندان اؤیره‌نیلمه‌لیدیر.

قایناقلار:

۱ ـ مازی‌اوغلو.«فضولی ـ حافظ »،آنکارا ۱۹۸۶.

۲ ـ محمد فصولی.«لیلی و مجنون»،باکی ۱۹۹۱.

۳ ـ قـیرخ قـیلینج:«عـثمانلی پـادشاهلاریندا شـعر و سـلطان اوچـونجو مراد»،آتـاتورک اونیوئرسیته‌سی،«تـورک دیلی وادبیاتی» درگیسی،۱۹۸۶،سایی ۱.

۴ ـ فیض‌الله‌یئوا،«فضولی‌نین قصیده‌لری»،باکی ۱۹۸۵.

۵ ـ قاراخان:«فضولی:محیطی،حیاتی و شخصیتی»آنکارا ۱۹۸۹.

۶ ـ اؤزتونا.«قانونی سلطان سلیمان»،آنکارا ۱۹۸۹.

۷ ـ شاکر صابر ضابط.«عراق تورکمانلاری‌نین قیسا تاریخی»،«خزر»درگیسی.سایی ۳ ـ ۲.باکی ۱۹۸۱.

۸ ـ گؤلپینارلی،«فضولی دیوانی»،استانبول ۱۹۸۵.

۹ ـ محمد فضولی:سنچیلمیش اثرلری،باکی ۱۹۸۴.

۱۰ ـ ح.اوزون چاریشلی،«۱۶ – جی عصرین اورتالاریندا یاشامیش اولان بؤیوک شخصیت.جلال‌زاده مصطفی و صالح چلبی‌لر»،تورک تاریخی قورومو بولتنی،جلد ۲۲.سایی ۸۷ آنکارا ۱۹۵۸.

۱۱ ـ ملی کولتور درگیسی.سایی ۱۴۶.آنکارا ۱۹۷۴.

۱۲ ـ شاپؤلیؤ.«عثمانلی سلطانلاری‌نین تاریخی»استانبول ۱۹۶۱

۱۳ ـ مازی‌اوغلو.«فضولی‌نین بیر مکتوبو»،آنکارا اونیورسیته‌سی دیل و تاریخ ـ جوغرافیا فاکولته‌سی درگیسی.ج ۶،سایی ۳.

محمد فضولی و سلطان سلیمان قانونی

● سرج الدین حاجی
فیلولوژی علملری نامزدی

بویوک اذربایجان شاعری محمد فضولی‌نین حیات و یارادیجیلیغی‌نین اؤیره‌نیلمه‌سی اونو دا گوستریر کی.شاعر دؤلت ادامالارینا چوخ یاخین اؤلوب .بو یاخینلیق اونون وطنداشلیق و بورد سئوگیسیندن قایناقلاندیغیندان چوخ طبیعی گورونور.شاعر دؤلت آدامالاری‌نین قایغیسی گوردوبونو شعرلرینده دونه ـ دونه یازمیشدیر بو سیر داها اونو گوستریر کی.فضولی بیر سیرا عالیمدرین یازدیغی کیمی یوخسول اونمابیب.فضولی‌یه گؤره ارتیق یوک.حاسالی ایحیدیگی کیمی ارتیق مال ـ دؤلت ده انسانا عذاب وئریر.اونو یولوندان ائدیریر.

> فضولی‌نین شیعه‌لیگینی قاباریق گؤسترن «حدیقةالسعدا»اثری عثمانلی حاکمیتی ایللرینده یازیلیب.بو اثر سلطان سلیمان قانونی‌نین(۱۵۶۶ ـ ۱۴۹۴م)پاشالاریندان اولان محمدپاشانین «حسن شارت شریفیله»یازیلمیشدیر.

محمد فضولی ارتی‌نین آراشدیریجیلاریندان اولان گورکملی عالیم حسیبه مازی اوغلو فضولی‌نین عثمانلی سلطانلاریندان قایغی گورمه‌دیگینی یازیر و بونو شاعرین شیعه اولماسی ایله باغلاییر.«فضولی‌نین قصیده‌لر سؤندوغو عثمانلی اوردوسونداکی ذواتدان آرتیق بیر ایلگی گورمه‌دیگی شبهه‌سیز دیر.عثمانلی پادشاهی دا شاعره چوخ التفات ائتمه‌میشدیر.قانونی اونا انجاق اوقافدان دوققوز اخچا باغلاتدیراجاق قدر بیر لطف گؤسترمیشسه ده سونوندا اودا بوشا

جبخمیندیر.شاعره قارشی گؤستریلن بو

ایلگی‌سیزلیک شبهه‌سیز اونون شیعه مذهبیندن اولماسیندان دیر.داها اول شاه‌اسماعیل.ابراهیم‌خان کیمی صفوی بؤیوکلرینه شعرلر یازاراق اؤیمه‌سی حتا بلکه ده امام علی توربه‌سینده وظیفه گؤرموش اؤلماسی بیلیندیگیندن شاعره اوز وئرمه‌میشلر».(۱.ص ۶۴)فضولی‌نین شیعه اولماسی بللی بیر گئرچکلیک دیر.انجاق،شاعر شیعه مذهبینه باغلی اولان مسلمان کیمی عثمانلیلارا قارشی کین و یادلیق حسی یاشامامیشدیر.شاعر،سلطان سلیمان قانونی‌یه بؤیوک سایغی ایله یاناشمیش.اونو دوغما ادامی

کیمی اؤیموشدور.«البته کی سلطان سلیمان خان دایما مظفر دیر ،هر کیم اونون فرمانینا تابع اؤلماز،نامسلمان دیر.بیر جهانگیر دیرکی،گونش کیمی اؤلکه‌لر توتماق ایسته‌سه،ان آلچاق جلوه‌گاهی ایرانلا توران دیر.بوتؤو سؤزلو بیر جؤمرد دیرکی،لطف دنیزی دالغالانسا،لپه‌سی یوخسوللوغون تملینه طوفان اولار...پاک وجودو ایله حق بخششی دیر کی،گؤیدن ینره انیب،اطاعت اهلینه گؤستردیگی مدام عدالتله احسان دیر...عثمان‌اوغلو مملکته عدالتلی سلطان اولاندان بری بدبخت حادثه‌لرین الیندن اؤلکه‌نین صحتینی تعمیر ائتمگه امکان یوخدور...اسلامین حامیسی اولدوغو اوچون اونون مدحی واجب دیر،اونون مدحیندن اؤزگه سؤز دئییسه،اوندان پشمان دیر»(۲،ص ۳۴ ـ ۳۳).

آیدین دیر کی،صفوی دولتی‌نین نفوذو آرتدیقجا عثمانلی دولتی‌نین ناراحاتلیقلاری دا آرتیردی.عثمانلی دولتی صفویلره رقیب کیمی باخیردی.بو ایکی گوجلو تورک دولتی‌نین نفوذو اوروپا دولتلری‌نین منافعی ایله اوست ـ اوسته دوشموردو.

حسیبه مازی اوغلونون«شاعر شیعه‌لیگینی شعرلرینده حادثه‌لرله باغلی اولاراق گیزلتمک لزومونو دویموشدور...»فیکری ده دوغرو دگیل.بئله کی فضولی‌نین شیعه‌لیگینی قاباریق گؤسترن«حدیقةالسعدا»اثری عثمانلی حاکمیتی ایللرینده یازیلیب.بو اثر سلطان سلیمان قانونی‌نین (۱۵۶۶ ـ ۱۴۹۴م)پاشالاریندان اولان محمدپاشانین«حسن اشارت شریفیله» یازیلمیشدیر.بو اثرده فضولی اؤز دونیا گؤروشونو آچیقلاییر،اثرین مضمونو شاعرین روحونا اویغوندور.فضولی دلیلدیگی کیمی شیعه‌لیگینی گیزلتمیر،اؤزونو حضرت علی اؤلادلاری‌نین معنوی وارثی سایر.

آیدین دیرکی،صفوی دولتی‌نین نفوذو آرتدیقجا عثمانلی دولتی‌نین ناراحاتلیقلاری دا آرتیردی.عثمانلی دولتی صفویلره رقیب کیمی باخیردی.بو ایکی گوجلو تورک دولتی‌نین نفوذو اوروپا دولتلری‌نین منافعی ایله اوست ـ اوسته دوشموردو.آیری ـ آیری اوروپا دولتلری‌نین ده قیزیشدیردیغی عثمانلی ـ صفوی قارشی دورماسی سوندا آجی نتیجه‌لر وئردی.

عراق بؤلگه‌سینده توققوشان عثمانلی و صفوی دولتی‌نین آراسیندا باش وئرن وورو‌شمالار فضولی کیمی بؤیوک صنعتکاری دا دریندن دوشوندوروردو.

۱۵۱۴ ـ جو ایل چالدیران دؤیوشوندن سؤنرا صفوی دولتی گوجدن دوشدو و اراضیلرین ایتیرمگه باشلادی.۱۵۳۴ ـ جو ایلده عثمانلی حؤکمداری سلطان سلیمان قانونی باغدادی آلدی.قدرتلی دؤلت باشچیسی،چوخ گوجلو و باجاریقلی سرکرده،ائله‌جه ده شاعر اولان سلطان سلیمان قانونی علمین و ادبیاتین انکشافینا قایغی ایله یاناشیردی.سلطان سلیمان قانونی محمد فضولی‌نی بیر شاعر کیمی باغدادی آلمازدان قاباق تانییردی.سؤن آراشدیرمالاردان بللی اؤلورکی،قانونی باغدادی آلدیقدا فضولی ایله گؤروشوب.

عؤمرو حاکمیت دگیشمه‌لری،چوخ سایلی محاربه‌لر،قارداش قیرغینی،سارای چکیشمه‌لری ایله زنگین اولان بیر دؤرده کئچن فضولی‌نین یارادیجیلیغیندا دا بو حادثه‌لر اؤز عکسینی تاپیب.عراق بؤلگه‌سینده توققوشان عثمانلی و صفوی دولتی‌نین آراسیندا باش وئرن وورو‌شمالار فضولی کیمی بؤیوک صنعتکاری دا دریندن دوشوندوروردو.

محمد فضولی‌نین سلطان سلیمان قانونی ایله باغلیلیقلارینی دریندن اؤیره‌نمک اوچون بؤیوک فاتحین کیملیگی ایله باغلی بیر نئچه جیزگی‌یه دقت یئتیره‌ک.بللی دیر کی،سلطان سلیمان قانونی‌نین حاکمیتی ایللرینده(۱۵۶۶ ـ

۱۵۲۰)عثمانلی دولتی‌نین سیاسی نفوذو ارتدی،اراضی‌سی‌نین اسیا،افریقا و اوروپاداکی عمومی ساحه‌سی‌نین اؤلچوسو ۱۴۸۹۳۰۰۰ مربع کیلومتره چاتدی.بو دؤرده علم و ادبیاتین،جوغرافیا و حرب ساحه‌سی‌نین،دنیزچی‌لیگین انکشافی گوجلندی.باقی،فضولی،ذاتی،غزالی،خیالی،یحیی بیگ،جلالی،فیکری،روانی،لامی کیمی بؤیوک شاعرلر یتیشدی.اونا گؤره‌کی،«عثمانلیلارین حاکمیتی آلتیندا حضور ایچینده یاشارکن حؤکمدارلار دؤلت ایشلری‌نین دیشیندا(خارجینده)گؤزه‌ل صنعتلرله ده‌اوغراشمیشلاردیر.عثمانلی خاندانی منسوبلاریندان ۲۰ - دن چوخو دیوان تشکیل ائده‌جک قدر شعر یازمیشدیر.بیر او قدری ده تقدیر ائدیله‌جک اؤلچوده خطاط دیر.سگگیزدن چوخ پادشاه ایسه موسیقی عالیمی و بسته‌کاردیر.آیریجا پک چوخو رسم و چنشیدلی سندلرده اوستاد درجه‌سینه یوکسلمیشدیر...یاووز سلیمانین فارسجا دیوانی وار.قانونی سلطان سلیمان دیوانینداکی اوچ مینه یاخین قدر غزلی ایله عثمانلی خاندانی ایچریسینده ان چوخ شعر یازان پادشاه دیر»(۳،ص ۷۳ ـ ۷۲)اونو دا دنیه‌ک کی،قانونی‌نین غزلدن عبارت اولان کلیاتینی ایلک دفعه دراچلی احمد فؤوری افندی توپلاییب ترتیب ائتمیشدیر.

تذکره‌چیلرین و چاغداش تورک فضولی‌شناسلاری‌نین بیرسیراسی بئله حساب ائدیرلرکی،قانونی باغدادی آلدیقدان سونرا عراقدا اولان مقدس یئرلری زیارت ائتمیش و بو زامان امام حسین زیارتگاهیندا چیراقچی ایشله‌ین فضولی ایله ده گؤروشموشدور.

تورکیه و آذربایجان فضولی‌شناسلیغیندا شاعرین سلطان سلیمان قانونی ایله گؤروشمه‌سی ایله باغلی مباحثه‌لر اولموشدور.محمد فضولی«...نشانی عثمان سلاله‌سی دیر،آدی قؤشون یاران سلطان سلیمان دیر.اگر یئرده فیضی توپراغا دوشسه،توپراق پاک روحلارا طعنه وورار؛اگر گؤیدن نظری هما یا دوشسه،همای گونشه کؤلگه سالار.اگر مغرور سونگوسونو شرقه وورسا،گونش کیمی آتش گؤیه چیخار.اگر ایتی قیلینجینی او،غربه چالسا،شفق کیمی قان فلکه قالخار.بؤ گنجه گؤیلره بیر نظر سالدیم،لوحه و ایا تاماشا ائله‌دیم،گؤردوم کی،گونشین حؤکمو لوحه‌ده بو سؤزلری یازیب گیزله‌دیب:«یارب،همیشه مظفر اولسون،عدالت بیناسی ذاتی ایله قایم اولسون!تخت و تاج اونا لایق دیر.عدالتی عالملره کؤلگه سالان دیر»(۲،ص ۳۲)ـ دنیه‌ن فضولی سلطان سلیمان قانونی ایله گؤروشموشدورمو؟فضولی‌شناس عالیم و. فیض‌اله‌ینوا یازیر:«سلطان سلیمان قانونی باغدادی فتح ائتدیکدن سونرا شاعرین اونونلا شخصاً گؤروشمه‌سی حقینده قصیده‌لریندن دقیق معلومات آلماق چتین دیر.فضولی‌نین سلطانا حصر ائدیلمیش باغداد قصیده‌سینده‌کی مصراعلاردان بللی اولور کی،شاعر بیر نئچه مدحیه حاضیرلامیش.بونلاری پادشاهین درگاهینا تقدیم ائتمک اوچون فرصت تاپمیشدیر...فضولی‌نین یئنه سلطان سلیمانا حصر ائتدیگی بیر ترکیب بندینه استناداً احتمال ائتمک اولار کی،باغداد فتح ائدیلدیکدن بیر مدت سونرا شاعر باغداد بیگلربیگی ویس‌بیگ واسطه‌سیله سلطانلا گؤروشمگه موفق اؤلموشدور»(۴،ص ۹۳ ـ ۹۲)

گؤرکملی فضولی‌شناس عبدالقادر قاراخان یازیر:«شاعر،صدراعظمه،دؤلت رجالینا،امرایا قصیده‌لر وئرمکده دیر.بونلاردان پادشاه مدحینده اولانلاری بالذات وئرمه‌سه بئله ارکان و امرا واسطه‌سیله تقدیمه امکان بولموشدور.و یئنه اونلار واسطه‌سیله اؤزونه وعدلرده

بولونموش»(۵،ص ۲۴۹).

تاریخچی عالیم ی.اؤزتونا یازیر:«بو شهرده(باغدادا ـ س.ج.)یاشایان چوخ بؤیوک تورک شاعری فضولی بغدادی:«گلدی بورج اولیایا پادشاه نامدار»مصراعلی یئتمیش بیت‌لیک اونلو(مشهور)قصیده‌سینی سوناراق سلطان سلیمانی قارشیلادی»(۶،ص ۱۱۴).

«تذکره‌چیلرین و چاغداش تورک فضولی‌شناسلاری‌نین بیرسیراسی بئله حساب ائدیرکی،قانونی باغدادی آلدیقدان سؤنرا عراقدا اولان مقدس یئرلری زیارت ائتمیش و بو زامان امام‌حسین زیارتگاهیندا چیراقچی ایشله‌ین فضولی ایله ده گؤروشموشدور.«خاقان ۲۳ ـ ۱۸ مارت دا کربلا و نجفی زیارت ائتدی.حضرت حسین ایله آتاسی حضرت علی‌نین توربه‌لرینده صدقه پایلادی...»(۶،ص ۱۱۵).سلطان سلیمان،قانونی‌نین عراقی آلدیقدان سونرا اوراداکی مقدس یئرلری زیارت ائتمه‌سی و اوچولوب داغیلمیش آبیده‌لری برپا ائتدیرمه‌سینی تورکمن عالیمی شاکر صابر ضابط ده تاریخی قایناقلارا سؤیکه‌نره‌ک یازیب:«سلطان سلیمان قانونی او دؤرده عراق اوچون بؤیوک اهمیتی اولان‌اصلاحاتلارکنچیردی.بیرینجیسی،امام الاعظمین قبری ایله بیرلیکده جامع(مسجد)سی‌نین گومبزینی(گنبد)ده تعمیر ائتدیردی.ایکینجیسی،سلطان اماملاردان ـ موسی کاظم(ع)و محمدجواد(ع)ین قبیرلرینی زیارت ائدیب شاه‌اسماعیلین واختیندا تیکیتی‌سینه باشلانمیش حضرت عمارتی‌نین تیکینتی‌سی‌نین باشا چاتدیریلماسینی امر ائتمیشدیر.اونون گؤستریشی ایله امام‌لارین توربه‌لری‌نین یانیندا جامع انشاع ائدیلدی.خدمتچیلر تعین ائدیله‌رک خزینه‌دن اونلارا معاش آیریلدی.اوچونچوسو،سلطان،شیخ عبدالقادر الگیلانی‌نین قبری‌نین داغیلماق اوزه‌ره اولدوغونو گؤروب امر ائتدی کی،اوزه‌رینده هوندور گومبز تیکیلسین.دؤردونجوسو،سلطان،شاه‌اسماعیل و شاه‌طهماسب‌ین باجارمادیغی بیر ایش گؤره‌رک حسینیه چایینی جیلؤولاییب سوسوزلوقدان هلاک اولماق درجه‌سینه چاتان کربلایا سو چکدی و بو شهره حیات گتیردی...»(۷،ص ۱۲۹).

شاعر سلطانا تقاعدله باغلی مراجعت ائدیر و اونا آیدا دوققوز آخچا دونلوق تعیین اولونور.آنجاق،شاعر بارات گلدیکدن سؤنرا اونا تعیین اوُلونموش تقاعدو وقاف اداره‌سیندن آلابیلمیر.

بوُ دنییلنلر بیر داها اونو گؤستریر کی،محمد فضولی‌نین سلطان سلیمان قانونی ایله گؤروشمه‌سی تاریخی گئرچکلیک دیر.اونو دا دئیه‌ک کی،سلطان سلیمانین عراقی فتح ائتمه‌میشدن قاباق محمد فضولی‌نی بیر شاعر کیمی تانیماسی دا آیدین دیر.بللی دیرکی،سلطان سلیمان قانونی ده اینجه روحلو،گؤزه‌ل شعرلر یازیردی.قانونی شعرلرینده «محبی»تخلصونو ایشله‌دیب.عبدالباقی گؤلپینارلی حؤکمدارلا شاعرین شعرلشمه‌سینه آشاغیداکی بیتلری نمونه گتیریر:

فضولی:

نئچه ایللردیر سر کوی ملامت بکله‌ریز،
لشکر سلطان عرفانیز ولایت بکله‌ریز.

قانونی:

خسته‌ییز ایللرکی،کوییندە محبت بکله‌ریز
ای طبیب دل لبیندن یعنی صحت بکله‌ریز

سلطان سلیمان قانونی باغدادا دؤرد آی قالدیقدان سؤنرا استانبولا قاییدیر.(شاعر سلطانا تقاعدله باغلی مراجعت ائدیر و اونا آیدا دوققوز آخچا دونلوق تعیین اولونور.آنجاق،شاعر بارات

گلدیکدن سونرا اونا تعیین اولونموش تقاعدو (وقاف ادارەسیندن آلا بیلمیر.) بو بارات شاعره بغداد والیسی ویس پاشا زامانیندا گؤندەریلمیشدی.

نشانچی جلال‌زاده مصطفی قدرتلی دولت آدامی، شاعر، حقوق‌شناس و ترجمه‌چی ایدی.

محمد فضولی«شکایتنامه»آدلی مکتوبونو دا سلطان سلیمان قانونی‌نین باغداد سفری زامانی بولدا اؤلن سیدبیگین یثرینه نشانچیلیغا تعیین اندیلمیش و اوناوچ ایل بوُ وظیفه‌ده ایشله‌ین جلال‌زاده مصطفی چلبی‌یه یازیب.بورادا بیر مسئله‌نی دئیه‌ک کی،«شکایتنامه»نین کیمه یازیلماسی ایله باغلی اوزون ایللر بوُیو تورک فضولی‌شناسلاری آراسیندا بیر فیکیر اوُلمایب.ایلک دفعه ابوضیا توفیق«نمونه‌ی ادبیات»دا یانلیش اوُلاراق«شکایتنامه»نین نشانچی محمدپاشایا یازیلدیغینی سؤیله‌میش،سونرا ایسه بوُ یانلیشلیق آیری ـ آیری قایناقلارا دا یوُل تاپمیشدیر.

محمد فضولی‌نین سلطان سلیمان قانونی‌یه چوخ سیخ باغلی اولان نشانچی جلال‌زاده مصطفی چلبی ایله دوستلوغو تصادفی دگیلدی.نشانچی جلال‌زاده مصطفی قدرتلی دولت آدامی،شاعر،حقوق‌شناس،ترجمه‌چی ایدی.
محمد فضولی«قلم»ردیفلی قصیده‌سینی مصطفی چلبی‌یه یازیب:

«...گول حدیقهٔ اقبال مصطفی چلبی،
کیم،اولدو دولت قربیله غمخوار قلم،

...الینه آلمازیمیش مصطفی قلم،دئرلر
بو ذلت بسی اولموش ایدی خار قلم

سنه یئتیردی اؤزون نسبت‌ایله‌تاپماق
اوچون،
زمانه ده سنین آدینلا اعتبار قلم

کلیم طور وفاسان کی،اهل خیر و شره
الینده گاه عصا اولدو،گاه مار قلم...»
(۹،ص ۱۴۲ ـ ۱۴۱)

قصیده‌نین مضمونوندان آنلاشیلدیغی کیمی محمد فضولی مصطفی چلبی ایله چوخ یاخین دوست اولموشدور.شاعر اونا اورەک سؤزلرینی دئمکدن چکینمه‌میش،اونو زامانی‌نین گوجلو شخصیتی کیمی اؤیموشدور.محمد فضولی‌نین جلال‌زاده مصطفی چلبی ایله دوستلوغونون سببلریندن بیری ده اونلارین بیر انسان اوُلاراق یاخین اولمالاری دیر.جلال‌زاده مصطفی چلبی شاعر طبیعتلی انسان ایدی و «نشانی»تخلصو ایله شعرلر یازیردی:

مدد،یاریم منیم اغیار بسلر،
فغان،اوُل گول الینده خار بسلر.
اسیرگه بو دل زاری قاپوندا،
کی،صاحب خیر اولان بیمار بسلر
نشانی،اشک خونون همدمیم دیر،
کیشی غربتده بیر غمخوار بسلر
(۱۰،ص ۴۴۱).

سوزسوزکی،محمد فضولی،نشانچی جلال‌زاده مصطفی چلبی‌نین شعر یازدیغینی بیلیردی.سلطان سلیمان قانونی‌نین یاخین آداملاریندان اولان مصطفی چلبی تاریخی قایناقلاردا مرد و شخصیتلی انسان اولاراق گؤستریلیر.
محمد فضولی‌نین ۵ مکتوبوندان بیری سلطان سلیمان قانونی‌نین اوغلو بایزید چلبی‌یه یازیلیب.فضولی‌نین بایزید چلبی‌یه یازدیغی جاواب مکتوبوندا اونون سلطان سلیمان قانونی ایله باغلیلیقلاری‌نین بیرسیرا جیزگیلرینی گؤرمک

اولور.بو مکتوب محمد فضولی‌نین حیاتی و یارادیجیلیغی‌نین بیرسیرا صحیفه‌لری‌نین اؤیره‌نیلمه‌سینه یول آچیر.مکتوبدا فضولی‌نین عراق عربین چتینلیکلرله دولو اولان جان سیخیجی محیطیندن قورتولماق جهدی آشکارجا سنزیلیر.بو جاواب مکتوبوندان آیدین گؤرونور کی،فضولی ایله بایزید چلبی آراسیندا یازیشما چوخ سایلی اولموش و اۇزون زامان داوام ائتمیشدیر.فضولی‌شناس عالیم ع.قاراخانین یازدیغی کیمی بو مکتوبدان آیدین گؤرونور کی،فضولی«ظن ائدیلدیگی شکیلده فقیر ـ فقرادان اولمامیب».شاعرین بایزید چلبی‌یه یازدیغی جاواب مکتوبو بو فیکیرلرین دوغرو اولدوغونو گؤستریر.محمد فضولی‌نین بیر دوست،بیر سیرداش کیمی اوز توتدوغو بایزید چلبی ایله تانیشلیق تاریخینین اؤیره‌نیلمه‌سی اؤنملی دیر.دئییلدیگی کیمی بایزید چلبی سلطان سلیمان قانونی‌نین اۇغلودور.دوغوم تاریخی ایله باغلی منبعلرده چشیدلی رقملر گؤستریلیر(۱۵۲۴ ـ ۱۵۲۱)او،۱۵۵۷ ـ جی ایلده آماسیایا والی تعیین ائدیلیب.سلطان سلیمان قانونی باغدادی آلارکن بایزیدین ان چوخو اون یاشی اولوب کی،محمد فضولی‌نین اونونلا گؤروشه بیلمه‌سینی دوشونمک دوغرو اولمازدی.۱۵۴۸ ـ جی ایلده قانونی حلب ده اولارکن اوغلونو یانینا چاغیریب.منبعلرین وئردیگی بیلگی‌یه گؤره بایزید چلبی گؤزل اخلاقلی،یاخشیلیغی سئوه‌ر،«مرد،قورخماز عظمکار،قهرمان ایدی.چهره‌سی باخیمیندان آتاسی قانونی‌یه بنزه‌ییردی».بایزید چلبی‌نین سلطان‌اورخان،سلطان محمود،سلطان عبدالله آدلی اوچ اوغلو،مهربان سلطان،خدیجه سلطان،عایشه سلطان و خانزاده‌سلطان آدلی دؤرد قیز اولادی اولوب.بایزید چلبی‌نین ۱۵۶۱ ـ جی ایلده فاجعه‌لی اؤلدورولمه‌سی شاعرلری سارسیتمیش و بونونلا باغلی آغیلار یازیلمیشدیر.۱۶ ـ جی یوزایللیگین شاعری قول پیری‌نین یازدیغی آغی شاهزاده‌یه ائل محبتینی آیدین گؤستریر:

فرقتی جمله عالمه،
دؤلو دلی بیازیدین(بایزیدین)
گول کیبی گولر جمالی
سؤلدو دلی بیازیدین

کافرلرین بودور ایشی،
جزادیر مؤمنه ایشی
دورنا تئللری ایله باشی،
گلدی دلی بیازیدین

...قول پیری سؤیله‌دی سؤزین،
حقه توتوبدور یوزون
ملکلر شهید نامازین
قیلدی دلی بیازیدین
(۱۱،ص ۸۰ ـ ۷۹)

بایزید چلبی عالیم ایدی.او،«شاهی»تخلصو ایله تورکجه و فارسجا شعرلر یازیب:«قالمادی ذره قدر دلده بو دونیا هوسی»ـ دئین بایزیدین ایران شاهی طهماسبه سیغینیدیقدان سونرا آتاسی ایله شعرله مکتوبلاشماسی دا ماراقلی و نیسگیللی دیر.بو شعرلرده قارداشی‌نین افتراسی‌نین اوستونو آچماقلا یاناشی گؤزل شاعر اولدوغونو دا گؤستریر.

آتا دا اوغلونا شعرله جاواب وئریر:

بایزید:

ای سراسر عالمه سلطان،سلیمانیم آتا،
تنده جانیم،جانیمین ایچینده جانانیم آتا،
بایزیدینه قییارسانمی منیم جانیم آتا
بی‌گوناهام حق بیلیر،دولتلی سلطانیم آتا...

توتالیم ایکی الیم باشدان ـ باشا قاندا اولا،

بو مثالدیر سؤیله‌نیر کیم،قول گوناه‌ائتسه نولا
بایزیدین سوچونو باغیشلا،قییما بو قولا،
بی‌گوناهام حق بیلیر،دولتلی سلطانیم آتا...

قانونی:

ای دمادم مظهری طغیان و عصیانیم اوغول،
تاخمایان بوینونا هرگز ترک فرمانیم اوغول،
من قییارمی‌ایدیم سنه ای بایزیدخانیم اوغول

توتالیم ایکی الیم باشدان - باشا قاندا اولا
چونکی‌استغفارائدرسن،بیزده‌عفوائتمک‌نولا
بایزیدین سوچونو باغیشلارام گلسن یولا،
بی‌گوناهام‌دئمه،باری توبه‌قیل‌جانیم‌اوغول...
(۱۲،ص ۱۷۶ ـ ۱۷۵)

بو دنیللر اونو گؤستریر کی،محمد فضولی ایله بایزید چلبی‌نین تانیشلیغی ۱۵۳۹ ـ جو ایلله ۱۵۵۳ ـ جو ایللرین آراسیندا اولا بیلر.بونونلا باغلی فضولی‌شناس ح.مازی‌اوغلونون دئدیکلرینی دوغرو سابیریق.

محمد فضولی‌نین بایزید چلبی‌یه یازدیغی جاواب مکتوبوندا آیدین گؤرولور کی،شاعر دؤلت آداملارنا چوخ یاخین اولوب.شاعر بو مکتوبدا بیرسیرا آراشدیریجیلارین ایره‌لی سوردویو کیمی روما گئتمک ایستگیندن دانیشمیر.بو،مکتوبدان آیدین گؤرونور:«دایما دؤلت گنجه‌سی‌نین شمعیندن حضور حجره‌سینی آیدینلیق گؤرن وحشت ایچینده قارانلیقدا اؤتورانین حالینی نه بیلیر و دایما سعادت بولودوندان سئوینج گولشنینی بولان محنت صحراسی‌نین سام یئللری‌نین دهشتینی نئجه تصور ائدر.هر نه قدر زامان ـ زامان دوستلارین آیریلیغی‌نین شدتی‌نین استیلاسی و اونلارین حسرتی‌نین آرتماسی وطندن آیریلماغی و اورادا قالماماغی گره‌کدیره‌رک بو محنت زندانیندان و کدر زنجیریندن قورتولماق آرزو اولونورسادا،قضا و قدر خضری بلا گردابیندان امل قاییغینی ساخلاییب گؤزله‌تمه‌سینده حکمت بولونان سیرلرین افشاسی ایله اضطرابینی سؤندورور.اونون بو ایشینه قارشی گلمک ترک ادب دیر.هر نه قدر زامان ـ زامان ستم طغیانی و الم بحرانی بولوندوغوموز یئری ترک ائتمه‌یی و آلیشدیغیمیز وطنی دگیشدیرمگه گؤره اولوب بو قدرتخاناندان چکیلیب گئتمک بورادا قالماق فیکرینه غالب گلیر و ویرانه‌دن کؤچمک نیتی مناسب گؤرونورسه ده یئنه بو عزا و جفا زندانیندا قالماق باغلارینی قوتلندیریر...»(۱۳،ص ۱۴۶).

محمد فضولی تورکجه یازدیغی گؤزه‌ل اثرلریندن بیری اولان«لیلی و مجنون»مثنویسینی ده سلطان سلیمان قانونی‌نین چوخ یاخین آداملارینا تقدیم ائدیب.

بو دنیللردن ده آیدین گؤرونور کی،شاعرین روما گئده‌بیلمه‌مه‌سی‌نین سببینی یوخسوللوقلا باغلاماق دوغرو دگیل.مکتوبدان آیدین گؤرونورکی،فضولی دوغما یوردوندان آیریلماق ایسته‌میر.بونا اساس اودورکی،مکتوبدا سفر ائتمکدن صحبت گئتمیر،وطنی ترک ائتمکدن دانیشیلیر.اولسون کی،شاهزاده شاعره روما کؤچمگی تکلیف ائدیب.شاعر ایسه بو تکلیفی چوخ اینجه یوللا وطنینی«بو عزا و جفا زندانی»آدلاندیردیقدان بئله چکینمه‌یه‌رک قبول ائتمه‌میشدیر.

بیر مسئله ده دقتی چکیر کی،محمد فضولی تورکجه یازدیغی گؤزل اثرلریندن بیری اولان «لیلی و مجنون»مثنویسینی ده سلطان سلیمان قانونی‌نین چوخ یاخین آداملارینا تقدیم ائدیب.

محمد فضولی‌نین سلطان سلیمان قانونی ایله باغلیلیقلاری‌نین اؤیره‌نیلمه‌سی شاعرین کیملیگینی،دونیا گؤروشونو آراشدیرماق باخیمیندان دا اؤنملی‌دیر.بو مسئله‌لرین دریندن اؤیره‌نیلمه‌سی اوچون محمد فضولی‌نین باغلی اولدوغو دولت آداملاری،تاریخی.دینی،ادبی،علمی

قالانی ۳۲ ـ جی صحیفه‌ده

فولکلور آرشیویمیزدن

اوستاد یوسف قهرمانپورون اثریندن درلمه‌لر

○ م.ع.فرزانه

هله بو گونه قدەر ایشیق اوزو گؤرمه‌میش فولکلور و خلق ادبیاتیمیزا عاید مجموعه‌لر آراسیندا قوجامان معلم و یوروولماز آراشدیریجی،اوستاد یوسف قهرمانپورون ایللر بویو اوستونده ایشله‌دیگی و سایسیز - حسابسیز سولدوز(قاراپاپاق - بورچالی)فولکلورو خلق ادبیاتی ایله زنگین‌لشدیریلمیش اثری،ان دولغون و مثیلسیز مجموعه‌لردن بیری سایبلمالیدیر.

یوسف قهرمانپورون توکنمز امک صرف ائتدیگی بۇ زنگین و چوخ ساحه‌لی اثرینه بیر اؤتری باخیش بئله،مؤلفی فولکلور و خلق ادبیاتی توپلاییجیسی و آراشدیریجیسیندان علاوه،بیر ملی - مدنی تدقیقاتچی،باجاریقلی ادیب و شاعر و هامیدان چوخ اؤز یوردونون و خلقی‌نین اؤدونا آلیشیب یانان قدرتلی بیر مونوگرافیچی سیماسیندا گؤسترمکده‌دیر.بۇ اثر،هر شئیدن اول،سولدوز بؤلگه سی و اورادا قرنلر بؤیو یاشایان خلقین وارلیق و مدنیت قباله سیدیر

مجموعه پهلوی رژیمی ایللریندە یازیلیب حاضیرلاندیغی اوچون،اونون آچیقلاما و آیدینلاشدیریما قسملری فارسجا.لاکین بوتون فولکلورو خلق ادبیاتی نمونه‌لری قاراپاپاق - تره‌کمه تورکجه سیله وئریلمیشدیر.

مؤلف،مجموعه‌یه یازدیغی ییغجام باشلانیشدا اثرین یاراتماسینا بسله‌دیگی مقصدی آشاغیداکی یاراشیقلی سؤزلرله آیدینلاشدیریر:

«ایتیب - باتماقدا اولانلارین ایکینجی دفعه‌ده اؤلسا.رؤیادا یارادیلماسی بئله،انساندا اونلارین یئنی‌دن یارادیلما لذتینی اویادیر.

نئچه ایل بوندان اول،بیر چین یازیچیسی یازدیغی اثرین چاتیشمازلیقلارینا بویون قویاراق یازدی:اؤز ایشیمین چاتیشمازلیقلارینا ایلیشیب قالسایدیم،بو کتاب هئچ راماق سؤنا چاتمازدی.

من ده بوتون اکسیکلیکلری و چاتیشمازلیقلاری گؤز اؤنونه آلاراق بو مجموعه‌نی توپلاماغا باشلادیم...توپلاما ایشینین چوخ حیصه سی بوش ساعاتلاریمدا اؤلسا دا،اوتوز ایلدن بری بیر گونوم ده اونسوز گئچمه‌دی.سیز بو بو اوزونه گوره‌نمگه یوزمایین.ایستردیم اوره‌ک ایسته‌ییمین امرینه ماش اندیره‌م و

آنادیلیمین اینجیلرینی ایپه - ساپا دوزەم.اونلارین ایتیب - باتماسی‌نین اؤنونو آلیم و ایناناجیمین بـوینوما قویدوغو وظیفه‌نی یئرینه یئتیریم.

من.بوْ ایشده یاردیم گؤردویوم یوزلرله انسانا بورجلویام.من بو یادداشلای اونلار منه تـاپشیردیقلاری یازیلارین ایچیندن سنچمیشم.بو توپلامادا منیم ایشیم اوْلسـا،اوْلـسـا مـطلبلری و رسـم - روسـوملاری بیرلشدیرمه،اوزلشدیرمه و اوسلوبلاشدیرماقدان باشقا اوْلمامیشدیر.لایلالارا،باباتیلارا،آتالارسوزو و مثللره اوشاق ناغیللاری و خصوصیله متللره گلینجه،آنام منیم ان بؤیوک یاردیمچیم اولموشدور.بونا گؤره ده بو مجموعه‌نی اونون بؤیوک روحونا هدیه ائتمه‌گی یئرلی سانیرام» .

اثرین ییغجام باشلانیشیندان آنلاشیلیر کی،اوْ ۱۳۵۶ - جی ایـلده تـوپلانیب حـاضیرلانمیش آنـجاق بوْسیرادا حسنلو تپه‌سی قازیتیلاری بارەده بیر پارا آچیقلامالار آرتـیرماق قـصدیله او گـون «مـوزه ایـران باستان» رئیسی آقای سیدغلامرضا معصومی‌یه امانت وئریلیر.لاکین آچیقلاما یازماق باشینا دگسین.اثـرین اصلی ده دفعه‌لرله ایسته‌نیلدیگینه باخمایاراق،گئری قایتاریلمیر.

اونون آردینجا دا اثرین ایکینجی نسخه سی چاپ اوْلوب یاییلماق قصدیله مرحوم بولود قاراچورلویا وئریلیر.بوْ نسخه‌ده گؤزله‌نیلمز حادثه‌لر نتیجه سینده ایتیر - باتیر و مؤلف چاره‌سیز اثـری ایکـینجی دفـعه یازمالی اوْلور و یئنی‌دن توپلانان مجموعه ۱۳۶۸ ده حاضیرلانیر.مؤلف آجی گولوشله اثـری‌نین طـالعینی باشی بلالار چکمیش و اوره‌ک چیرپینتلارینی آغیلارا و بایاتیلارا جالامیش خلقین طالعینه اوخشادیر... .

اثرین ایچینده یئرلشمیش بؤلوملر ایکی اساس حیصه‌یه آیریلیر.بیرینجی حیصه‌ده مـؤلف قـاراپـاپاق ائللی‌نین ائتنیک(قومی)منشائی و تاریخ بوْیونجا بؤلونمه‌لری و یورددان یوردا کؤچمه‌لری و دیده‌رگینلیکلری بـاره‌ده گـئنیش بـیلیک ونـردیکدن سـونرا،بوْ گـونکو سولدوز - نـقده بـؤلگه‌سی‌نین جـوغرافی دورومـونداناوراسـین اکـینچیلیک و حشـم‌دارلیـق اوچـون اولدوقـجا مـناسب و الونـریشلی یـورد اولدوغوندان،بؤلگه‌نین باشدان آشیردیغی.تاریخی حادثه‌لر و اورادا ایللر بؤیو یارانان اجتماعی،سیاسی و اداری قورولوشدان دانیشیر.اثرین ایکینجی حیصه سینده اساس یئر فولکلور و خلق ادبیاتی مـسئله‌لرینه ونـــریلیر.بـــورادا ائـــل آراســـیندا اولان رســـم- روســـوملاردان،بـــایرامـــلاردان،ائـــولنمه‌لردن.تـــویلاردان.بـــاللیلاردان،دونـــیایا گـــلمه و دونـــیادان کـــوْچمه‌لردن،ایـــنانجلاردان،ضـــرب‌المـــثللردن.تـــاپماجالاردان.تـــرینگه‌لردن.آغـیلاردان،بـایاتیلاردان. ناغیللاردان،متللردن،عاشیقلاردان و سایره‌دن نمونه‌لر گتیریر.

بیرسیرا تاریخی و آنـیکلوپدیک منبعلرده قاراپاپاقلارین زنگین خلق ادبیاتی اوْلدوغو قئید ائدیلدیگی کیمی،آشاغیدا مجموعه‌نین آیری - آیری یئرلریندن گتیریلن نمونه‌لر بوْ فولکلورون دوغرودان - دوغرویا زنگینلیگینی گؤسترمکده‌دیر.

یاللی و اونونلا ایفا ائدیلن ماهنیلار:

یاللی آذربایجان ائللری آراسیندا کوتله‌وی رقص و بوْ رقص ایله بیرلیکده اوْخونان ماهنیلارین آدلاری اوْلموشدور.بو رقص،کوردلر،گورجولر و ارمنیلر آراسیندا دا گئنیش یاییلمیشدیر.تویلاردا و شنلیکلرده ایکی چالغی آلتی،بیری زورنا و او بیری ناغارا و اویغون ماهنینین مشایعتیله اوینانیلیر.رقصده اشتراک ائدنلرین

سایی بلیرسیز اولور: ۱۰ - ۱۵ نفردن، ۸۰ - ۱۰۰ نفره قدەر. یاللی‌نین اجراسیندا ال - اله وئرمیش کیشی یا قادینلار (بعضاً ده قاریشیق) حلقه وورورلار. یاللی‌نین باشیندا دوران رقاص (یاللی باشی) الینده یایلیق فیرلادیر. یاللی اولده آغیر آهنگله باشلار، سؤنرا گئت - گئده چاپیقلاشیر. اوینایانلار ریتمیک حرکتلرله اندام‌لارینی قاباغا یؤنه‌لدیب قالخیرلار. یاللی‌نین منشائی هله‌لیک آیدینلاشمادیغی حالدا، بو رقص حقینده ایلک دفعه قوبوستان داش تصویرلرینده و سؤنرادا نظامی‌نین خسرو و شیرینینده تمثال وئریلمیشدیر. بو یاللیلار و اونلارلا ایفا ائدیلن ماهنیلارین آدلاری اؤلموشدور. بونلارین معروفلاریندان: اوچ آددیم، دؤنه یاللی، قازقازی. کؤچری، قالادان قالایا، تورولاما، شئیخانی و... اؤلموشدور.

اوستاد قهرمانپور اوز آچیقلامالاریندان تأسفله قئید ائدیر کی، بسته‌کارلیقدان باش آچمادیغی اوچون بؤ اینجه ماهنیلارین اوزه‌رینه آهنگ قویماق اقتداریندا اؤلمامیش و آرزو ائدیر کی. صلاحیتلی بسته‌کارلار بلکه بؤ ایشی گؤره بیلسه‌لر. اوستادی سئویندیرمک اولارکی، آذربایجان جمهوریسینده بؤیوک بسته‌کارلاردان نئچه سی بؤ ماهنیلاردان بیر پاراسینی بسته‌له‌میشلر. بیز آشاغیدا مجموعه‌ده یئرله‌شن یاللی ماهنیلاریندان نئچه نمونه و هر نمونه‌دن نئچه سطر گتیریریک:

●تورولاما

بیر خالین یاخشیدیر، بیر خالین یامان
تورولاما، تورولاما، تورولاما، گلین.
بیر خالین سالیبدی گؤیلومه گمان،
الینده شاماما قوخلاما، گلین
بیر خالین یاقوتدو، بیر خالین یمن،
تورولاما. تورولاما، تورولاما، گلین.
عشوه‌نی، غمزه‌نی آز ائیله گلین،
الینده شاماما قوخلاما. گلین.
یولویون سالیبسان چشمه باشیندان،
تورولاما، تورولاما، تورولاما، گلین.
قورخورام گله‌سن نظره گلین،
الینده شاماما قوخلاما، گلین.
اگر قبول ائتسن، بؤ شیرین‌جانی؛
تورولاما، تورولاما، تورولاما، گلین.
وئررم قوربان سن تک گؤزه‌له گلین،
الینده شاماما قوخلاما، گلین.
قیزیل گولو دسته توتوب درگیلن،
تورولاما. تورولاما، تورولاما، گلین.
دریب، دریب گیزلین یئرده سرگیلن،
الینده شاماما قوخلاما، گلین.

●اوچ آیاق

یار سینه‌می، آچ قلبیمی،
گؤر اورادا جوشان ندیر
طبیبیم اول ، آچیق سؤیله،
وورغون قلبه درمان ندیر؟

قوی اوزویون بیر اوزومه،
تیک گؤزویون بیر گؤزومه،
نولار باخسان بیر سؤزومه،
بیجه بیلم وفان ندیر؟

یانانام، یانانیم هئچ اولماز.
درد - حالیمی بیرجه سورماز.
هئچ جلاد دا بئله اولماز.
چارام ندیر، درمان ندیر؟

افسونلاییب سن تورلادین.
خومار گؤزلرله اورلادین
اوره‌ییم باشین داغلادین
داد چکه‌رم،آمان نه‌دیر؟

● دالان

ایشیق سپه‌ر گول جمالین اؤلکه‌مه،
کیمسه اؤلماز مثال سنه،تای سنه.
آغ سینه‌ده بیتیب بهشت آلماسی،
نولار وئرسن اوندان بیرین پای منه؟
بو گون پارلاق گونش اولدون سن بیزه،
ائوده اوتورماق هنج یاراشماز سنه.
بارماق ایله بیر - بیر خلق گؤرسه‌دیر
حسرت چکیر،گونش سنه،آی سنه.
گئتمه،باهاریمی خزان ائیله‌مه،
سوچوم نه‌دیر،سؤیله منه،سای منه.
غم بولودو آلدی منی آرایا،
هجوم ائده‌ر،ناله منه، وای منه.
من آللاهدان بهشت - حوری ایسته‌مم،
سن حوریسن،بهشت منه،پای منه.

● اوچ تپیک

سحر - سحر دان یئلی تک،
اسمه،قاداسین آلدیغیم!
منیم صبر و قراریمی،
کسمه،قاداسین آلدیغیم!

آغلار،آغلار من قالمیشام،
هنیوا کیمی سارالمیشام،
جان قویموشام،عشق آلمیشام،
گئتمه،قاداسین آلدیغیم!

دوریماق اولماز قلم قاشدان،
مارال تکی یان باخیشدان،
نه دئدیم،اینجیدین دوستدان،
کوسمه،قاداسین آلدیغیم!

بیاض گردن،بلور سینه،
آل منی قوینون ایچینه،
منی قویوب،اؤزگه‌سینه،
گئتمه،قاداسین آلدیغیم!

●سئویشمه

من سونانی ایسته‌رم،
گنجه -گوندوز عشقینی،
اوره‌ییمده بسله‌رم.
سؤنرا قونشوموز قیزی،
اؤجا گؤیلر ایلدیزی،
سولدوزون یالی،دوزو.
آلما بنیز،قارا گؤز،
سونام،گؤلده اوز ها اوز،
سونادا منی ایستر،
اؤ منه قاش - گؤز ائیلر.

بیر گون دئدیم:آی سونا!
آز قالیر باغریم یانا،
گؤزوین قوربان کسیم،
قؤی باغریما بیر باسیم،
انصافدی باغریم یانا،
اولام دلی - دیوانا؟!
سونا دئدی:آی اوغلان،
شیرین دیلیه‌ن قوربان،

منی سن چوخ قیناما!
قونشو گؤره‌ر، یاد گؤره‌ر،
گئده‌ر دئیه‌ر آناما

گون گئجدی، آیلار اؤتدو،
گؤزلریم قان یاش تؤکدو،
اؤدا یاندیم، دایاندیم،
درده غمه بویاندیم
بیر گون چؤلده گؤروشدوک،
جان-جان دئییب سئویشدیک،
بونو یولداشی گؤردو،
بالا قارداشی گؤردو.
آناسی خبر تاپدی،
تومانین باشا آتدی.
گئدیب خانا سؤیله‌دی،
خان دا منی چاغریتدی،
دئدی: آی قاشی قره،
نه دوشموسن چؤللره؟!
سؤز آتیرسان اؤتنه،
ساتاشیرسان گئنچنه،
سونا گؤلده اوزمه‌سین،
کهلیک چؤلده سوزمه‌سین،
بؤرکویون یان قویموسان،
کنده لوطی اؤلموسان.
تورفاغیزی چولله‌رم،
دام - داشیزی بئلله‌رم.
سامانلیغا سالارام،
اوستوزده اؤد قالارام

قورخودان دونوب قالدیم،
اؤز ایشیمدن اوتاندیم،
ایشدن اتیم چورودو،
بونجا نوطقوم قورودو.
خان های باسدی ایتلره،
آلاباش کؤپکلره،
اوز قویدوم من قاشماغا،
دیک - چوخوردان آشماغا،
جان دئدیگین شیریندی،
بوغوشماقلیق چتیندی
باج وئرمه‌دیم ایتلره
دیرماشدیم سؤیوتلره،
باغریم باشی قیریلدی،
تومانجیغیم جیریلدی.
شلمه‌م دوشدو باشیمدان
تری سیلدیم قاشیمدان

خبر چاتدی آناما،
اوز قویوب، گئتدی خانا،
گؤز یاشینی الده‌دی،
سورا بئله سؤیله‌دی:
قوربانین اؤلوم، آی خان،
باشییان دؤنوم، آی خان!
ایتلر بؤیو آغاسیز،
هوندور داغسیز، قایاسیز.
اؤلکه سیزه بئل باغلار،
ائللر سیزله چال - چاپار.
منیم بالام اوفاقدی،
بالاجا بیر اوشاقدی.
ایتلره بوغدورما، سن
گولومو سولدورما، سن
آغ ساچیما باغیشلا.
خان هاشیما باغیشلا.

طوبا خانیمین جانی،
اوْلوم گؤزون قوربانی،
ایتلری‌یین گؤتور،گئت،
اوغلانجیغی آزاد ائت!

خان باشدادی گئتمه‌یه،
سرایینا اؤتمه‌یه،
ایتلر منی بوشلادی،
خان چئوره‌سین خوشلادی،
شاد ـ خورامان گئتدیلر،
بونجا گؤزدن ایتدیلر،
آتام منی گؤتوردو،
ائویمیزه یئتیردی
دئدی:اوغلوم بیر ده سن،
آت ـ قاطیری هورکوتمیه سن!

●آرواد ایله کیشی‌نین چاقیشماسی

یئنمیشم تورش آلچانی،
قارنیم چالار کمانچانی،
نیله‌رم،قازانچانی،تیانچانی
سات،منه قند ـ چای آل،گتیر
گون اورتایا تویوق ائتی،
آخشامیما بال آل گتیر.
بیردؤنوم‌وار،جیریم ـ جیریم،
سالخیلاری شیریم،شیریم،
قار ـ کؤلکده نئجه دوروم،
مخمردن بیر دون آل،منه
گؤر نه ده یاراشیقلییام.
نور جهانام،باخ گؤر گئنه!

ـکیشی

ایشله‌ریمیز اؤلدو اوزان،
باشیمیزا گنجدی قازان،
بؤ حال‌ایلن چوره‌ک قازان،
گتیر وئر نورجهان یئسین،
قاش آتیبان،گؤز اوینادیب،
دیندیرنده یامان دئسین.
فیکری ـ هوشو ینمکده‌دی،
قیزیللانیب،گئیمکده‌دی،
گؤزو چایدان چؤلمکده‌دی،
گل‌گیلن قان توپورمه سن،
یؤخدور بیر حالینی بیلن،
سنی بو دردلر اؤلدوره‌ر.

ـآرواد

کولونگون دگیبدی داشا،
ال آتدیغین گئده‌ر بوشا،
به‌ینمیرسن گئداخ بوشا،
قادام او پیس اندامیان،
دیشی سنیرک،گؤزو دومبا،
ساققالی هیس اندامیان،
ینمک گتیر،بیر توخ یئییم،
گئیمک گتیر،یاخشی گئییم،
گؤز ـ قاشیمی بیر بزه‌ییم،
گؤره‌ن باخسین دؤنه ـ دؤنه،
دئسین، قادان خانیم،منه،
نورجهانام،باخ گؤر،گئنه.

ـکیشی

تر شاماما تولوق اولدو،
شوخ قامتین بوروق اولدو،
قیریشیب گول بنزین سولدو،
سؤزون گلیر سویوش منه،
قاش ـ قاباقدان ساواش یاغیر،
قییا باخماق دؤیوش منه،

دوشونورسن،اوزون گولدو،
ساچلارین ساری سونبولدو،
یئریشین مثل دولدولدو،
یوخوسونا کیمین گلسن،
ائله‌بیلر خورتدان گلیر،
باغری چاتلار سنی گؤرن.

ـ آرواد

یاغ تاپمادیم،یاوان یئدیم،
شال تاپمادیم،خامی گئیدیم،
گاه یئری،گاه گؤیو سؤیدوم،
نینه اوخشار،دام ـ تونوفاغین،
بیر حصیر،بیر ممدنصیر،
دءلیک ـ دولوک تخت ـ تاباغین.
داغین یوخدو،لالان اولا،
گؤلون یوخدو،سونان اولا،
چتین سنله قالان اولا،
کول باشینا،آهـ‌ئیوه‌ره،
آدام قسمت اولا گؤرا،
نه‌کی سنین کیمی اره !

ـ کیشی

بیز آلمیشیق آروادی ایش‌گؤرمه‌یه
آلمامیشیق گونده ساچین هؤرمه‌یه.
بیز آلمیشیق قایناناسین ساخلاسین،
آلمامیشیق گنجه‌ـگوندوز یوخلاسین.
بیز آلمیشیق یاپپا یاپا زیل چکه،
آلمامیشیق بایقوش کیمی هی اؤتـه!

● متل

ایشله‌رم،ایشله‌مه‌رم،گونوم بودو،
یئدیگیم یارما آشی،یاریسی سودو.
یایدا من خانلارا بوستان آکه‌رم،
قیشدا من کل - جامیشا باش چکه‌رم.
قولو گر اولمویا،بوستان کیم اکر.
قولونو خان ائوینه کیمدی چکه‌ر؟
خان منیم خاطریمی چوخلو سئوه‌ر،
بیزلری آتا ـ بابا نوکر بیله‌ر.
اؤلکه‌ده تانیر منی بؤیوک،اوشاق،
هلله‌نیب،چؤلمه‌گینی تاپیب قاپاق.
وایدا،تویدا چاغیراللا: قولو،گل!
باش یئتیر اوجاقلارا،ایشلره ال.
اؤزویون دورما گیلن چایا یئتیر
دولچانی سو ایله تئز دولو گتیر.
توی چالیندیقجا اسه‌ر سوموکلریم
چالخانار سن دئیه‌سن،ایلیکلریم
یورولوب هایدی،تویا من گیره‌رم،
یاپیشیب دوزودن یاللی گئده‌رم.
اوره‌گیم چال - چاغیری چوخلو سئوه‌ر
لوت اگر اویناماسا،غم اؤلدوره‌ر.
چولومدان هورکو منیم جین - شیاطین،
موفته‌دی چال ـ اویناماق،دگیل ساتین.
گیرنده یاللییا من هامی گولر،
منه باخیب هامیلیقجا سئوینر.
گول گؤزوم،قارا گونو اونوت گیلن.
گله‌جک نه اؤلدوغون کیمدی بیلن؟!
گون ،گون اوسته،بئله‌جه عؤمور گئچر
تا عؤمور باشا چاتیب،وقت یئتیشر.
گول گولوش یئرلری چوخدو، آ گؤزوم
بونلارا قارشی دوروب،واردی سؤزوم.
بیر قیسان سین‌بیه گولوش تؤره‌دن
لووغالانیب دئمه‌سین یؤخدو گؤرن!
گول گیلن،کوتله‌لرین سن حالینا
توف ائله،سارساقلارین ساققالینا !

***

ایشله‌رم،ایشلمه‌رم،گونوم بودو،
بندیگیم یارما آشی،یاریسی سودو
بیلمه‌رم،باش گؤتوروب هارا گندیم،
گتمه‌ییم،بو حال ایله من نه ائدیم؟
بیر مثل وار،ائل ایچیندن دئییلر،
گؤزیه هاردان باخاسان،گؤزی گؤرونر.
هر سحر قوش یووادان اوچوب گئدەر،
آخشام اوستو یووایا توخ قاییدار.
ایشلر اللر نه اوچون آج قالالار،
غنچه‌لر آچیلمامیشدان سولالار؟...
آی قولو،کس سی‌یین،اؤیود ائشید،
آتا ـ بابا یولونو توتوب دو گئنت !
بئله قورغو قوررولوب بو دونیادا،
بیریسی خان ـ بگ اولا،بیری گدا.
باشی‌یین سال آشاغا،بوگور ایشه،
چوخ قالیبدی هله،آخر گؤروشه.
هامی یوللار چاتاجاق بیربجه یئره،
بوُ گندنلر یئته‌جک قیل کؤرپویه.
یوکلری آغیر اولانلار زویه‌جک،سؤنمز
بیر اؤد ایچینه تؤکوله‌جک.
نه قدر چیرک ـ کثافت واردیر،یانار،
انسان اوغلو یئنی‌دن حق دوغولار.
چونکی اولدو اؤ بئله آری،تمیز
نیتی دوزگون اولار،اؤزو عزیز.
هامی اوزلر،بئله‌کی گون سئویئر
باشی اوسته تارینی آچیق گؤرەر.

●هاوالانها،هاوالان

هاوالان ها،هاوالان
هاوالاندیق اوچماغا،
حق قاپیسین آچماغا،
قاناندیمیز اوزولدو،
ائل یایلاغا دوزولدو،
ائل یایلاقدان گلیتجه،
بوغدالاری دریتجه
قوجاباشی کدیلر،
قیندیرقادان آسدیلار،
قیندیرقا قیلینج باغی
ایچینده قورد ـ قوش یاغی،
قورد ـ قوش یاغی درماندی،
جانیم سنه قورباندی،
یولداشلار هامی گئتدی،
اویونلار بوردا بیتدی.

میرزاصالح تبریزی

● محمدعلی حسینی

کیمسه آچمز قاپوسی باد صبادنک غیری
تانیمز کیمسه منی درد و بلادنک غیری
«میرزاصالح»

۱۷ ـ جی عصرده یاشاییب ـ یارادان و داهی فضولی مکتبینی ایزله‌ین شاعرلردن بیری ده میرزاصالح تبریزی دیر. بۇ کلاسیک آذربایجان صنعتکاری حقینده تذکره‌لرین وئردیگی معلومات اۇلدوقجا محدوددور. شاعرین معاصرلریندن اۇلان «ولی‌قلی‌بیگ شاملو» و «محمدطاهر نصرآبادی»نین وئردیگی معلوماتا اساسلانمالی‌ییق. نصرآبادی یازیر:

«تبریز کبارلاریندان‌دیر. آتا - بابادان او ولایتین باشچیلاریندان اۇلموشلار. اۇ، یوکسک انسان صلاحیتدار و یوموشاق بیر شخصدور... تبریز شیخ‌الاسلاملیق وظیفه سینده بیر یۇل گؤتورمیش که بیر کیمسه‌نین اوندان شکایتی یۇخدور... تورکی و فارسی نظمینده طبعی قدرتلی اولان بیر شاعر دور و بو نئچه بیت اوندان منه یئتیشدی.

غمت همچو من مبتلایی‌ندارد
بلا غیر من آشنائی ندارد[1]

ولی‌قلی‌بیگ شاملو، میرزاصالح ایله علاقه‌ده یازدیغی ایله نصرآبادی‌نین یازدیغی اوست ـ اوسته دوشور و اۇندان دا ایره‌لی گئتمیر.

«میرزاصالح تبریزین شیخ‌الاسلامی دیر. بعضاً او [میرزاصالح] فضولی طبیعت نوایی کلامینی تتبع ائدیر... بۇ عالیمین دۇغولدوغو یئر تبریز دیر... اۇ جنابین تورکجه و فارسجا شعرلری جنت نشان ایران اۇلکه سینده تام شهرتی وار. اۇ تفکر صاحبی‌نین، نتیجهٔ افکاریندان بۇ نئچه بیتی درج ائدیریک.

کیمسه آچمز قاپومی باد صبادنک غیری
تانیمز کیمسه منی درد و بلادنک غیری
....

۱- نصرآبادی اصفهانی. میرزامحمدطاهر: تذکره نصرآبادی [تألیف: ۱۰۸۳ ـ ۱۱۱۲]. تهران، ارمغان، ۱۳۳۷. ص ۱۰۳.

چوق چین جبینه اؤلما مایل
ای غنچه ناز آچیل ـ آچیل
....
گر ذره‌نی آفتاب ائدرسنک
اول‌منی انتخاب ائدرسنک
..................................»[1]

«سفینه خوشگو»[2] و«صحف ابراهیم»[3] مؤلفلری ایسه یالنیز، نصرآبادی‌نین و ولی‌قلی‌بیگ شاملونون دئدیکلرینی تکرارلامیشلار.

***

تقدیم اؤلان شعرلر، «مجلس شورای ملی» نسخه‌سیندن (نمره ۱۰۱۰) دیر.[4] بو الیازما نسخه‌سی‌نین فتو صورتینی پروفسور تورخان گنجه‌ای جنابلاری منه چاتدیردیغی اوچون اونا اوز درین منتدارلیغیمی بیلدیریرم.

سندن ایراق کونکلمی ویرانه ایتدی غم
ویرانه ایتدی کونکلمی و خانه ایتدی غم
هجران یولنده کیم دیمک اولمز حکایتنک
تنگری بیلور گؤزم کی نه‌لر جانه ایتدی غم
گؤز یاشلو سینه داغلو قیقولو[5] باشلو[6]
سوز دوغریدن کیچر بنی سامانه ایتدی غم[7]

۱- شاملو، ولی‌قلی‌بیگ: **قصص الخاقانی** [تالیف ۱۰۷۲ ـ ۱۰۸۵]. الیازما نسخه‌سی بریتانیا موزه‌سی. نومره: Add ۷۶۵۶

۲- بندرابن داس، مخلصی خوشگو: **سفینهٔ خوشگو** [تالیف ۱۱۳۱ ـ ۱۱۴۷]. الیازما جُنگ (تربیت محمدعلی: **دانشمندان آذربایجان** تهران. ؟. ۱۳۱۴ ص ص ۲۱۵ ـ ۲۱۶)

۳- علی ابراهیم خلیل خان. تخلص خلیل: **صحف ابراهیم** [تالیف. ۱۲۰۵ ه ق]. الیازما نسخه، برلین دولت کتابخانه‌سی. [MS,orient. Fol.711]، برگ ۲۱۵a.

۴- ابن یوسف: فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی، جلد ۳ ص ۲۵۸

۵- قیغرلر = قیغرلر = قا هونی: عصه‌لی. کدرلی. غملی

ساقیا جام دوت اول عاشقه کیم قیغولودر
قیغو چکمک نه اوچون جام ایله عالم دولودر
فضولی

من وصل ایستیجی و حرمان طلب حبیب
گلدی ارایه و ایشی بیر یانه ایتدی غم
ای‌تنگرینی[8] سئون سوله واعظ خیالی نه
بو های هویدن نه بتر قیل و قالی نه
تا عشق ویردی یوز گورمم عافیت یوزین
هیچ بیلمنم که هجر نه ایتدی وصالی نه
قانم توکیجی باغرمی قان ایتدی فرقتی
گونگلمده‌کی بنم نه و دوستم خیالی نه
طوفان حسن اول یوز کوز شوق خیره‌سی
هیچ بیلمه‌دیم جمالی نه و خط - خالی نه
شادی و غمده ایتمینکوز چوق مبالغه
دنیا ندور کی عیشی نوله و ملالی نه
صالح بو قاپو خسته‌سی در برکرز[9] نیچون
ایستشمدنک[10] دیریلدیمی اؤلدیمی حالی نه؟

داغ جنوندا اتمدی عشق یولنده چاره‌مز
طالعمز زبون ایدی ایشلمدی ستاره‌مز

جــــوبانه بـــــاغ فـــــایعوسی
کنجی‌به حان قابعوسی ش.ســامی نعـنی

۶- باشلو:[ف.ت]یارالی

دور حسننده آنک ای باشلو کوکلم ابرمکال(اویمه‌گل)
کم سر زلفندن آنک آواز خواب آلمش درر

نسیمی

۷- سامانه ایندی غم:

غم سامان کیمی ساراتدی، غم سامان رنگیمه جنویردی ۸- تنگرینی = تانرینی = تاربی:ایلاهی

۹- برکرز= بیر کرەز:بیر کره،بیر دفعه

شفقت ابله بیر کرز باشبن گؤتورتوپراغیدن نیجه یرلونده شفقدن ترلسون قان آفتاب

صـــــائب تـــبریزی

۱۰- ایستشمدنک = ایستشمدون:ایسته‌مک،آختارماق،جویای حال اولماق بو سؤز دده قورقود و باشقا متنلرده ده وار

دانـه اشک دوزمشـــوز رشـــتهٔ آه تـا مگـر
اوله طـــریق عشـــقده ســـبحه اســـتخاره‌مز

تنک قایغوسن چکن چاک گریبان ایـستمز
خاطرین جمع ایستین زلف پریشان ایـستمز
قوی عتابی کونکلمی چین جبین ویران ایدر
موج کافیدر سنق کشتیمغه طـوفان ایـستمز

هر نفس خوش لقشلر بو چـرخ وارون گـوٚسترور
شول حریفدن اولمه غافل قوم ساتر اون گوٚسترور
باشه گلدی گوٚنلر و گون یـوزلو یـاری کـورمدک
ای فلک دوران سننکدر کیم بـزه گـون گـوٚسترور

تابو ویران تنده بـیر جـان واریـدی گـزدم جـهان
مـــهردن بـــیر تـــام ایشـــتدم بـولمدم امـا نشان

گر محبت گـوٚرمدم شـادم کـی مـنت چکـمدوم
بـــیلمزم بـــربیله ســـوداتی کـه سـود ایـدر زیـان

شکر اداسی[1] بیر چتین قیقولو مشکـل ایشـدی
ایـــندیلر آســـان بـــزه دشـــواری ابـــنای زمـــان

ســـاغروم ســـیندردی واعـظ بـنده تـوکدم قـانـنی
بیر یمان ایش ایتمدم چوقدن دیمیشلر قـانه قـان

سن بنی سرگشته ایـستردنک سـنی مـن سـرفراز
ســـندا اولدونک کـــامران و بـن دا اولدم کـامران

روزگار شیب[2] دا خالی دکـل پـرلطفدن
تدمز بید مـوله[3] چـهره‌مز بـرگ خـزان

قاآنی ۹۶ ـ جی صحیفه‌ده

۱- شکر اداسی = شکر　　۲- شیب = سرگشته

چنگیز آیتماتوفون
«آغ گمی» رؤمانینداکی
شفاهی خلق ادبیاتی عنصرلری

● *صلاح‌الدین بککی*

الف) آیتماتوفون حیاتی:

۱۹۲۸ م. ایلینده باشکند(پایتخت)فروزئنین شکر قصبه سینده دؤغولان آیتماتوف،۱۹۳۷ ده آتاسی تؤره‌قولو استالین‌ین اسدیردیگی ترور فیرتیناسیندا ایتمیشدیر.اوچ قارداشی ایله بیرلیکده آناسی نجیمه آیتماتووا طرفیندن یئتیشدیریلن چنگیز،ایلک تحصیلینی دوغولدوغو یئرده ائتمیشدیر.اوشاقلیغینی دولدوران ایکینجی دونیا ساواشی‌نین بوتون آجیلارینی عائله سیله بیرلیکده یاشایان و گنجلر عسگرلیگه آلیندیغی اوچون هله اون بئش یاشیندا ایکن کندی‌نین کولخوزوندا کاتب،اولاراق چالیشماق زوروندا قالان چنگیز،ساواشین سینما و کتابلاردا آنلادیلانلاردان چوخ فرقلی،چوخ قارماقاریشیق بیر حادثه اوْلدوغونو آنلار.داها دا اؤنملیسی،اوشاق ـ موشاق،قادین ـ کیشی،یاشلی ـ گنج،بوتون خلقین گؤستردیگی فداکارلیقلارا و جبهه‌ده‌کیلری دؤیورماق اوچون آج قالما باهاسینا آپاریلان چالیشمالارا رغماً آلمان اوْردولاری‌نین مسکووایا دوغرو ایره‌لیله‌مگه داوام ائتمه سی،هئچ خطا ائتمه‌یه‌جگی اؤیره‌دیلن پارتیا(حزب)نین دا یانیلا بیله جه‌گینی گؤسترمیشدیر.گنج چنگیز دولتین و پارتیانین اؤنجه‌لیکلری موضوعسوندا اؤ ایللرده شبهه‌یه دوشور.ایلک حکایه سینامالارینا دا عینی ایللرده باشلامیشدیر.

آیتماتوف،ساواشدان سوْنرا قازاغیستانداکی جومبور یئتیرینئر تکنیک مکتبینی بیتیریر و قیرغیزستان اکینچی‌لیک انستیتوسونا داوام ائدیر.اؤیره‌نجیلیگی آراسیندا قیرغیز تورکجه‌سیله یازدیغی بیر حکایه سی روسجایا و ۱۹۵۲ ایلینده«پراودا»دا یایینلانمیشدیر.بیر ایل سوْنرا اکینچی‌لیک انیستیتوسوندان مأذون اوْلور و حیوان یئتیشدیرمه اوْزمانی (متخصصی) اولاراق گؤره‌وه(وظیفه‌یه)باشلاییر.بئله‌جه اؤلکه‌سینی و انسانلارینی یاخیندان تانیما فرصتی تاپمیشدیر.اوشاقلیغیندا چوْبانلیق ائده‌رکن یاخالادیغی،طبیعت ـ انسان ایلیشگیلرینه دایر ایپ اوْجلاری،بوْ گؤره‌وی سیراسینداکی آراشدیرما و تجربه‌لریله بیرلشه‌رک اثرلری‌نین زنگین ملزمه سینی تشکیل ائده‌جکدیر.طبیعی بو آرادا قازاق ـ قیرغیزلارا عاید ماناس داستانی باشدا اوْلماق

اوزره بیر چوخ افسانه،ناغیل و بیر(شعر)ده تثبیت ائتمیشدیر.

۱۹۵۸ ـ ۱۹۵۶ ایللری آراسیندا قیرقیز آدینا ادبیات اینستیتوتوسوندا استاژ امکانی تاپان گنج یازیچی،«خلق دوشمنی‌نین اوغلو»دامغاسینی داشیماسینا رغماً یوکسلیشینی سوردورور و انیستیتویا باشلادیغی ایل مسکووا ادبیات فاکولته سینه ده گیریر.خروشچوفون آنتی‌استالینیست کامپانیاسی سیراسیندا سوونت یازارلار بیرلیگینه و سوونت کومونیست پارتیاسینا قبول ائدیلیر.آرتیق باشاریسی هر کس طرفیندن قبول ائدیلن بیر یازاردیر.«ایلک اؤیره‌تمن(معلم)»،«جمیله»،«دوه‌گؤزو»،«سرو بؤیلوم آل یازمالیم(یایلیقلیم)» کیمی اثرلری،لنین ادبیات مکافاتینی آلماسینی ساغلاییر(۱۹۶۸)[۱].

«قلاسنوست و پروستریکا»دؤنمینده بیرسیرا قورباچوفون مصلحتچیلری قروپوندا چالیشیر.بیر سوره روسیه فدراسیونونون لوکزامبورگ بؤیوک ائلچیلیگینی ائدن آیتماتوف حالاً عینی اؤلکه‌نین قیرغیزستان بؤیوک ائلچیسی،قیرغیزستان پارلمانی‌نین عضوو و عینی زاماندا یونسکو تمثیلچیسی دیر.قوروجولاری آراسیندا دولت ناظری نامیق کمال زیبک‌ین ده اؤلدوغو «تورک دونیاسی یازارلار و صنعتچیلر وقفی»نین شرف قورولو باشقانلیغینا گتیریلمیشدیر.[۲]

ب) رؤماندا کی خلق ادبیاتی عنصرلری:

بوُ بؤلومده اؤزه‌للیکله رؤمانین اساس نقطه سینی تشکیل ائدن مارال آنا افسانه سی اوزه‌رینده تفصیلاتلی بیر شکیلده دوراجاغیق.رؤماندا کی خلق کولتورو عنصرلریندن حرکتله آیتماتوفون ساده‌جه قیرغیزلارین حیاتینی دگیل بوتون تورک بؤیلاری‌نین اؤرتاق مدنی قوُرولوشونو ایشله‌دیگینی گؤزلر اؤنونه سرمگه چالیشاجاغیق.

رؤمانین مرکز نقطه سینی مارال آنا افسانه سی تشکیل ائدیر.قیرغیزلارین بیر سؤیدان گلدیگینی گؤسترن افسانه‌نین خلاصه سی بئله دیر: «چوخ اسکی زامانلاردا،ینر اوزونده اؤتلاردان چوخ اؤرمانلارین بؤلوندوغو(موجود اولدوغو)بیر زاماندا؛بؤیوک و سؤیوق بیر چایین کناریندا بیر قیرغیز بؤیو یاشارمیش.بوُ چایا اسکی‌دن انه سای (آنا چای) ایندی ایسه ینی‌سئی دئییرلر.اوُ زامان انه سای بؤیلاریندا هر چشید(نوع)ملت یاشارمیش.حیاتلاری زوُرموش،چونکی بیر ـ بیرلریله داوامل ساواش حالینداییمیشلار.اوُ سیرادا تایقادا بیر قوُش چیخمیش اورتایا.بوُ قوش،گئجه‌لری سحره قدر انسان سسی ایله ساهنی سؤیله‌ییر،آجی ـ آجی آغلاییر،بوُداقدان ـ بوُداغا قوُناراق سسله‌نیرمیش. «بیر فلاکت گلیر،قوُرخونج بیر

۱ـ ت.آیراز اوغلو،«تؤلومیش اؤکاینف،کار لئؤپاری‌بین سؤیو و چنگیز آتیمانوف» دفتریمده ۴۰ صورت.اؤنرکن یای،ایست،۱۹۹۶ .ص ۲۱۱ ـ ۲۱۰.

۲ـ تورکدلی همنه‌لیک حسر یورومر غزنته سی،ی.ا،سایی ۳۴، ۱۵ کاسیم ۱۹۹۶، تورکیه غزنته سی،۲۹ کاسیم ۱۹۹۶،ص ۱۳.

فلاکت گلیرا» دلییرمیش و بیر گون او فلاکت گلیب چاتمیش.اوزون ایللر قیرغیزلارا یوْل گؤسترن «قوْلجه باتیر»اوچون خلق جنازه مراسیمی آپاریرلارمیش.اوْ گون هنچ گؤزله‌نیلمز بیر شکیلده دوشمن قونشولاری قیرغیزلارا سالدیرمیش (تجاوز ائتمیش) و بیر داناسینی ساغ بوراخمادان هامیسینی قیلیجدان کئچیرمیشلر:بوُ سوْی قیریمدان(قتل‌عام)،بؤیوکلرینی دینله‌مه‌ییب،سحرین ائرته ساعاتلاریندا آغاج قابیغی توْپلاماق و سبد هؤرمک اوچون اوْرمانا گئدن ایکی آفاجان (بازیگوش) اوشاق قورتولموش.

اوْرماندان دؤنن ایکی اوشاق یورد یئرلرینده هنچ کسی دیری تاپمامیشلار و اوزاقلاردان قالخان توْزون دالیسینا دوْشموشلر.یوکسه‌لن توْز بوُلودونو تعقیب ائده‌رک بیلمه‌دن دوشمنلری‌نین اوْلدوغو یئره چاتمیشلار.اوشاقلارین قیرغیز اوْلدوغونو آنلایان دوشمنلر درحال اونلاری باش بوُغلارینا آپارمیشلار.بو سوْی قیریمدان هنچ بیر ایز بوراخماماق ایسته‌مه‌ین کرال(پادشاه)بوُ اوُشاقلارین دا اؤلدورولمه‌سی گره‌کدیگینی(ضرورتینی)سؤیله‌میش و بوُ وظیفه‌نی چؤپور توپال ننه‌یه وئرمیش.ننه اوشاقلاری آلاراق اوُلو انه‌سای چایی‌نین کنارینا آپارمیش.اوشاقلاری تام چایا آتاجاغی سیرادا بیر آناماراال (بوُغو)گلمیش و اوشاقلاری چایا آتماماسینی و اونا وئرمه سینی ایسته‌میش.آرالاریندا بئله بیر دانیشیق کئچمیش:

ـ «ـ گؤزله ای اوُلو بیلگه قادین! بو گوناهسیز اوشاقلارین جانینا قییما!

ـ سن کیمیسن؟نئچین انسانلارین دیلی ایله دانیشیرسان؟ دئدی توپال چوپور ننه.

ـ من آنا مارالام.مارالارین آناسی.انسانلارین دیلی ایله دانیشماسام نه دئدیگیمی آنلاماز منی دینله‌مزسن.

ـ یاخشی،نه ایسته‌ییرسن آنا مارال؟

ـ سربست بوراخ بوُ اوُشاقلاری ای اوُلو بیلگه قادین.اوْنلاری منه وئر.

ـ نه ائده‌جکسن اونلاری؟

ـ انسانلار انکیزیمی،ایکی اوشاغیمی اؤلدوردولر.بوُ اوشاقلاری اؤلاد ائده‌جگم.

ـ اونلاری امیزدیرمک،سودونله بسله‌مک می ایسته‌ییرسن؟

ـ اوه‌ت(بلی)،اوُلو بیلگه یارادیق(مخلوق).

چوپور توپال ننه قاتیلا ـ قاتیلا گوله‌رک یئنه سوروشدو!

ـ یاخشیجا دوشوندونمو مارال آنا؟انسان بالالاری بونلار.انسان!بؤیودوکلری زامان سنین بالالارینی اؤلدوره‌ورلر!

ـ یوخ،بؤیویونجه منیم مارال بالالاریمی اؤلدورمزلر.من اوْنلارین آنالاری اوْلاجاغام،اونلار دا منیم اوشاقلاریم.انسان اؤز اوشاقلارینی اؤلدوررمی؟

چوپور توپال ننه آجی ـ آجی باشینی ساللادی:

ـ ائله دئمه مارال آنا،انسانلاری تانیمیرسان،اوْرمان حیوانلاری هله قالسین،بیر ـ بیرلرینی اؤلدورمکدن

بئله چکینمیرلر اونلار.سؤزلریمین دوْغرولوغونو آنلایاسان دئیه بو اوشاقلاری سنه وئرردیم،وئرردیم آما انسانلار بوُ اوشاقلاری دا اؤلدوررلر.نه دئیه جکسن بئله بیر آجیبا؟

- اونلاری هئچ کیمسه‌نین تاپا بیلمه‌یه جگی اوُزاق بیر اؤلکه‌یه آپاراجاغام.حیف بو اوشاقلارا اوُلو بیلگه قـادین سـربست بـوراخ اوْنـلاری.مـمه‌لریم دوْپ دوْلو سـودوم،اینیک (ایـتمیش) بـالالاریم اوچـون اغلابیر!سودوم،اوشاق!اوشاق!دئیه حسرتله گؤزیاشی تؤکور!

توپال چوپور نه بیر آن دوشوندو و:

- چوخ یاخشی،دئدی،سنین دئدیگین اوْلسون.آل و درحال آپار بوُ یتیملری،بیر آن اؤنجه سنین اوْ اوُزاق اؤلکه‌نه چاتدیر.آما بوُ اوُزون یوُلچولوغا دایانا بیلمه‌ییب،اؤلرلرسه، یادا قارشیلاشاجاغینیز حادثه‌لر اوْنلاری اؤلدوررسه،اؤلاد گؤتوردویون بوُ انسانجیقلار سنین امگینی ایتیررلرسه سوُچ (گوناه) سنیندیر،بیل!(آ.گ. ص ۶۲)

مارال آنا،توپال چوپور ننه‌یه تشکور ائدیر،اوُزون و مشقتلی بیر یولچولوقدان سوْنرا اوشاقلاری ایسیق گؤله چاتدیریر.اوُزون بیر زامان سوْنرا اوشاقلار بؤیوموش و بیر اوشاقلاری اوْلموش.مارال آنا آغ قاییندان بیربئشیک گتیرمیش و یئددی اوغلان یئددی قیز اوشاقلاری‌نین اولاجاغینی مژده‌له‌میش.بوُینوزلو مارال آنا شرفینه ایلک دوغولان اوشاغین آدینی بوُغوبای قوُیموشلار و بئله‌جه قیرغیزلار چوُخالمیشلار.مارال آنادا قوُتسال(مقدس)بیر وارلیق اوْلاراق قیرغیزلارلا بیرلیکده یاشامیش.آنجاق بوُ حضور دوْلو حیات آنـلی - شانلی بیر بوُغونون اؤلومونه قده‌ر سورموش.اؤلن بوغونون اوشاقلاری،بیزیم بابامیزدان زنگین،شانلی بیر کیمسه یوُخدور.اوُنون اوچون گؤرولمه‌میش دوُیولمامیش بیر شئی ائده‌ک آتامیزین آناسینا - دئمیشلر و بیر گنییک(جیران) ووراراق بوُینوزلارینی آتالاری‌نین مزارینا تیکمیشلر.بوُ قیرغیزلار آراسیندا بیر عادت حالینا گلمیش و بوتون گنییک‌لر اؤلدورولموش.بونون اوزه‌رینه بوینوزلو مارال آنا ایسیق گؤله وداع ائتمیش و بو یئرلره بیر داها دؤنمه‌یه جگینی دئمیش.»

خلاصه سینی سؤیله‌مگه چالیشدیغیم بوُ افـسانه‌ده.یـوخ ائـدیلمیش اولان قـیرغیزلارین نـتیجه تکـرار تؤره‌دیکلری،چوپور توپال ننه‌نین سؤیله‌دیکلری‌نین گئرچکلشمه سی آنلادیلماقدادیر.آیتماتوف «گون اؤلور عصره بدل» ده نایمان انا افسانه سینی.سوویت‌لر بیرلیگینده اوبعولانان سیاستله پارالئل‌لیک (موازی‌لیک) قـوُراراق آنـلاتمیش و سـوُسیال پسـیکولوژی (اجـتماعی - روانشـناسی)ادبـیاتینا یـئپ - یـئنی بـیر قاورام(مفهوم)قازاندیرمیشدی:مانقورت*.

---

*- کؤچری تورکلرین تاریخی دوشمنلری اولان جونگ جونگ‌لار و شانلاری آمدنلاری اسیرلرین گوجلو و قووتلی اولانلارینی اؤزلرینه آییراراق بیلنانی بیلمیار اتکنحه رنه ... سونرا گؤنه اوْلاراق اینله‌دیریلرمیش.مانقورت یعنی کئچمیشینی خاطیرلامادیغی کیمی‌ اؤ یـجینلاریـی دا تانیمایان،حتی آقالاری‌نین امریله اؤلدوروله بیلن بیر جنسید روُبوُت(روُبات)....(ب.آبرازاوعلو.دفتر بمده ۴۰ صورت ،ص ۲۱۱).

«آغ گمی» ده ایسه مارال‌آنا افسانه سیله انسان اوغلونون اصلینی اۇنودونجا نه قدەر غدار اۇلاجاغیی.گوز قیرپمادان آناسینی بنله اۆلدوره بیله‌جگینی ایشله‌میشدیر.بۇ یۆنو ایله«آغ گمی»ده ونریلمک ایسته‌نن پیاملا«نایمان آنا»افسانه سینده‌کی پیام آراسیندا موازی‌لیک واردیر.آیتماتوفون «آغ گمی»نی «گون اۆلور عصره بدل»دن اۆنجه یازدیغینی گۆز اۆنونه آلیرساق،ایلکینده بوتون انسانلیق ایکینجی‌سینده ایسه اۆز سۆیونا و کولتورونه(فرهنگینه)یابانجیلاشدیریلاراق یئتیشدیریلن آداملارین درامینی ایشله‌میشدیر ـ دئیه بیلریک.

بورادان حرکتله گئییک مۆتیوی‌نین(اساس موضوع)تورک کولتورونده‌کی یئری اوزەرینه کئچه بیلریک.گئییک اساطیرده،افسانه‌لر،خلقیات و ادبیات نمونه‌لرینده مختلف یۆنو ایله ایشلنمیشدیر.بونلارا گۆره گئییک،سئویملی،چئویک و حساس ایچلی دیر؛بوینوزلاریلا،اینجه ـ ظریف وجودوایله فرقلی بیر قورولوشا صاحیب دیر.مقدس دیر،قوُرد کیمی بیردن چیخار،انسانلارا دۆغرو یۆلو گۆسترر و بیردن ایتر.جدّ دیر.قوملارین آتاسی دیر،آناسی دیر.داها چوخ ملت و قوملارین تۆرەییشلریله ایلگیلی افسانه و اسطوره‌لرده گۆرونن گئییک،ائلچی اۇلاراق دوغرو یۆلو گۆستریجی،یئنی یوُردلارا آپاریجی اۇلاراق گۆزله‌نیر[1].بوتون بو اۆزه‌للیکلری مارال آنا افسانه سینده گۆره بیلمکده‌ییک.

آنادلودا گئییک اۇولامانین اوُغورسوزلوق گتیردیگینه اینانیلیر.گۆگ تورکلره عاید بیر افسانه‌ده گئییک‌لری اۇولایان عسگرلرین اۆلومله جزالاندیریلدیقلاریندان بحث ائدیلیر[2].آنجاق بورادا بیر شئی بحث موضوعسو دگیلدیر.نئجه کی انسانلار گئییک‌لری و دیگر حیوانلاری آجیماسیزجا اۆلدورەرک بو گونکو چئوره فاجعه سینه یۆل آچمیشلار.بۇ دا بیر نوع انسانلارین جزالاندیریلماسی دیر.بورادا آیتماتوف عینی زاماندا انسان ـ طبیعت ایلیشگیلرینه چوخ اۆنم وئرەن بیر یازار اۇلاراق قارشیمیزا چیخیر.

تورکلرین اسلامیتی قبول ائتمه‌لریندن سۆنرادا گئییک‌له ایلگیلی بیر چوخ منقبه[3] تۆرەمیشدیر.احمد یسوی‌نین خلیفه‌لریندن اولان حکیم آتانین باکیرقان شهرینده اولان تورب‌سی ۴۰ ایل سوُلار آلتیندا قالاراق ایتیر.جلال‌الدین خوُجا گئییک‌لرین یاردیمی ایله تورب‌نین یئرینی تاپیر و یئنی‌سینی انشاء ائدیر[4].

قایغوسوز آبدال‌ین آبدال موسی درگاهینا انتسابی یئنه بیر گئییک حادثه سینه باغلی دیر.

گئییک مۆتیوی آنادولو و آذربایجان ساحه سینده،ماهنیلارا،بایاتیلارا و بیلمه‌جه‌لره(تاپماجالارا) ده موضوع اۇلموشدور.گئییک حقینده ان مشهور ماهنی بودور:

من ده گئتدیم بیر گئییگین اۆوونا
گئییک چکدی منی کندی (اۆز) داغینا

۱–گئییک مد.تورک دیلی و ادبیاتی انسیکلوپئدیسی.درگاه یای.۳ـ جو جلد.ایست،۱۹۹۷ ص ـ ۳۳۴.

۲– ب.اۆگل.تورک میتولوژیسی ـ قایناقلاری و آچیقلامالاریله دستانلار ـ ج.۲،۱ ـ جی باسقی.ت ت ک.یای آنکا.۱۹۹۳،ص ـ ۵۷۰.

۳– فضیلت لرین شرحی.

۴– ف.کؤپرولو،تورک ادبیاتیندا ایلک متصرفلر.ص ۹۲.

توبه‌لر توبه‌سی گئییک اوْوونا
سیز گئدین قارداشلار قالدیم بورادا آمان ـ آمان بورادا
سیز گئدین اوْوچولار قالدیم بورادا آمان ـ آمان بورادا
من گئدرکن قایا باشی قار ایدی
یئل ووردودا اریم ـ اریم اریدی
اغ بیلکلر داش اوسنونده چورودو
ناغارات
اوْرقانیم(آرخالیغیم) قایادا آسیلی قالدی
اسبابیم صاندیق‌دا باسیلی قالدی
نشانلیم سیلادا کوسولو قالدی[۱]

مارال آنا افسانه سینده ایشله‌نن بیر تئمادا،هر کسین بیر سؤیدان گلدیگی فیکری دیر.بوْ سببله اوشاق،ساوخوزدان اوْت آلماغا گلن عسگرلر آراسیندا ان چوخ قوْلو بیگه باخینلیق دوْیور.چونکی باباسی اوْنا قوْلو بیگین ده بوْغو (مارال آنا) سؤیوندان گلدیگینی سؤیله‌میشدیر.آیتماتوف،اوشاغین آغزیندان سؤیون اوْنمینی بئله دیله گتیریر:

« ـ بابام دئییر کی،اگر انسانلار آتالاری‌نین آدلارینی بیلمه‌سه‌لر پوزولوب،پیس اوْلارلارمیش.
ـ کیم پیس اولارمیش؟ انسانلارمی؟
ـ بلی
ـ نئچین؟
ـ بابام دئییرکی.آتالاری‌نین آدلارینی.کیم اوْلدوقلارینی اوْنودانلار،پیس‌لیک ائتمکدن اوْتانمازلار.چونکی اوْ زامان انسانین نئجه بیر آدام اوْلدوغونو نه اوشاقلاری بیلر نه ده اوشاقلاری‌نین اوشاقلاری (آ.گ.ص ۱۱۲) یوخاریدا بلیرتدیگیمیز کیمی آیتماتوفون ان بؤیوک ایدئالی،اوْزلویوندن چیخمیش قیرغیز گنجلیگینی اوزونه قایتارماقدیر.آیتماتوف،افسانه ایچینه یئرلشدیردیگی بو کیمی جمله‌لرله بیر نوع خبردارلیق ائتمیشدیر.

افسانه‌ده مارال آنانین یئنی دوْغولان اوشاغا آغ قایینداندوزه‌لمیش بیر بئشیک گتیردیگینی گؤرموشدوک.روْمانین آخیشی ایچریسینده،اوشاقسیزلیق اوزوندن اوْروز قولدان عینی شکیلده بیر بئشیک گتیرمه‌سینی ایسته‌ییر.اوشاقسیزلیق بوتون تورک ادبیاتیندا ایشله‌نن باشلیجا تئمالاردان بیری اوْلموشدور.آیتماتوف ننه‌نین آغزیندان اوْروز قول ایله به‌که‌یین اوشاقلاری‌نین اوْلا بیلمه‌سی اوچون،اونلارین سلیمان تپه سینه گئده‌رک،اوْنون اتگینده بیر قارا قویون قوربان ائتمه‌لری گره‌کدیگینی دیله گتیریر(آ.گ.ص ۴۴)اوشاق صاحیبی اولابیلمک اوچون توربه‌لره و اولیالارا نذر و نیاز ائده‌ره‌ک قوربانلار سوْنولماسی:آنادولودا حالا باش وورولان چاره‌لردن بیری دیر[۲].

۱-س‌ر نورحاد.آنادولو خلق تورکولری و ازگیلری،کول.با‌ک.یای.آنکا.۱۹۹۶،ص ۳

۲- از عجیب آیاملی.تورکیه ده دوغوملا ایلگیلی عادت و اینانمالارین انتولوژیک انتودو.آنا.اونی یای آنکا ۱۹۷۴ .

آنجاق بیزیم اوزه‌رینده دورماق ایسته‌دیگیمیز خصوص بشیگین قایین آغاجیندان دوزه‌لمیش اوُلماسی دیر. تورکلرین یاشاییشیندا چوخ اسکی زامانلاردان بری قایین آغاجی‌نین آیری بیر یئری اوُلموشدور. بعضی بوُیلاردا اوشاقلارین قوُروجو تانریسی اوُمای ایله برابر گؤیدن ائندیگینه اینانیلماقدادیر. شامان دوعالاری اوزه‌رینده قایین آغاجی‌نین رسیملرینه راستلانمیشدیر[۱]. بیزیم ده اوزه‌رینده دوقتورا تئزی حاضیرلاماغا چالیشدیغیمیز ماآدای‌قارا دستانیندا؛ماآدای‌قارا، یئنی دوغولان اوغلو کوُکوتئی مرگنی آلاراق قایین آغاجلاری ایله اوُرتولو بیر یئره آپاریر و«بوُ آلتای داغلاری سنین بابان اوُلسون/ بوُ قایین آغاجلاری سنین آنان اوُلسون» دئیه‌رک اوشاغی اورایا بوراخمیشدیر. کوُکوتئی مرگن اورادا قایین آغاجلاری‌نین شیره‌سی ایله بوُیوموش و گوجلو بیر بهادیر اوُلموشدور[۲].

مارال انا افسانه سینده انلادیلان قولچه باتیر اوچون کنچیریلن جنازه مراسمی فوأد کوُپرولونون نقل ائتدیگی «یوغ» مراسمی ایله اوُرتوشمکده‌دیر[۳]. آیتماتوف جنازه مراسیمینی بئله تصویر ائدیر:

«عنعنه‌یه گؤره،مزار اوُلاراق سئچیلن تپه‌ده، آچیق چوُخورون باشیندا، باتیرین جسدی باشلاری اوزه‌رینه قالدیریلیر و اونا دونیانین دؤرد یانی گؤستریلیر: باخ بوُ سنین چایین! باخ،بو سنین گؤیون! باخ،بو سنین تورپاغین! باخ،بو دا بیزیک، سنینله عینی کؤکدن گلمیش اولان بیز قیرغیرلار. هامیمیز سنی اوُغورلاماغا گلدیک. حضور ایچینده یات! او گله‌جک نسیللر یئرینی بیلسین دئیه مزارین باشیندا بؤیوک بیر باش داشی تیکرلرمیش.

اوُلونو گؤممه(دفن ائتمه) گونو، قیرغیزلارین بوتون چادیرلاری چای بویونجا دوزولورموش، بئله‌جه هر عایله، جنازه کئچرکن اونو چادیری‌نین ائشیگینده گؤرور، سایغی ایله اگیله‌رک سالاملاییر، هیچقیرا ـ هیچقیرا آغلایاراق آغ یاس بایراغینی یئره ائندیریرمیش. سوُنرا او دا جنازه مراسمینه قاتیلار، سوُنراکی چادیرا گلینجه اورادا دا عینی شئی اوُلوب، آغلاییب، دؤیونرمیش. بئله جه، مزارا قدر بوتون چادیرلارین اوُنوندن کئچیررمیشلر جنازه‌نی...

آغیتچی(مرثیه اوُخوبان، اوُخشابان)قادینلار باشلاربنی آجیب ساچلارینی داغیتمیشدیلار و اونلاردا قولچه باتیر اوچون آغیت اوُخوماغا حاضیر ایدیلر. ایگیدلر دیز چؤکموش، تابوتو قالدیرماق اوچون گؤزله‌ییردیلر. هر کس حاضیرایدی و جنازه‌نین قالدیریلماسینی گؤزله‌ییردیلر. اوُرمان کنارینا باغلانمیش قوربانلیق دوققوز قیسراق، دوققوز بوغا و دوققوز دفعه دوققوز قویون کسیلمک اوزره گؤزله‌دیلیردی.»(آ.گ.ص ۵۷ ـ ۵۶)بورادا اسکی تورکلرده آتالار کولتو(ستایش و پرستش)ایله باغلی قوران

صلاح‌الدین بککی،«تورک میتولوژیسینده قوزبان»(ملاکتیبه).

۱– کایین،مد.تورک دیلی و ادبیاتی انسیکلوپندیسی،ج ۵،درگاه یای.ایست ۱۹۸۲،ص ۲۳۸؛حکمت تانیو،تورکلرده آغاجلا ایلگیلی اینانجلار،تورک فولکلور آراشدیرمالاری ایللیگی ۱۹۷۵،کول.باک یای.۱۹۷۶ ص ۱۴۲ ـ ۱۲۹

۲– آلتائیسکیی گئروئی چئسکی انپوس ماآدای‌کارا،مسکو؛ ۱۹۳۷ ص ۹۸۸.

۳– ف.کؤپرولو،تورک ادبیاتی تاریخی،۴ ـ جو باسقی اؤتوکن یای ایست،۱۹۸۶،ص ۱۶ ـ ۱۵

کسمه مراسیمینی،جنازه‌نین گؤیه قالدیریلماسینی (کی بیر نوع قوتساماق؛تجلیل«اوچون)،آغیتچی قادینلارین ساچلارینی،باشلارینی یولاراق آغلامالارینی،دده قورقوددا اؤلدوغو کیمی یاس علامتی اؤلاراق آغ چیخاریب قارالار گئیینمه‌یی و او توپلولوقدا اولان هر کسین جنازه‌یه سایغی گؤسترمه سینی چوخ آچیق بیر بیچیمده مشاهده ائده‌بیله‌ریک .آیریجا تورک فولکلوروندا یایغین اؤلاراق ایشله‌دیلن دوققوز ساییسی دا بوورادا اهمال ائدیلمه‌میشدیر.دیوان شاعرلرینجه عناصر اربعه اؤلاراق ایشله‌دیلن دؤرد عنصر(هاوا،سو،اؤد،توپراق)بوورادا بیری اسکیک اولاراق ایشلنمیشدیر.گؤروندویو کیمی آیتماتوف،رؤمانیندا ۱۶ صحیفه ایشله‌دیگی مارال آنا افسانه سینه همن ـ همن بوتون اسکی تورک تفکور و ایناجلارینی یئرلشدیرمگی باجارمیشدیر.بو حالی ایله آیتماتوفون رؤمانلاری چوخ یؤغون و مرکب بیر قؤرولوشا صاحب دیر.

«آغ گمی»ده مارال آنا افسانه سی‌نین دیشیندا(خارجینده)مؤمن بابانین نوه‌سینه آنلاتدیغی«دوستاق‌خان حقینده کی حکایه»ده مستقللیک و حر یاشاما ایدئاللارین بیر ایفاده‌سی اؤلاراق روماندا یئرینی آلیسه بیر افسانه بئله دیر ،بابا دییر کی.کچمیش زامانلارین بیرینده،بیر خان باشقا بیر خانی دوستاق ائتمیش.بو خان دوستاغینا: اگر ایسترسن منیم کؤلم(بنده‌م)اؤلاراق یانیمدا قالیب،اؤزون زامان یاشایا بیلیرسن.ایسته‌مه سن ان بؤیوک آرزو نو یئرینه یئتیریب سؤنرا دا سنی اؤلدوره‌رم،دئمیشدیر.دوستاق‌خان دوشونوب،جاواب وئرمیش:کؤله اؤلاراق یاشاماق ایسته‌میرم،منی اؤلدور داها یاخشی.آنجاق اؤلدورمه‌دن اؤنجه منیم وطنیمدن هر هانسی بیر چوبانی بورایا گتیرمه‌نی ایسته‌ییرم.ـ نه ائده‌جکسن او چوبانی؟ ـ اؤلمه‌دن اؤنجه اوندان بیر ماهنی دینله‌مک ایسته‌ییرم.بابام دئییرکی،وطنلری‌نین بیر ماهنیسی اوچون جانلارینی فدا ائدن انسانلار وارمیش.بئله انسانلاری گؤرمگی نه قدر ایستردیم!هر حالدا اونلار بؤیوک شهرلرده یاشاییرلار.

ماهنینی دینلرکن بابام قولاغیما پیچیلدایر:«ایلاهی!نه بؤیوک انسانلارمیش اسکی انسانلار!نه ماهنیلار یاخمیشلار یا ربیم!»(ب.گ.ص ۴۳).

گیریشده دئدیگیمیز کیمی آیتماتوف.ناغیل و افسانه‌لرله بیرلیکده قازاق ـ قیرقیزلارین ییرلارینی(ماهنیلارینی)حکایه‌لریله بیرلیکده دینله‌میشدیر.گؤروبوز آزاکین دئدیگی کیمی«تورکون حکایه سی تورکو(ماهنی)لرده دیر».آیتماتوف بؤ حقده ده اهمال ائتمه‌میشدیر.

آیتماتوف،هر فرصتده گئری‌یه دؤنوشلر ائده‌رک ملتین حیاتیندا اؤنملی حادثه‌لرله ایلگیلی افسانه‌لری نقل ائتمکدن امتناع ائتمز.بونلاردان بیری ده روماندا حادثه‌لرین کئچدیگی سان ـ تاش وادیسی ایله ایلگیلی دیر.«بابامین آنلاتدیغینا گؤره،چوخ ـ چوخ اسکی دن،دوشمنلر توریاقلاریمیزی اله کئچیریک اوچون آتلارینی چاپدیریب گلمیشلر.اما سان ـ تاش کولگی* ائله اسمیش.ائله اسمیش کی یهرلرین اوزه‌رینده بئله

---

*ـ سان ـ تاش وادیسی کولکلرله اؤلاراق بیر چوخ افسانه آنلادیلمقدادیر.اون زامان ایچینده ایکی ایگید ایسیق آدینداکی بیر قیزی سئوه‌ر،قیز یوزوبدن دفعه‌لرله تاغو؛ ائدیر.بئشینده‌مه سحدا معسو ـ اؤ‌ماینجا)بیر ـ بیرلرینه وئرمگه ده راضی اؤلمازلار.و قیزی اؤلدورمگی دوشونورلر.بئله‌جه قیزین حسه‌تی‌سی اسلمعی بئر تاریلیب گؤل عمله گلیر.آنجاق بو

دورماميشلار.آتلاريندان ائنيب يايا(پياده)يئريمک زوروندا قاليميشلار.اما يئريمک نه مومکون،اوزلرينه،اؤزلرينه وورور کولک.بو دفعه ده آرخالارينی چئويرميشلر.کولک ده اونلاری ائله گوجله ايته‌له‌ميش کی،دووروب آرخالارينا بئله باخماميشلار.و کولک،بيرينی بئله بوراخمادان سوروب ايسيق گؤله توکموش اونلاری.ايشته بيز بئله بير يئرده ياشاييريق».(ب.گ.ص ۴۱)

آيتماتوف،نقل ائتديگی بوذ افسانه‌لرله اوزه‌رينده ياشانيلان تورپاقلارين نئجه الده ائديلمه‌سينی و تابولاری‌نين بو کيمی تحکيه‌لر اؤلدوغونو يئنی نسيللره چاتديرماق ايسته‌ميشدير.آنادولودا همن ـ همن هر موقعين بير افسانه‌سی واردير.بو حقده اوستاديميز پروفسور دوقتور بيلگه سيداوغلونون«ارزرو دا بللی يئرلره باغلی اؤلاراق سئچيليب ـ توپلانيلميش افسانه‌لر اوزه‌رينه بير آراشديرما،«ايله)سائيم ساکا اوغلونون ۱۰۱ آنادولو افسانه‌سی»آدلی اثرلرينه باخيلا بيلير.

ناغيلين اوشاق تربيه‌سينده‌کی يئری دانيلا بيلمز.آيتماتوف،بير تربيه‌چی اؤلاراق تصوير ائتديگی مؤمن بابا ـ يا ناغيل آنلاتديرماقداندا گئری دورمور.بابا اوزون قيش گئجه‌لرينده نوه‌سينه آنلاتديغی ان کؤميک ناغيل بارماق اوشاق (جيرتان چيپالاق ـ چيرتدان)ناغيلی دير.

بيليندیگی کيمی کولتور،سؤزلو و يازيلی اؤلماق اوزره ايکی شکيلده نسيللره چاتير.سؤزلو کولتور يازيلی کولتوره نسبتاً داها گئنيش قبول اؤلونموشدور.هله بيزيم کيمی آز اؤخويان توپلوملاردا کولتورون سؤزلو اؤلاراق چاتديريلماسی بر قات داها اؤنم داشيير.

يئر ـ يئر اشاره ائتديگيميز کيمی آيتماتوف،ماناس داستانی باشدا اؤلماقلا قازاق ـ قيرغيزلارين سؤزلو کولتوروئو چوخ ياخشی بيلن و بؤ عنصرلاری رومانلارينا اوستاليقلا يئرلشديرن بير يازار دير.«آغ گمی)ده ده بير چوخ آتالارسؤزو و دئييم‌لره يئر وئرميشدير:

«نوح نبی‌دن قالما»

«اؤکسوزون طالعی آچيق اؤلور»

«اؤز عيبينی اؤرتمک ايسته‌ين،باشقالاری‌نين اؤزونه قارا چالار»

«پولون حؤکم سورديو يئرده،گؤزه‌ل سؤزه و گؤزه‌لليگه يئر قالماز»

«هاميميز بوينوزلو مارال آنا سؤيوندانيق،بيريميز هاميميز،هاميميز بيريميز اوچون»

«شيطان قامچيسی کيمی قيسيز قادين»

«چاخير کنف»

«جوجه‌لر مکتبی)و س.

ايکی قهرمان دا بيری گؤنون دوغوسوندا(شرقينده)،او بيری ايسه باتيسيندا(غربينده)اسن ايکی قوونلی کؤنگه چئوريليرلر».علی برات آلپ‌تکين،«ايسيق گؤل(قيرغيزستان)و چئوره‌سينده تثبيت انديلن افاسنه‌لرين آنادولو افسانه‌لريله مقايسه‌سی».ايبک يولو اولوسلار آراسی خلق ادبياتی سمپوزيومو بيلديريلری ۱ ـ ۱ تموز ۱۹۹۳ آنکارا،آنکارا ۱۹۹۵،ص ۱۷ ـ ۱۱.

«آغ گمی»ده خلق حکیم‌لیگی‌له ایلگیلی بیلگی‌لره ده راست گلیریک:«مؤمن بابا،اوشاغین دیلینه و بوغازینا دقتله باخدی.اوُزون ـ اوُزون نبضینی دینله‌دی.قاباردان برکیمیش اوُلان بارماقلاریلا اوشاغین تر ایچینده،اوُددان یانان بیله‌یینی توتوب آتار دامارینی تاپا بیلمه‌سی بیر معجزه ایدی دوغروسو نتجه اوُلدو ایسه،اوزونو راحاتلادان بیر سونوج چیخارمیشدی.

ـ آللاه بؤیوکدور.چوخ اؤنملی دگیل،ساده‌جه سویوق آلمیسان.بو گون یاتاقدان چیخما.آخشام ایستی قویروق یاغی ایله کؤکسونو و آیاقلارینی اوُغارام.بیر گؤزه‌ل ترلرسن و آللاهین یاردیمی ایله صاباح تارپان‌تای کیمی آیاغا قالخارسان»(آ.گ.ص ۱۳۵).

«آغ گمی»ده تورک قوناق سئورلیگی‌نین بیر ایفاده‌سی اوُلاراق،گلن قوناقلارا قوربان کسیلمه سی ده قارشیمیزا چیخیر.مؤمن بابا،اوُت آلماغا گلیب ده کولگه یاخاناراق اورادا قالان عسگرلره بشش دانا اولان قویونلاریندان بیرینی ـ قارا قویونو ـ کسیر.آیتماتوف،قویونون قوربان ائدیلمه سینی بئله آنلادیر:«قارا قویونو بورایا گتیردی،یاتیریب آیاقلارینی باغلامادان اؤنجه بیر آز دوشوندو،سونرا دیزلری اوسته اوتوردو:

ـ فنری بوراخ،سن ده منیم کیمی دیزه چؤک،دندی اوشاغا.

بوندان سونرا بابا،اللرینی گؤیه آچاراق آلچاق سسله بیر دوعا اوُخوماغا باشلادی.

ـ ای سؤیوموزون اوُلو آناسی،بوینوزلو مارال آنا!بوُ قویونو سنه قوربان ائدیرم:اوشاقلاریمیزی تهلکه‌دن قورتاردیغی اوچون؛آتالاریمیزی آغ سودونله بسله‌دیگین اوچون،تمیز اوره‌کلی اوُلوشون،بیزه آنا گؤزو ایله باخدیغین اوچون بیزی داغدا ـ بایبردا،جوشغون سئللرده،زوپسولداق یوللاردا یالنیز بوراخما!بیزی یوردوموزو ترک ائدیب گئتمه!بیز سنین اوشاقلارینیق.آمین!».

گؤروندویو اوزره بوُ رومانی تحلیل ائتمگه چالیشیرکن،داها چوخ آیتماتوفون اثرینده ایشله‌میش اولدوغو افسانه‌لری تحلیل ائتمگه چالیشدیق.آیتماتوف،تورکیه تورکجه‌سینده«گون اوزار یوز ییل اولور»(داها سونرا رفیق اؤزدک طرفیندن«گون اولور عصره بدل»شکلینده چئوریلمیشدیر)آدلی رومانی‌نین باش طرفینده‌کی«یازاردان بیر نئچه سؤز»باشلیقلی بؤلومده:«اؤنجه‌کی اثرلریمده اوُلدوغو کیمی بوُ سفرده،افسانه‌لره،ناغیللارا دایانیرام.چونکی بونلار بیزدن اؤنجه‌کی نسیللرین،بیزلره میراث بوراخدیقلاری تجربه‌لردیر...افسانه‌لر اولسون خیال محصوللو موضوعلار اوُلسون،یازیچی‌لیغیمین آماجی دگیل،یالینزجا بیر دوشونجه طرزی،عینی زاماندا گئرچکلری آنلاتما و یوزوملاما(تعبیر و تفسیر)یوللاریندان بیری دیر».ـ دنییر و آغ گمی رومانی‌نین سونونا اکله‌دیگی(علاوه ائندیگی)«آغ گمی اوزه‌رینه گره‌کلی آچیقلامالار»بؤلومونده افسانه موضوعسوندا بوُ دوشونجه‌لرینی بیلدیریر:«افسانه‌لر،بیلیندیگی کیمی بیر اوُلوسون (ملتین)ان قیمتلی یادگاری،یاشانتی‌نین اساسی،فلسفه سی و تاریخی دیر.بوتون بونلار فانتاستیک(تخیلی)بیر ناغیل بیچیمینده ایفاده اولونور.بونلار،گله‌جک نسیللره بیر وصیت دیر.»(آ.گ.ص ۱۷۰)گؤروندویو کیمی آیتماتوف،ناغیللاری،افسانه‌لری،سؤیله‌نجه‌لری بیر دوشونجه طرزی اوُلاراق ایشله‌تمیشدیر.بیز ده افسانه قاپیسیندان گیره‌رک چنگیز آیتماتوفون بیر آز اولسون مدنی بینؤوره‌سینی (آلت یاپی)تدقیق ائتمگه چالیشدیق.

اسماعیل قاسپیرالی نین حیاتی و دوشونجه‌لری

● **خیرالله محمدوف**
فیلولوژی علملری دوقتوْروْ، پروفسور

کیریملی اصیلزاده اسماعیل بیگ مصطفی آقا اوغلو قاسپیرالی(۱۹۱۴ ـ ۱۸۵۱) ۶۳ ایللیک عؤمرونده چوخ یئرلری گزمیش و بیر چوخ حادثه‌لرین شاهدی اوْلموشدور. اثرکن یاشلاریندا رنگین تجربه توپلامیشدی و اؤز عصری‌نین و محیطی‌نین مُدریک شخصیتلریندن اوْلموشدور. بؤیوک ملت خادمی‌نین کیریم یاریم آداسی‌نین اوْوچوکؤی آدلانان کیچیک بیر یاشاییش منطقه سیندن باشلانان حیات یوْلو، مسکو، استانبول، پاریس، تهران، قاهره، دهلی کیمی دونیانین قدیم و عظمتلی شهرلریندن کئچیب، بؤیوک پوشکین‌ین شأنینه داستان قوشدوغو و الهاملا وصف ائتدیگی باغچاسارای چشمه سی‌نین قوینوندا باشا چاتدی. اسماعیل بیگ قاسپیرالی باغچاسارایدا، وورونئژده، مسکودا و پاریسده مُلکی و حربی تحصیل آلمیشدی. او، آسیا و اوروپا قطعه‌لری‌نین اساس، آفریقا قطعه سی‌نین بعضی مهم یاشاییش منطقه‌لرینی و انظباطی مرکزلرینی دوْلاشمیشدی. تحصیلده و سفرده اوْلارکن اسماعیل بیگ دونیانین گردیشینه، اؤلکه‌لرین تاریخی کئچمیشینه، معاصر وضعیتینه، اقتصادیاتینا، ادبیاتینا، اینجه صنعتینه، ائتنوقرافیاسینا، فلسفه سینه، دینلرینه دایر زنگین بیلیک توپلامیشدی. بوتون بوْ سعی‌لرین نتیجه سی ایدی کی، او، ۳۰ ـ ۲۵ یاشلاریندا آرتیق مختلف دیللری و علم ساحه‌لرینی بیلن جدی حیات مسئله‌لری حقینده اؤزونون قناعتلری اولان مرکب اجتماعی و معیشت مسئله‌لرینی مستقل شکیلده حل ائتمگی باجاران عالیم و اجتماعی خادم کیمی یئتیشمیشدی. تصادفی دگیل کی، او، ۱۸۷۸ ـ جی ایلده ۲۷ یاشیندا اولارکن سس وئرمه یولو ایله باغچاسارای بلدیه اداره‌سی‌نین رئیسی سئچیلمیشدی. لاکین بوتون بونلار، روسیه‌نین داخلی ولایتلرینه ایمپریانین مستملکه اوجاقلارینا، شرق و غرب اؤلکه‌لرینه سفرلر، گزینتینی حیاتی‌نین مقصدینه چئویرن بیر سیاحین سیاحتلری دگیلدی. اثله جه ده توپلادیغی زنگین بیلیک زادگان عائله سینده دوغولوب بؤیوین، زحمتکش خلق کوتله سی آراسیندان چیخمیش دایه و معلملردن نمونه‌وی تربیه گؤرن آریستوکرات(اشرافی) بیر گنجین شخصی لیاقتینی

یوکسلتمک آرزوسونا خدمت گؤسترمیردی.بونلار ایــلک گــنجلیک چــاغلاریندا دوســتلوق انـــــتدیگی«Mockobckue Begomocmu»(مسکــوواخبرلری)غـزتی‌نین رنداکتورو،روس‌انقلابچی دموکراتلاری طرفیندن «ارتــجاعنین زنــجیرلی کــؤپگی» کـیمی سجیه‌لندیریلن م.ن. کاتکوفون اثوینده ملی حسلری تحقیر اثدیلن بیر تورکون اؤز همجنسلرینه و دینداشــلارینا کـؤمک الی اوزاتـماق،اونـلاری ظولمت سلطنتیندن،سیاسی استبدادین تضییقیندن قورتارماق اوچون عذابلی آختاریش یـؤللاری و واسطه‌لری ایدی.ادیب «شـؤیله‌می دیـر؟دگـیلمی دیر؟»آدلاندیردیغی ایلک پوبلیسیست(اجتماعی ـ سیاسی)یازیلاریندان بیرینده اونـو خـلق ایشـی اوغروندا مبارزه‌یه سوق اثدن مسئله‌لردن صحبت آچــیب دوشــونجه‌لرینی بــیان اثــده‌رک یــازیردی:«تـحصیلده گـزرکن نـنچه ولایـتلر دولاشــدیق و روسـیه مـسلمانلاری‌نین صـورت یاشاییشلارینی گؤردوک.شوراسی(بوراسی)چوخ تأسف اؤلونور و یازیقلیق دیـر کـی،بنش ـ اون علمادان و بنش ـ اون مکتب جـدید گـؤرموش ضـابطاندان ماعده‌سی دونـیادان بـیخبر اؤلوب پریشان حالداديرلار و اوچ ـ دؤرد یوز سنه‌دن بری صــنعتجه،تـجارتجه،فـنون و تـدریس و اصــول کنچمیشجه هنچ بیر تورلو اصلاحلاری و ترقی‌لری گؤرونمیور.هر کس مـلتی اجـنبی بیلیب،وطـنی کـاروانسـرا گـؤروب،بـؤغازی و نـفسی اوچـون بیلدیگینه گـؤره چـالیشیر:دارتـنیر،دورار.وطـن و ملت نه دیر؟ترقی و اصلاحیات نه دیر؟مدنیت و انسانیت فازلاری نه دیر؟هنچ خبرلری یوخ کیمی دیـر.وارسـا بـو خـاصیتلرین حـاصلاتین گـؤره‌ر ایدیک».

سویداشلاری و دینداشلاری اولان روسیه‌لی مسلمانلارین معاصر دونـیانین سیاسی و مدنی تأسیساتلاریندان خبرسیز وطنین و ملتین طـالعینه بیگانه اؤلمالاری‌نین سببینی بیر معارفچی کـیمی جور به جور معنوی ـ اخلاقی عـامیللرله ایـضاح اثدن اسماعیل‌بیگ سؤن نتیجه‌ده موجود وضعیتدن قـورتولوش یـؤلونو،اوست ـ اوسته تـؤپلانمیش مــختلف چـتین‌لیکلرین اصـلاح اثـدیلیب دوزه‌لمه سی‌نین چاره‌سینی روسـیه‌نین اوروپـا و آسیا حیصه‌لرینده بیر ـ بیریندن خبرسیز،پـراکـنده حالدا یاشایان مسلمانلار آراسیندا علاقه‌لندیریجی بــاغلارین یــارادیــلماسیندا مـناسبتلرین سیخلاشدیریلماسیندا و بو یؤللا اونلارین واحـد بـیر مــرکزده،واحــد فـیکیر و آمـال اطـرافیندا بـیرلشدیریلمه سـینی گـؤروردو.اسماعیل‌بیگ قاسپیرالی یازیردی:

«اؤلو وطــنیمیز دولت روســیه ایکــی پارچـادیر.بـیری روسیهٔ اوروپـا،دیگـری روسیهٔ آسیـا،روسیهٔ اوروپـا قـافقاز و داغستانلا بـرابـر اون‌بـنش ولایـتده بنش میلیونا قـده‌ر مسلمان واردیر.بونلارین اکثری تاتار تورکی قبیله سیندن اؤلوب.لسـانلاری دخـی یـک لسـان دیـر.شؤیله کی،تکلّمده آنلاشیلا بیلیرلر و جمله سی اوچون بیر لســان ادبیه قـوللانماسی(ایشـله‌نمه سـی)گـوج دگیلدیر.

قــازانـدا یــازیلان بــیر کـاغیذ اؤرنبورگ دا،شکی‌ده،باغچاسارایدا اؤخونوب آنـلاشیلدیغی کــیمی بـاغچاسارایـین قـلم عـباره‌سی دخـی اؤ طرفلرده لازمینجا کنچه‌بیلر».

اســماعیل‌بیگ قــاسپیرالی عــینی ســویدان اؤلوب،بیر دیلین مـختلف لهجه و دیـالکتلرینده دانـیشان لاکـین تـاریخین مختلف دؤنـملرینده

سیاسی حادثه‌لرین جریانیندان دولایی ایمپریانین بیر ـ بیرینه عکس قطبلرینده مسکونلاشان،ایندی بیر ـ بیریندن خبرسیز یاشایان،«قیدسیز و قایغیسیز گون و زامان کنچیرن»مسلمانلارین سیاسی شعورونو اویادیب،معنوی دیرچلیشینه،سوسیال ترقیسینه،بیرله شیب واحد بیر آمال اوغروندا سفربر اؤلماسینا کؤمک ائده بیلن واسیطه‌لر ایچریسینده مکتب و مطبوعاتین رولونا خصوصی اهمیت وئردی.«غفلت صحراسیندا سریلیب قالمیش قوجا بیر ملتی آیاغا قالدیرماق»و دردلرینی مذاکره‌یه قویوب،اونلاری بیرـ بیرینه تانیتماق اوچون اسماعیل‌بیگ غزئت نشرینه تشبوث گؤستردی.«دؤرد ایل...ایکی والی.اوچ ناظیره مراجعت ائتدیکدن»سؤنرا«تورکجه قسمی روسجایا دا ترجمه ائدیلمک شرطیله»اونا «ترجمان»آدی آلتیندا غزئت نشر ائتمگه اجازه وئریلدی.

م.۱۸۸۳ ـ جو ایلین ۱۰ آپرئلینده کیریم یایلاسی‌نین باغچاسارای شهرینده نشره باشلایان «ترجمان» غزئتی ۱۹ ـ جو عصرین سونو، ۲۰ ـ جی عصرین ایلک ایللرینده روسیه مسلمانلاری محیطینده چیخان سلفی«اکینچی»دن،معاصری«ضیاء قافقازیه»و «کشکول»دن،خلفی«شرق روس»دان فرقلی اولاراق فعالیت دایره‌سینی بیر خلقه و بیر بؤلگه‌یه عاید مسئله‌لرله محدودلاشدیرمادی.او،عموم روسیه مسلمانلاری‌نین،باشلیجا اؤلاراق،تورک ـ تاتار خلقلری‌نین مشترک دؤری مطبوعات اورقانی،رولوندا چیخیش ائتدی.

ناشر ۱۹۰۶ ـ جی ایلین مارتیندا علی‌بیگ حسین‌زاده‌یه«آچیق مکتوبوندا»«ترجمانی»نشره باشلارکن ایزله‌دیگی بؤ بؤیوک آمالدان،اونو دیرچلتمک و حیاتا کنچیرمک یؤلوندا قارشیلاشدیغی چتین‌لیکلردن صحبت آچاراق یازیردی:«انسانلاری تفریق ائدن اوچ شئی واردیر:بیری مسافه اوزاقلیغی،بیری دین باشقالیغی و بیری دیلیمیزدیر.بوندان ۲۵ سنه مقدم احوال ملیه‌میزی ملاحظه ائده‌رک ضعیف باشیملا دردلریمیزه درمان ایزله‌دیکده گؤردوم کی،دیلیمیز هپ بیر ایسه ده،مسافه ایله دیلسیزلیک بیزلری تفریق ائدیور.ثمرات مدنیتدن اولان پاراخود(گمی)،دمیریوللاری و تلگرافلار سنه به سنه مسافه‌لره غلبه ائتدیکلری دخی گؤرولوب،سبب تفرقه‌میزه آنجاق«دیلسیزلیک»،یعنی لسان ادبیه‌میزین اؤلمادیغی باش سبب اؤلدوغو گون کیمی آشکار اولدو.بؤ ائنادا جمله«اوبرازوواننی» ضیالی قارداشلاریم کیمی من ده تورکجه اسمیمی یازمایی بیلمزایدیم.لاکین باشیمی داشا وورروب ،الیمه قلم آلیب ان ابتدا یازیب نشر ائتدیگیم...بو سطرلردن عبارتدیر:

لسان تاتاریه‌نین،یعنی تورکی‌نین ایشلنمه سینه و ایره‌لیله‌مه سینه چالیشماق ایسته‌رم.من بیر اوستا و قلم اهلی دگیل‌ایسه‌م ده،وطنیمین یتیشیب گلن گنجلری قلم و فنون اربابی عمل و غیرت صاحبلری اؤلورلار.

دوغرودان دا،بؤیوک زحمتلر حسابینا دا اؤلسا،اسماعیل‌بیگ قاسپیرالی روسیه‌ده یاشایان تورک ـ تاتار خلقلری اوچون عمومی بیر دیل یاراتماغا نائل اؤلدو.او،بو دیلی مختلف یؤللار و واسیطه‌لرله تبلیغ ائدیر،قلمه آلینمیش هر هانسی اثرین تورک خلقلری آراسیندا آنلاشیلماسی و یاییلماسی ایشینی تأمین ائتمگه چالیشیردی. قاسپیرالی فعالیتی‌نین بوتون استقامتینده دیلده

خلقی‌لیک پرنسیپینی رهبر توتوردو. محرر قلم یوُلداشلارینا مصلحت گؤروردو کی،«هیچ اثرلرینیزی مومکون قدر لسان تورکی ایله یازیب،عربی،فارسی و سایر لغتلردن قاچینیز کی،عالیم اوُلمایان آداملار داهی یازدیقلارینیزی اوُخویوب آنلاسینلار».

ا.قاسپیرالی ایره‌لی سوردویو بو تئزیسی عملی شکیلده حیاتا کئچیرمک اوچون اوُزو ایلک نمونه‌لر وئردی.او،«ترجمان»غزئتینی،«دارالراحت مسلمانلاری»،یا کی«عجایب دیار اسلام»،«گون دوغدو»،رومانلارینی،«خواجه صبیان»درسلیگینی،«یونان حُکماسی»،«مجلس حکمای اسلام»،«قادینلار»کیمی علمی اثرلرینی،سایسیز - حسابسیز پوبلیسیست و علمی - کوتله‌وی مقاله‌لرینی مختلف تورک طایفالاری‌نین آنلایابیلدیگی اثله عموم ایشلک ایفاده‌لر اساسیندا یازیردی کی،اونو روسیه ایمپریاسی‌نین مختلف قطبلرینده و خارجده یاشایان تورکلر اوُخویوب آسانلیقلا باشا دوشور،بیری دیگری‌نین احوالیندان خبر توتور و دردلرینه بیر یئرده چاره آختارماغا حاضیرلانیردیلار.تورکلرین عمومی منافعینه خدمت ائدن بو دوشونجه درحال هامی‌نین دقتینی جلب ائتدی،طرفدارلاری هر یئرده گوندن - گونه چوخالدی.

اسماعیل‌بیگ قاسپیرالی‌نین دیل سیاستینی تدقیق ائدیب آلقیشلایان مشهور آذربایجان عالیمی و پوبلیسیستی احمدآغااوغلو یازیردی:«ترجمان»ین لسانی قازاندان قافقازیا،کیریمدان تورکوستانا قدر آنلاشیلیردی.بو عظیم بیر مهارتدی.بونونلا مشهور مرحوم دستورونون بیرینجی شرطینی اجرا ائتمیش اوُلویوردو.تورکلر هر یئرده آنلاشیلمایا باشلامیشلاردی.

حقیقتاً،اسماعیل‌بیگین بؤیوک زحمتی سایه سینده«ترجمان»ین یازیب نشر ائتدیکلری هر هانسی کیریم تاتاری قدر هر بیر ایدیل تاتارینا،آذربایجان تورکونه،اوُزبکه،قازاخا،قیرغیزا دا آیدین ایدی.گؤرکملی عالیملردن بیری‌نین دئدیگی کیمی«ترجمان»داملا - داملا آخیردا و هر داملاسی هر یئرده یاواش - یاواش تزه گؤزه‌ل چیچکلر یئتیریردی».ا.قاسپیرالی«لسان مسئله سی»(۱۹۰۵)مقاله سینده تورک دیللی خلقلر اوچون عمومی ادبی دیل یاراتماق دوشونجه سی‌نین تأثیر دایره‌سی و یاییلما مقیاسیندان صحبت آچاراق یازیردی:«ترجمان»ین ابتدایی ظهوروندان بری اوُلدوقجا مشکل‌لره جدام گؤستریب،یازدیغیمیزی هر ولایتده آنلاشمایا چالیشیب گلدیگیمیزین سببی بودور.و شوکورلر اوُلسون،بونا موفق اوُلدوغوموزدان ایره‌لی ده توحید دیل،یعنی جمله تورک ملتی اوچون عمومی بیر لسان ادبی وجودا بولاجاغینا قناعت کامله‌میز بودور.ناسیل قناعت اوُلماسین کی،«ترجمان»عثمانلی - آنادولودا،آذربایجاندا و قازاندا،سیبیریادا و ماوراءالنهر قطعه سینده اوُخونوب آنلاشیلماقدادیر».

روسیه مسلمانلاری اوچون«ترجمانین یاراندیغی عموم ادبی دیل ا.قاسپیرالی‌نین بؤیوک وطنداشلیق غلبه سی ایدی.قدرتلی عالیم یوخاریدا خاطیرلادیغیمیز«آچیق مکتوب»دا آرزولاری‌نین چیچکلنمه سیندن صحبت آچاراق افتخار حسی ایله ع.حسین‌زاده‌یه خبر وئریردی:«کئچن سنه آوقوستوندا(۱۹۰۵-جی ایل نظرده توتولور - خ.م.)بو سنه یانواردا روسیه‌ده مسلمانلارین عمومی اجلاس و

مجلس‌لرینی(نیژنی ـ نؤوقورووددا سانکت پتربورگ دا کئچیریلن روسیه مسلمانلاری‌نین قورولتایلاری نظرده توتولور ـ خ.م.)گؤرمک ایله مشرف و بختیار اوْلدوم.بو مجلسلرین لسان حالی بیزلره نه درس ونردی؟«عمومی اشتراک و ایش اوچون عمومی لسان ادیبه لازم دیر. ـ دئدی.جمله‌سی بیر اووج قدر اولان«ترجمانی»اوخویوب گلمیش قازانلی،کیریملی،شیروانلی،باکی‌لی،هشترخانلی، سیبیریالی تورکوستانلی، بوخارالی تورکلری بیر ـ بیریله بلازحمت سؤیله‌دیکلری گؤرولور».

شبهه سیز،عمومی ادبی دیل اوز ایفاده‌سینی،بیرینجی نوبه‌ده پوبلیسیستیکادا،بدیعی ادبیاتدا و علمی رساله‌لرله تاپیر.اونلارین واسیطه سیله انکشاف ائدیب یاییلیر و ثابت‌له‌شیر.بونو اسماعیل‌بیگ قاسپیرالی یاخشی باشا دوشور و عمومی ادبی دیل یاراتماق دوشونجه‌سی‌نین طنطنه سی اوچون ادبیاتلارین انکشافینا دا خصوصی دقت یئتیریردی.او،«بصیرت ادیبه»باشلیغی آلتیندا قلمه آلدیغی بیر مقاله‌ده معاصر مندرجه‌لی ادبیات یاراتماغین اهمیتیندن صحبت آچاراق یازیردی:«ادبیات دنمک عقل.فیکر،فهم،بیلیک و عبرت خزینه سی دیر.بؤیله بیر خزینه‌یه مالیک اوْلمایا چالیشماق و غیرت لازم دیر.ادبیاتسیز بیر قوم چیپلاق کیشی‌یه اوخشار،چیپلاق ایسه خوش حال دگیلدیر».آذربایجان تورکلری،وولقا بؤیو و کیریم تاتارلاری‌نین ملی بدیعی ارثی آراشدیریلیب اوزه چیخاریلمادیغینا گؤره اونون تاریخی ۱۹ ـ جو عصرین سؤنو، ۲۰ ـ جی عصرین اولینده دیگر ضیالیلار کیمی ا.قاسپیرالی‌یا دا معلوم دگیلدی.اونا گؤره ده محرر تورک خلقلریندن یالنیز عثمانلیلارین و جیغاتایلارین(اؤزبک ـ خ.م.)بدیعی ادبیاتا مالیک اوْلدوقلارینی ادعا ائدیر،آذربایجان ادبیاتی‌نین م.ف.آخوندوفدان،وولقا بؤیو و کیریم بولگه‌لری ادبیاتی‌نین قیم نصیروفدان باشلاندیغینی،بئله‌لیکله روسیه ایمپریاسی‌نین شمال و جنوب قورشاقلاریندا یاشایان تورکلرین یئنی‌جه انکشافا باشلایان ضعیف بیر ادبیاتا مالیک اوْلدوقلاری بارده یانلیش بیر ملاحظه ایره‌لی سورووردو.او یازیردی:«زامان یا کی،مکان اعتباریله تورک ادبیاتی ایکییه بؤلونوب:«جیغاتای ادبیاتی»،«عثمانلی ادبیاتی»دئییلمیش.فقط بیزیم ادبیات معناسیندا ـ تاتار ادبیاتی فن و تاریخده گؤرولمیور.چونکی بیزیم ادبیات شمالدا قیم افندی عبدالنصیر اوغلوندان و جنوبدا میرزه‌فتحعلی آخوندوف‌دان باشلایان پک یئنی،پک ضعیف،ابتدائی بیر ادبیات دیر.کیریم و قافقازیادا بو ادبیاتین لسان«ادبی‌لیک»یؤلونا گیردیگی حالدا،قارا ایدیل بویوندا «روسجا آنادیلی»آد آلمیش...لسان عوام دا داوام ائتمکده‌دیر.بؤیله کی،بونا بیر اسم ونرمک لازم ایسه«ادبیات باشلانغیجی دئمک گره‌ک».بو وضعیتی نظره آلان ادیب اساسی م.ف.آخوندوف و ق.نصیروف طرفیندن قویولان ملی ادبیاتلارین سؤنراکی انکشافی فیکری‌نین ضروری‌لیگینی اثرین میدانا چیخاردیغی فعال طلب کیمی ایره‌لی سوره‌رک هامی‌نین دقتینی جلب ائده‌جک بیر آهنگده،خصوصی وورغو آلتیندا دئییردی:«ادبیات ملیه‌یه بیر بؤیوک اهمیت وئریرروز».

اسماعیل بیگ قاسپیرالی بئله بیر قناعتی رهبر توتور و آردیجیل صورتده ذهنلره یئریدیردی کی،خلقین فیکری مطبوعات و ادبیات

واسیطه سیله بیرله شیر و اونون اساسیندا مشترک دوشونجه‌لر یارانیب فورمالاشیر. دونیا سیویلیزاسیالی ملتلری‌نین ادبی تجربه سینه استناد اندن ناشر یازیردی: «ژاپون آدالاری‌نین هر بیرینده بیره‌ر شیوهٔ محلیه اؤلدوغو حالدا محررلری و ادیبلری ان ابتدادا لسان بیرلشدیریکدن ایشه باشلادیلار و بو سایه‌ده دیل و لسان ایله برابر ملتین فیکیرلرینی، نیتلرینی و ایشینی بیرلشدیردیلر. چونکی لسان و ادبیات بیرلیگی سایر جمله بیرلیکلرین اساسی دیر».

پراکنده خلقین معنوی بیرلیگینی یاراتماق اوچون ا. قاسپیرالی ناشرلیک، رنداکتورلوق و یازیچیلیق فعالیتی‌نین ایلک آدیملاریندان باشلایاراق «ترجمان» غزتی‌نین میدانا چیخاردیغی ادبی دیلده معاصر مندرجه‌لی ادبیات یاراتماق اوغروندا مبارزه‌یه گیریشدی. ادبی دیل کیمی اونون فیکیرلری‌نین مرکزینده تورک خلقلری اوچون عمومی ادبیات یاراتماق دوشونجه‌سی دوروردو. یارادیلاجاق یئنی ادبیاتین مندرجه سینه گلدیکده عمومی ادبی دیل کیمی اونون دا اساس غایه سینی خلقی‌لیک تشکیل ائدیردی. ادیب بئله بیر فیکیرده ایدی کی، یالنیز خلق حیاتینی عکس ائدن اونون آرزو و ایستکلری‌نین ترجمانی، حسلری‌نین عکسی اولان ادبیات اوخونوب، کوتله‌وی‌لشیب یاییلابیلر. او، ادبی دوشونجه‌لری‌نین بو پرنسیپی حقینده علی‌بیگ حسین‌زاده ایله فیکیر مبادله‌سی ائده‌رک یازیردی: «عزیز قارداشیم، منه «حیات»ین هامیسی دئمیشسن گؤزه‌ل، اما بو سؤزون تفسیره حاجتلی دیر. من یالنیز اونون ترجمانییام. ملت سنه دائم حامی اولور، لاکین یگانه شرطینی اونوتما. هر نه یازاجاق ایسن قلمی اوچ قپیکلیک قارا مرکبه باتیرما. اوره‌یینه باتیریب، قانین ایله یاز: سؤزون اؤتر، وجدانلارا یئتر. اما عکس حالدا بی‌ثمره گلیب کئچر، گئده‌ر». او، گئنیش کوتله ایله دیللشمک اوچون مسلمان تورک خلقلری‌نین ادبیاتی اوزه‌رینده آردیجیل مشاهده‌لر آپاریر. مختلف بؤلگه‌لرده یاشایان یازیچیلارلا سیخ علاقه ساخلایاراق قلمه آلدیقلاری هر یئنی نمونه‌دن خبر توتور، اونلارین نشر اولونموش اثرلری حقینده غزتده معلومات و تکلیف‌لر یازیب درج ائدیردی.

اسماعیل‌بیگ ادبیاتشناس عالیم و تنقیدچی دگیلدی. اونون ادبی اجماعلاری پروفسیونال (حرفه‌ای) تنقیده مخصوص منطقی ثبوتلاردان داها چوخ سوبیکتیو (ذهنی) ملاحظه‌لره اساسلانیردی. او، عصرین گؤرکملی معارف، مطبوعات خادمی و قدرتلی یازیچیسی کیمی ادبی ـ تنقیدی یازیلارینی آردیجیل صورتده تبلیغ ائتدیگی معارفچی‌لیک، عمومی دیل، عمومی ادبیات یاراتماق دوشونجه‌سی‌نین خدمتچی‌سینه چئوریلمه‌یه خصوصی جهد گؤستریردی. بورادان ایره‌لی گله‌رک محرر، حقینده رأی یازدیغی اثرلرین مؤلفلرینی اؤزونه هم‌رأی ائتمک، اؤز دوشونجه‌لری‌نین تبلیغاتچیسینا چئویرمک مئیلی قاباریق صورتده نظره چارپیردی. بو باخیمدان اونون آذربایجان و استانبول ادبیاتی خادملری‌نین اثرلری حقینده رأیلری و دوشونجه‌لری خصوصیله ماراقلی دیر. چونکی بورادا اونون یئنی ادبیات یاراتماق آمالی داها آیدین شکیلده ایفاده اؤلونموشدور.

ا. قاسپیرالی س. م. غنی‌زاده‌نین «معلملر افتخاری» حکایه سینی «سایر تورکلرین» عمومی اولان «الفاظ و لغات» یندان استفاده

ائدیلمه‌دیگینه،اثرین کیریم و قازان تاتارلاری اوچون آنلاشیلماز اؤلدوغونا ع.حق‌وئردیف‌ین «داغیلان تیفاق»فاجعه سینی«آذربایجان کؤیلو شیوه‌سینده»یازیلدیغینا،ف.کؤچرلی‌نین روس دیلینده نشر اؤلونان «آذربایجان تورکلری‌نین ادبیاتی»مونوقرافیاسینی«قازان و تورکوستان مسلمانلاری‌نین میدان ادبی‌سینده سعی و همتلری گؤرولموش موجود ادیبلری ایله اثرلری خصوصوندا معلوماتی ونرمه‌دیگینه گؤره تنقید ائدیردی.

بو یازیچیلارین عکسینه اولاراق ا.قاسپیرالی محمدامین‌بیگ،علی‌بیگ حسین‌زاده،محمد هادی‌نین اثرلرینده دوشونجه‌لری ایله تام هماهنگ جهتلر تاپیر،اونلاری تقدیر ائدیب نمونه کیمی تبلیغ ائدیردی.ادیبه گؤره محمدامین بیگین«تورکجه شعرلر»مجموعه سی‌نین مزیتی تکجه استانبولون«مهتاب»دان،قارا ساچ ایله مأوی گؤزدن عبارت آثار شعریه سی‌نین جمله سینه فائق اؤلماسیندا دگیلدی.اونون ادبی دگری دیوان ادبیاتی‌نین«جبه‌لری قیامت اولان افندیلرین،باستونلاری،ژاکتلری علامت اولان بیگلرین اصولونا مختلف «ساده و«قابا»تورکجه قلم چکمک»له عموم تورک ادبی دیلی‌نین و ادبیاتی‌نین یارانماسینا خدمت گؤسترمه سینده ایدی.

اونا گؤره ناشر محمدامین‌بیگین«تورکجه شعرلر»کتابینی مسلمان تورکلره خدمت کیمی تقدیر ائدیردی.

ادیب یازیردی:«تورک عالمینه»دئدیگیم مبالغه ظن اؤلونماسین،مبالغه‌یی نه سئوه‌رم و نه ائده‌رم.دوغروسودور.چونکی شعرلرینیزی ادرنه،بورسا،آنکارا،قونیا،ارزروم تورکلری آنلاییب لذتله‌نیب اوخویاجاقلاری کیمی،تفلیس،تبریز،شیروان،خوراسان،تورکستان، کاشغار،دشت قبچاق،سیبریا،قازان،کیریم تورکلری ده اؤخویاجاقدیر کی،بو شرفه فضولی و نابی نائل اؤلمادیلار.قیرخ ـ اللی میلیونلوق و اوتوز عصرلیک بیر عالمه ابتدائی بیر قاشیق اوغول بالینی یندیرن سیز اولدونوز کی،سیزه شرف دیر.بیزه سعادت دیر».

ا.قاسپیرالی عینی سویه‌ده علی‌بیگ حسین‌زاده و محمد هادی‌نین پوبلیسیستیک و بدیعی یارادیجیلیق فعالیتینی عموم تورک ادبیاتی یاراتماق یؤلوندا علامتدار حادثه کیمی قیمتلندیریردی.

۶ ۱۹ ـ جی ایلین اولینده«حیات»غزتنی‌نین بیر ایللیک توپلوسونو خصوصی بیر«تقدیم‌نامه»ایله ع.حسین‌زاده‌دن هدیه آلان ا.قاسپیرالی بو مناسبتله گؤندردیگی تشکور مکتوبوندا اونون سیماسیندا آرزولارینی حیاتا کئچیرن اؤزونه اصیل مسلک دوستو تاپدیغینی خصوصی قید ائدیردی.او،یوکسک بیر صمیمیتله یازیردی:«۲۵ سنه دن بری بو مسلک اوچون آرخاداش بکلیور ایدیم...بونون اوچون«حیات»ین وجودو منه بؤیوک تسلی اؤلدو».

محمد هادی‌نین ۱۹۰۸ ـ جی ایلده نشر اؤلونموش«فردوس الهامات»مجموعه سینی«ادبیات و لیسانیمیزا رونق ونرن دیونتی‌جه‌دیل» سایان یازیچی عینی زاماندا اونو«افکار عالیه و لسان ادیبه خوجاسی»آدلاندیریر.کتابین«اهل ادبیه‌نین هر بیرینده بولونماسینی»آرزولاییردی.

ا.قاسپیرالی آلینان سعی‌لرینه باخمایاراق اونون

عمومی تورک ادبی دیلینی.عمومی ادبیاتینی یاراتماق فیکری الی قلملی ضیالیلارین هامیسی طرفیندن عینی رغبت حسی ایله قارشیلاندی.یازیچیلارین بیر قسمی مشخص مکاندا یاشایان اهالینی معنوی طلبلری موقعیندن چیخیش ائدەرک داها چوخ یاشادیقلاری جوغرافی دایرەنین دیلینده یازماغا اوستونلوک ونریر،یئری دوشدوکجه«ترجمان»رئداکسیاسی ایله مباحثه ده ائدیردیلر.فیکیر اختلافلاری کسگینلشەرک بعضاً حتی فیکیر مبارزەلرینه چئوریلیردی.کیریمین قاراسو بازار شهریندە چیخان«وطن خادمی»غزئتیله«ترجمان»آراسیندا مباحثه ا.قاسپیرالی‌نین «داغیلان تیفاق»پییئسی‌نین دیلی حقینده تنقیدی قیدلرله علاقەدار م.ت.صدقی و حق‌وئردیف آراسیندا مکتوب واسیطه سیله فیکیر مبادله سی و ع.حق‌وئردیف‌ین «قاسپیرینسکی هر نه یازاجاق یازسین،من اوّلا کؤیلو دیلینده یازمامیشام،آنجاق ساده دیلدە یازمیشام و بیر ده اگر کؤیلو دیلده یازیلیبسا دا،البته،لازم بنلەدیر کی،یازیلیب.چونکی بیز یازاندا عوام اوچون یازیریق،اهل علمین نصحیته احتیاجی یوخدور»جوابی فیکیر آیریلیقلارینا یاخشی مثال دیر.

لاکین بوتون بونلار سؤن درجه رئالیست آدام اولان ا.قاسپیرالینی روحدان سالیب،مبارزەدن دؤندره بیلمیردی.او،فیکیرلرینی تأکیدله حیاتا کئچیرمگه سعی گؤستریردی.

بیرینجی روس انقلابیندان سونرا روسیه مسلمانلاری آراسیندا دؤری مطبوعات و کتاب مختلف‌لیگی قوتلی شکیلده میدانا چیخدیقدا ا.قاسپیرالی بوتون بونلاری عصبی‌لیک،ناراضیلیق و ناراحاتلیق حسلریله قارشیلادی.چونکی بو اونون ۲۲ ایل اردیجیل صورتده اوغروندا مبارزه آپاردیغی عمومی ادبی دیل و عمومی ادبیات یاراتماق آرزولاری‌نین حیاتا کنچمه سی یؤلوندا تهلکەایدی.ا.قاسپیرالی بنله بیر وضعیتده بوتون قوەسینی سفربرلیگه آلیب یئنی آخینا قارشی مبارزەیه باشلادی.دوشونجه دؤیوشلری یئنی مقیاس آلدی.ادیب غزئت ـ ژورناللارین چوخلوغوندان وجده گلیب«مطبوعاتیمیز ژاپونجا انکشاف ائدیور»دئییب،لاکین اونلارین عمومی ادبی دیلین یارانماسینا خدمت گؤسترمەدیگینی اونودانلارین فیکیرلرینی استهزا ایله قارشیلاییر و درین تأسف حسی ایله دئییردی:«های،های،بؤیله اولسا ایدی،نه خوش.اما دگیل».مختلف شیوەلردە یازان و محله چی‌لیگه قوتلی مئیل گؤسترن یازیچی و محررلرین فعالیتینی ضررلی آخین کیمی قیمتلندیرن ا.قاسپیرالی الی قلملی سویداشلارینا واحد دیلده یازماغی مصلحت گؤرەرک دئییردی:

«لسان بیرلیگینی،لسان ادبی عمومی‌لیگی داها زیاده محافظه ائتمک گونلری گلدی.شوکورلر اولسون خدایا.اوچ ـ بئش آیلار ایچینده سککیز ـ اون عدد غزئتلریمیز دوغدو.هر بیری‌نین نیت خالصه سی معارف،مدنیت و ترقیات ملیه‌یه خدمت ائتمکده دیر.اما بونلارلا برابر هر بیری باشقا بیر شیوه،باشقا بیر املا،باشقا بیر ایفاده تونتدو.اگر بؤیله گئدرسه،احوال ملت آغیرلاشاجاقدیر».

مطبوعاتین میدانا چیخاردیغی دیل،اصطلاح و املا قاریشیقلیغی‌نین قارشی‌سینی آلیب،فیکیرلرین ایفادەسی اوچون واحد مجرا یاراتماق مقصدیله اسماعیل بیگ قاسپیرالی یئنی تدبیرلر پلانی حاضیرلاییب حیاتا کئچیرمگه

باشلادی.اوللر میدانا چیخاردیغی عمومی ادبیات تاریخینی یاراتماق فیکری بو سلسله‌ده یئنه ده خصوصی حلقه تشکیل ائدیردی.بو دوشونجه‌نی حیاتا کئچیرمکده یولداش تاپا بیلمه‌ین ادیب،اؤزو ایشـــــه گـــیریشمه‌لی اولدو.او،امـــللرینی رئـالللاشدیرماق،ایـلک مرحـله‌ده اوخـوجولاری روسیه مسلمانلاری محیطینده یئتیشن یازیچیلارین فعالیتی ایله تانیش ائتمک و گله‌جکده یارادیلاجاق ادبیات تاریخی‌نین مودئلینی یاراتماق،نمونه سینی وئـــرمک مــــقصدیله ۱۹۰۶ ـ جـــی ایـلین اولینده«ترجمان»غزئتینده«آغ گول دسته سی،یاخود ادبـــــیات جــــدیده خــــدمتلری»آدلی رووبریکا(ستون)آچدی.نـاشرین اساس مقصدی م.ف.آخـوندوفدان سـؤنرا روسیه‌نین شـمال و جـنوب قـورشاقلاریندا یـئتیشن یـازیچیلارین مـعارف،مـطبوعات و ادبـیات سـاحه سینده خدمتلرینی ایشیقلاندیرماق و یازیچیلارین وطن و ملت قـارشیسیندا مثیلسیز خـدمتلرینی نـمایش ائتدیرمکدن عبارت ایدی.

«ادبیات و دیـانت هـر مـلتین ایکـی بـؤیوک خزینه سی دیر.دونیوی و اخروی فایدالارینی هـر ملت بو خزینه‌لردن آلیر.کتابی،دینی اولمایان ملت مجموعه سی عد اولوندوغو کیمی ادبیاتا مـالیک اولمایان وحشی طایفالاردان عد اولونـور.ادبـیاتا خدمت ائده‌نلرین نه قدر اهمیتلی ایش ائتدیکلری بوندان آنلاشیلا گره‌ک دیـر.مـلت خـزینه سیندن حصه آلماق،معارفمند اولمـاق شـرفی ایـله بـو خزینه‌یی آرتدیرماق داها زیاده شرف اولاجـاغی آشکاردیر.ادبیات جدیده‌میزه و لسان ملیه‌میزه ان ابتدادا خدمته باشلایانلار قافقازدا م.ف.آخوندوف و قازاندا عبدالقیم ناصروف ایدی.میرزه فـتحعلی مرحومون یازدیغی کومندیالار حال معتبردیر.حالا اؤنالیب امثال تـوتولماقدادیـر.عـبدالقـیم افـندی مرحومون یازدیقلاری و ترجمه ائتدیکلری کتابلار و رساله‌لر بوتون وولقا ـ کاما ولایـتلرینده مـعلوم دور».

بو ستوندا قازان دا،اورئنبورگ دا،داشکندده و س.شـــهرلرده یـــازیب ـ یـــارادان شـهاب‌الدیـن مرجانی،احـمد هـادی مـقصودوف،مـحمد فـاتح کـــریموف،مـــحمد بکـــی‌یف،مـــلاصابرجـــان افندی،ابوالرشید ابـراهـیموفلا یـاناشی بـاکـیدا و تفلیس‌ده یـاشایان دؤرد آذربـایجانلی یـازیچی ـ ســـــلطان‌مجید غــــــنی‌زاده،نــــریمان نریمانوف،عبدالسلام آخوندزاده و آخوند یوسف طـــــالب زاده حـــــقینده پـــــورترئت اوچـــرک(تـــرجـمه حـال)وئـریلمیشدی.یـاری علمی،یاری پوبلیسیست،یاری خاطره اوسلوبوندا یازیلان بو میکرو اوچئرک‌لرده،حقینده سؤز گئدن یـــازیچیلارین حـیات یـولو آردیـجیل صـورتده ایشیقلاندیریلمیر.یارادیجیلیقلاری جـدی تـحلیل سـوزگجیندن کـئچیریلیب مـوجود اسـتـه‌تیک مـعیارلارلا قـیمتلندیریلمیر.جـیزگیلری حـقینده دانیشیلیر.اونا گؤره ده بو پورترئت اوچئرک‌لرین دگــــــری اونــــــلارین مـــــضمونوندا دگیل،ایدیاسینداادیر.اونـلار بـیر عـمومی بـاشلیق آلتیندا مسلمان تورکلرین واحد ادبیات تاریخینی یـاراتـماق سـاحه سینده ایـلک تشـبوث کـیمی فایدالی‌دیر.

●کؤراوغلونون شعریتی

○ پروفسور نظامی جعفروف

«کؤراوغلو» داستانی عموماً مختلف تورک/ و بیرسیرا غیرتورک/خلقلری آراسیندا بوُ و یا دیگر درجه‌ده یاییلسا دا،مکمل حماسی یارادیجیلیق سندی اوْلماق اعتباریله تاریخاً آذربایجان خلقینه ـ آذربایجان تورکلرینه منسوب دور.آذربایجان «کؤراوغلو»سو منسوب اوْلدوغو خلقین شفاهی ادبیاتی‌نین(بوتؤولوکده مدنیتی‌نین)انتباهی دؤورونده [1] بؤیوک ملی ـ اجتماعی تفکور انرژیسی‌نین محصولو کیمی میدانا چیخمیش،همین خلقین بیر نئچه عصرلیک تاریخی ماراغینی،اجتماعی ـ سیاسی،ایدئولوژی و معنوی دونیاگؤروشونو،ملی احتراصلارینی عکس ائتدیرمیشدیر.

«کوراوغلو»نو،آذربایجان اجتماعی ـ استئتیک تفکور تاریخینده‌کی موقعینه گؤره،آنجاق «کتاب دده‌قورقود»آذربایجان «کؤراوغلو» ایسه آذربایجان خلقی‌نین فورمالاشدیغی دؤورون اوقاتی‌نین،اجتماعی ـ سیاسی،ائتنوقرافیک گئدیشلری‌نین هر دؤورده‌کی اؤزونه مخصوص تظاهرودور و هئچ ده تصادفی دگیل کی،«کؤراوغلو»ایله «کتاب دده‌قورقود» آراسیندا قیریلماز سئمانتیک (معنایی)قورولوش پوئتیک (شاعرانه)علاقه واردیرکی،همین علاقه‌نی اعتراف ائتمه‌دن آذربایجان «کؤراوغلو»سونون نه اینکی منشأیینی ،هئچ تیپولوگیاسینی دا معین‌لشدیرمک مومکون دگیل ـ «کتاب دده‌قورقود»دان «کؤراوغلو»یا قدر خلق صنعتی،فولکلور بؤیوک تاریخی چئوریلیشه معروض قالیر: تورک ـ اوغوز اوْزانی آذربایجان عاشیغینا چئوریلیر اوْلونور...

«کؤراوغلو»نون غرب و شرق واریانتلاری،تدقیقاتچیلارین قید ائتدیگی

۱- ۱۸ - ۱۷ - جی عصرلر آذربایجان انتباهی اوْزنون حاراکتئری،تیپولوگیاسی بارده‌ده ساخ ن.جعفروف.آذربایجان انتباهی بیر...نملر،ملاحظه‌لر... ـ فصولی‌دن واقفه قده‌ر.باکی .یازیچی نشریاتی ۱۹۹۱ .ص ۷۱ ـ ۴۹

کیمی،هم مضمون هم ده فورماجا بیری دیگریندن کفایت قدەر فرقلەنیر ـ غرب واریانتلاری آذربایجان،تورک،ارمنی،گورجو،کورد،لزگی و س.شرق واریانتلاری ایسه تورکمن(کوْراوغلو)اؤزبک،قازاخ(هر ایکی سینده«قوْراوغلو»)،تاجیک (قوْراوقلی،یاخود قوْرقولی)واریانت و یا وئرسیالاریندان عبارت دیر.حماسەنین غرب واریانتلاری،دئمک اولارکی،بوتؤولوکله رنال،تاریخی حادثەلردن،احوالاتدان بحث ائتدیگی حالدا،شرق واریانتلاری افسانەوی اسطورەوی سیمالار،سوژەلرله زنگین دیر.ـ غرب واریانتلاری اساساً نژله،شرق واریانتلاری ایسه شعرله دیر.

«کوْراوغلو»نون مختلف واریانت یاخود وئرسیالاری اوزەریندەکی مشاهدەلر گؤستریر کی،همین واریانت،یاخود وئرسیالار،آرالارینداکی مضمون فرقلری‌نین بؤیوکلویوندن و یا کیچیک‌لیگیندن آسیلی اوْلمایاراق،بیر منبع‌دن ـ آذربایجان «کوْراوغلو»سوندان تؤرەمیشلر؛هر شئیدن اول اونا گؤره کی،تیپولوژی باخیمیندان بوْ واریانت داها مکمل،داها تاریخی و داها رئالیست دیر،اونا گؤره ده داها چوخ تؤرەمه ـآرتما،پوْتانسیالینا مالیک دیر.کوْراوغلوشناس خ.کوْراوغلونون بئله بیر فیکری تامامیله دوْغرودور کی،اوندان آرتیق مختلف ائتنیک(قومی)منشألی خلقده «کوراوغلو»یازیلی شکیلده فیکساسیا اوْلونسا دا،اساس سوژە،گؤرونور،آذربایجاندا معین‌لشمیشدیر(۱).

«کوْراوغلو»نون غربدن شرقه دوغرو یاییلدیغینی گمان ائتمک اوچون هرجور اساس واردیرـ آذربایجانی،آنادولونون شرقینی احاطه ائدن جلالیلر(۱۶ ـ جی عصرین سوْنو ۱۷ ـ جی عصرین اوللری)حرکاتی «کوْراوغلو»نون ایلک سوژەلرینی،یاخود حادثەلرینی ... خی بو اراضی ده(غربده)میدانا چیخارمالی.سونرا همین سوژە و یا حادثەلر اوغوز ـ تورکمنلر واسیطه سیله شرقه نقل اوْلونمالی ایدی.دیگر طرفدن،۱۷ ـ جی عصردن تورک دونیاسی‌نین قومی ـ سیاسی باخیمدان ان گرگین نقطه‌سی محض قافقاز(آذربایجان)ایدی کی بورادا یالنیز تاریخ صحنه سینه چیخماغا حاضیرلاشان بیر خلقین ـ آذربایجان خلقی‌نین طالعی حل اوْلونموردو،دیگر تورکلرین(تورکیه تورکلری‌نین،تورکمنلرین)ملی اؤزونو تشکیلی جریانی دا آز و یا چوخ درجه ده همین بؤلگەایله باغلی ایدی.لاکین شرق«کوراوغلو»سو آنجاق منشایی،بیرسیرا اوبراز(سیما)،حادثه،سوژە و موتیو(اساس موضوع)لرینه گؤره غرب «کوْراوغلو»سو ایله عینی دیر،عمومیتله ایسه اوریژینال(اصیل)واریانت و یا وئرسیالاردان عبارت دیر ـ هر بیر تورک خلقی(تورکمن،اؤزبک،قازاخ و س.)«کوْراوغلو»یا اؤز تاریخی ـ قومی ماراغینی،معنوی ـ ائتنوقرافیک سجیەسینی،اجتماعی ـ سیاسی مسئلەلرینی گتیرمیش،اونو(کوراوغلونو)هانسی حماسی،بدیعی ـ استەتیک سویەیه قالدیریب ـ قالدیرماماسیندان آسیلی اوْلمایاراق اؤزونریکو

1_ X.Q.Koroqli .vzaimosviazi eposa narodov srednev Asii.Irana Azerbaygjana.M.izd"Nauka",1983.str.169.

ائتمیشدیر[۱].

آذربایجان «کوْراوغلو»سو غرب واریانتلاری‌نین،قید اولوندوغو کیمی،اساسینی تشکیل ائدیر.«ایستر آیری ـ آیری حیصه‌لری‌نین،قوللاری‌نین ایلک یارانماسیندا،ایسترسه ده یاشادیغی عصرلر بوْیو داها دا زنگینلشمه سینده،جیلالانماسیندا بیزه معلوم اوْلمایان سایسیز ـ حسابسیز سوْز صنعتکارلاری‌نین اشتراک ائتمیش اوْلدوغو ان عظمتلی داستانلاریمیزدان بیری[۲] «کوْراوغلو» ملی تشکول دوْرونده منسوب اولدوغو خلقین،ملتین هانسی یارادیجیلیق /و گئنیش معنادا اؤزونو تشکیل/ امکانلارینا مالک اوْلدوغونو گؤستریر.مکمل‌لیگینه،خلقین اجتماعی ـ سیاسی مسئله‌لرینی عکس ائتدیرمه امکانینا،استه‌تیک ـ پوئتیک(شاعرانه)سویه سینه گؤره نه تورکیه تورکلری‌نین «کوْراوغلو»سو،نه ده ارمنی،گورجو،کورد،لزگی و س.«کوْراوغلو»سو آذربایجان «کوْراوغلو»سو ایله مقایسه اوْلونا بیلمز ـ عینی زاماندا قید ائده‌ک کی،قافقازدا یاشایان غیرتورک منشالی خلقلرین «کوْراوغلو»سو اساساً آذربایجان «کوْراوغلو»سونون آیری ـ آیری سوژه‌لری‌نین ورسیاسی،بیرسیرا حاللاردا ایسه بلاواسطه ترجمه سی دیر.هئچ ده تصادفی دگیل کی،واختیله غیرتورک منشالی بیرسیرا قونشو خلقلرین ایفاچی ـ عاشیقلاری مختلف مجلسلره«کوْراوغلو»نون سوژه‌سینی آذربایجان تورکجه سیندن چئویره‌رک اؤز دیللرینده(ارمنی‌جه،گورجوجه،لزگیجه و س.)دانیشمیش،داستانداکی قوشمالاری ایسه محض آذربایجان تورکجه سینده اوْخوموشلار(۱۹ ـ ۱۷ ـ جو عصرلره عاید بیرسیرا الیازمالاری دا بونو گؤستریر).یعنی قافقاز ـ کیچیک ـ سب بؤلگه سینده«کوراوغلو»نون آپاریجی دیلی آذربایجان تورکجه سی،تمثیل و تبلیغ ائتدیگی فیکیر ـ استئتیک مدنیت آذربایجان مدنیتی اوْلموشدور.

آذربایجان «کوْراوغلو»سو فورمالاشدیغی دؤوردن هم یازییا آلینماغا،هم ده یازیلی ادبیاتا تأثیر گؤسترمگه باشلامیشدیر ـ البته،بونون سببی یالنیز«کوْراوغلو»نون ۱۸ ـ ۱۷ ـ جی عصرلر آذربایجان مدنیتینده‌کی بؤیوک تاریخی موقعه مالیک اوْلماسی دگیل؛همین دؤورده.گؤرونور اساساً انتباه دوشونجه سی‌نین تأثیری ایله خلق ادبیاتی بؤیوک نفوذ قازانیر و کوتله‌وی شکیلده قارشیسی آلینماز بیر سرعتله یازییا کؤچورولور ـ بونون مقیاسینی تصور ائتمک اوچون دئیه‌ک کی،۱۸ ـ ۱۶ ـ جی عصرلر عاشیق یارادیجیلیغی نمونه‌لری،بیرسیرا داستانلار یالنیز عرب (آذربایجان تورک)الفباسیندا دگیل،ارمنی و گورجو الفبالاریندا دا یازییا آلینمیش،بونلارین اکثریتی ایتیب باتیمش،چوخ آز بیر قسمی بوگونه قده‌ر گلیب چیخمیشدیر.

«کوْراوغلو»نون الیازمالاری داها چوخ اوْلموشدور ـ بونون بیر سببی،یوخاریدا قید ائتدیگیمیز کیمی،داستانین قافقازدا گئنیش

۱ـ باخ:B.A.Karriev.Epiceskie skazanii o keroqli u Turko _ yazicnix Narodov M.iSD"Nauda"1963,X.Koroqli .Oquzskii qeroiceskiy epos,N.izd."Nauda",1976.

۲ـ م.ح.طهماسب.مقدمه ـ کوراوغلو.باکی.آذرب.س س ر ع.آ.نشر ۱۹۵۶ ص ۷ ـ ۶.

یاییلماسی،ادبی ـ استتیک نفوذو ایدیسه،باشقا بیر سببی اونون گؤرونمه‌میش بیر سرعتله تؤره‌ییب ـ آرتماسی،انکشاف ائتمه سی،غیرعادی پوْتانسیله مالیک اوْلوب گئت ـ گئده یئنی سوژه‌لر،موتیولر،فیکیرلر و س.له زنگین‌لشمه سی ایدی.«کوراوغلو»یارادیجی عاشیقا ،ائل صنعتکارینا دؤرون،گونون اجتماعی مسئله‌لرینی عمومی‌لشدیرمک،همین مسئله‌لره خلقین مناسبتینی بیلدیرمک،یا آنالیتیک،یا دا تحت‌الشعور بیرشکیلده تقدیر ـ تصدیق و یا انکار ائتمک اوچون غیرمحدود امکان وئریردی.آذربایجان خلقی‌نین ملی ائتباهی دؤرونده فولکلورون،داستان ـ ائپوس(حماسه) یارادیجیلیغی‌نین قازاندیغی بو غیرمحدود امکانی،ایمپروویزاسیا(فی‌البدیهه) سرعتینی یازی عکس ائتدیره(احتوا ائده!)بیلمیردی.

گؤرکملی کوْراوغلوشناس م.ح.طهماسب،گؤرنور،داها چوخ سووئت ایدئولوژیسی‌نین تأثیری آلتیندا بئله بیر فیکیر سؤیله‌میشدی کی،«دقت ائدیلسه»،«کوْراوغلو»حماسه سی‌نین ده آذربایجانین روسیه ایله بیرلشمه سیندن سوْنراکی دؤرده داها دا بؤیومه،گئنیشلنمه معناسیندا انکشاف ائتمه‌دیگی آیدین اولار.چونکی بو بیرلشمه‌ایله«کوراوغلو» حماسه‌سی‌نین اساس مبارزه عاملی اولان عثمانلی و ایران استیلاسی آرادان قالخمیشدیر.[1] البته،بو نه‌اینکی کؤهنه‌لمیش،ـ حتا عینی زاماندا یانلیش فیکیردیر.هر شئیدن اول اونا گؤره‌کی «کوْراوغلو»داستانی آذربایجان خلقی‌نین فورمالاشماسی دؤرونده ملی ـ ائتنوقرافیک مستقل‌لیگی ترنم ائدن بیر اثر(حماسه)اوْلدوغوندان او هر جور استیلانین،هر هانسی یاد ائللی دوشمنه بؤیون اگمه‌یین علیهینه دیر و نتیجه کی، سووئت ایدئولوژیسی آذربایجانلا ملی دموکراتیک تفکورو اساساً افلیج ائتمه‌میشدی،او واختا قده‌ر«کوْراوغلو»نون تؤره‌مه،انکشاف ائدیب زنگین‌لشمه پوتانسیاسی قالیردی.

...«آذربایجان روسیه‌یه بیرلشدیگی زامان بورایا گلمیش ایلک ژنرال یئرلی اهالی‌دن کوْراوغلو حقینده سوروشور...کوْراوغلونو گؤرمک ایسته‌ییر...

قوجا،آغساققال بیر کیشی دئییر:

ـ سن امر ائله اوُزون بوُینوزلو بیر قوچ گتیرسینلر...

...گتیریرلر.قوجا یئر قازیب قوچو بوینوزلارینا قده‌ر توْرپاغا باسدیریر.سوْنرا آتینی مینیب جولانه گتیریر.چاپاراق گلیب گئچنده اگیلیب تورپاغا باسدیریلمیش قوچون ایکی بوینوزوندان توتور،قالدیریب گؤیه توللاییر.آتی بیر قدر سوروب سونرا دؤنده‌ریر،قیلینجینی چکیر،چاپاراق گلیب قیلینجی ایله قوچو گؤیده ایکی شاققایا بؤلور.سوْنرا بیر تره‌زی گتیریب شاققالاری چکدیریر،هر ایکی شاققا مثقال ـ مثقال برابر گلیر.قوجا دئییر:

ـ من کوْراوغلونون ان جاوان دلیسی

---

۱. ـ باخ:L.Q.Calidze.Ob odnoy neizvestnoy rukopisi iposa"Keroqli"Trudi Tbiliesdoqo QU,1967.t.21,X,Q.Koroqli.Bzaimosvyazi iposa narodov sredney Azii,irana i Azerbaydjana,M.izd."Nauda".1983,str.182- 243.

ایوازام.کوْراوغلو لازم اوْلمایان یئره گئتمز.اگر لازم اوْلسا،چاغیریلمامیش داگلر.[1]

م.ح.طهماسب یازیر:«بوُ افسانه «کوراوغلو» حماسه‌سی‌نین،اگر بئله دئمک مومکوندورسه» سوْن سوْزودور.بونوْنلا بو عظمتلی حماسه‌نین داها دا بؤیوک معناسیندا انکشافی دایانیر [2].

گؤرکملی کوْراوغلوشناسین بو ملاحظه‌سی ده،پرنسیپ اعتباریله،اوْزونو دوغرولتمور - «افسانه‌ده «کوْراوغلو»داستانی‌نین تمثیل ائتدیگی حماسی عنعنه - مدنیتین هله چوخ گوجلو اولدوغونو معلوم تاریخی حادثه‌یه - آذربایجانین روسیه طرفیندن اشغالینا معین مناسبت بیلدیردیگینی گؤروروک.«کوْراوغلو»۱۸ - ۱۷ - جی عصرلرده اوْلدوغو کیمی ۱۹ - جو عصرده، ۲۰ - جی عصرین اوللرینده ده اؤز حماسی حیاتینی تؤره‌مه - زنگینلشمه استقامتینده یاشامیش،بیرسیرا قوْللار محض بوُ زامان سیدانا گلمیشدیر.[3] لاکین ،هئچ شبهه سیز،«کوْراوغلو» حماسی سیستم - مدنیتی‌نین(گئنیش معنادا حماسه‌نین!)مکمل بیر پارادیجیلیق سندی کیمی تظاهرو ۱۷ - جی عصرده باش وئرمیشدیر.او،خلقین باغریندان بیر وولقان کیمی محض بو عصرده پوسکورموش،سوْنراکی دؤرلرده ایسه فورمالاشما - انکشاف ،تؤره‌مه - زنگینلشمه گئدیشی گئچیرمیشدیر و بو گئدیش داستانین حماسی تیپولوژیسی‌نین معین‌لشمه سینده هئچ ده ایلکین «پوسکورمه»- دوغولوش دؤرونده‌کیندن آز روُل اویناممیشدیر - خصوصیله ۱۸ - جی عصر و ۱۹ - جو عصرین بیرینجی یاریسیندا حماسه - پوتانسیادان حماسه - صنعته دوغرو مکمل بیرتکامل دؤرو کئچمیش،آذربایجان ائستباهی‌نین،دئمک اولار کی،بوتون گوجونو انعکاس ائتدیرمیشدیر.

«کوْراوغلو»نون تشکول - فورمالاشما تاریخینی تخمیناً آشاغیداکی کیمی دؤورلشدیرمک اولار:

۱ - ۱۶ - جی عصرین اوللریندن ۱۷ - جی عصرین اوللرینه قدر معنوی - کولتورولوژیک،استئتیک پوتانسیالین معین‌لشمه سی.۱۶ - جی عصرین سوْنو ۱۷ - جی عصرین اوللرینده آذربایجانین اؤز دولت مستقل‌لیگینی ایتیرمه سی‌ایله علاقه‌دار اولاراق ملی مستقل‌لیک اوغروندا مبارزه‌نین گوجلنمه سی نتیجه سینده حماسه‌نین چیخماسی اوچون معنوی،پسیخولوژیک و ایدئولوژیک شرایطین یئتیشمه سی.

۲ - ۱۷ - جی عصرین اوللریندن اورتالارینا قدر - حماسه‌نین فیکیر - استئتیک اساسلاری‌نین قورولوشونون،ایلک سوژه - حادثه‌لری‌نین،اساس سیمالاری‌نین یارانماسی .

۳ - ۱۷ - جی عصرین اورتالاریندان ۱۸ - جی عصرین اوللرینه قدر - داستانین اساساً.فورمالاشماسی،دؤرون بؤیوک شفاهی سوْز

۱- بئنه اورادا،ص ۹ - ۸.

۲- بئنه اورادا، ص ۹

۳- ۱۹ - جو عصرین اورتالاریندا «کاوکاز»عزتینده سوزیله‌مینی آشاغیداکی سؤزلر ده بونو ثبوت ائدیر :«آسیادا و عمومیتله شرقده ائله بیر یئر تاپماق اوْلماز کی،بو آد/ صحبت کوْراوغلودان گئدیر - هئچ یئرده مشهور اولماسین.سیر اونو حتی بشارایادا،مولدوْویاده ... اشیدیرسینیز» .../«کاوکاز»۱۸۵۶ نومره ۲۱

صنعتکارلاری ـ عاشیقلار طرفیندن فیکیر ـ مضمون و شاعرانه قورولوش باخیمیندان مکمل صنعت فاکتینا چئوریلمه سی،عینی زاماندا ایلکین واریانت،یاخود وئرسیالارین تشکولو.

۴ ـ ۱۸ ـ جی عصرین اوللریندن ۱۹ ـ جو عصرین اورتالارینا قدر ـ داستانین حماسی پوتانسیلین تام گوجونده تظاهرو،ملی حماسه یه چئوریلمه سی،واریانتلاشمانین گوجلنمه سی،آیری ـ آیری قوللارین،یاخود بوتؤولوکده داستانین یازییا آلینماسی،آذربایجان عاشیقلاری‌نین ایفاده‌لرینده اساس اثره چئوریلمه سی،عینی قوللارلا زنگین‌لشمه سی،گله ـ گله داها دا جیلالانیب مکمل‌لشمه سی.

۵ ـ ۱۹ ـ جو عصرین اورتالاریندان ۲۰ ـ جی عصرین ۳۰ ـ جو ایللرینه قدر صنعتکارلیق باخیمیندان داها دا زنگین‌لشمه سی،خصوصیله ایفاچی عاشیقلار طرفیندن مختلف مجلسلرده داها چوخ سؤیله‌نیب یاییلماسی،آذربایجانین شرق بؤلگه‌لرینه ده بو و یا دیگر درجه‌ده یاییلماسی،آردیجیل شکیلده توپلانماسی،یازیلی ادبیاتا،ملی اجتماعی تفکوره معین تاثیر گؤسترمه سی...و ۲۰ ـ جی عصرین ۳۰ ـ جو ایللریندن سؤنرا عمومیتله عاشیق ـ داستان صنعتی‌نین سقوطو ایله باغلی اولاراق آرخائیک‌لشمه سی...

البته،بو بؤلگوده معین شرطی‌لیگین اؤلماسی طبیعی دیر ـ شرطی اؤلمایان ایسه اودورکی،«کوراوغلو» ۱۶ـ جی عصرین سؤنو ۱۸ ـ جی عصرین اوللریندن ۱۹ ـ جو عصرین سونو ۲۰ ـ جی عصرین اوللرینه قدر،یعنی تخمیناً اوچ عصر خلقین فولکلور تفکوروندە یاشامیش ،اونون قهرمانلیق ایدئالی‌نین فاکتی،حادثه سی کیمی موجود اؤلموشدور.«کؤراوغلو»منسوب اؤلدوغو خلقین اخلاقینا،معنویاتینا،پسیخولوژیسینه مکمل بیر مکتب سویه‌سینده عصرلرله تأثیر گؤسترمیش،ملتین حماسه دوشونجه‌سی‌نین مقیاسینی بوتون گئنیش‌لیگی،چوخ طرفلی‌لیگی،زنگین‌لیگی ایله احاطه ائتمیشدیر. ۱۱ ـ ۹ ـ جی عصرلردن سؤنرا آذربایجان داستان یارادیجیلیغی‌نین ملی حماسه تفکورونون پوتانسیاسی مقیاسیندا تظاهرو محض ۱۹ ـ ۱۷ ـ جو عصرلرده«کوراوغلو»نون شخصینده اؤلموشدور.

آذربایجان «کوراوغلو»سو(ائله‌جه ده اونون بلاواسطه تأثیری آلتیندا فورمالاشیب انکشاف ائتمیش غرب واریانت و وئرسیالاری)،اساساً رئال(کونکرئت)تاریخی حادثه‌لرین انعکاسی دیر و«کوراوغلو»قهرمانلاری‌نین آدلارینا رئال ناریخی شخصیتلرین آدلاری کیمی تاریخی اثرلرده تصادف اؤلونور.ـ بونونلا بئله حماسه‌نین آلت قاتیندا(ایچ قورولوشوندا!)زنگین میفیک(اسطوره‌ای)پوتانسیانین اؤدولدوغونو گؤرسک او قدر ده چتین دگیل و«کوراوغلو»دا همین میفولوژی قات،دئمک اولارکی،بوتونلوکله اوست قاتین/دیش(خارج) قورولوشونا!،گئنیش معنادا رئالیزمین اختیاریندادیر،اونا تابع اؤلموش،حتا اونون/اوست قاتین)تضییقی ایله بیر سیرا حاللاردا دگیشدیریلمیشدیر.

لاکین معین مقاملاردا آلت قاتین تامامیله اوست قاتا چئوریلدیگینی گؤرمه‌مک،ساده‌جه اولاراق،مومکون دگیل...«گونلرین بیر گونو آلی‌کیشی روشنی یانینا چاغیریب دئدی:

ـ اوغول،بوراداکی داغلارین بیرینده بیر جوت بولاق وار،آدینا قوشا بولاق دئیرلر.یئددی ایلدن

ینددی ایله جمعه آخشامی شرق طرفدن بیر اولدوز،غرب طرفدن ده بیر اولدوز دوغار.بو اولدوزلار گلیب گؤیون اورتاسیندا توققوشارلار.اونلار توققوشاندا قوشا بولاغا نور تؤکولر،کؤپوکلەنیب داشار.هر کیم قوشا بولاغین او کؤپویونده چیمسه اثله قوورتلی بیر ایگید اولار کی،دونیادا مثلی - برابری تاپیلماز،هر کیم قوشا بولاغین سویوندان ایچسه عاشق اولار.اؤزونون ده سسی اثله گوجلو اولارکی،نعرەسیندن منشه ده آسلانلار اورکر،قوشلار قاناد سالار،آتلار،قاتیرلار دیرناق تؤکر.چوخ ایگیدلر.شاهزادەلر بو سو اوچون گلیبلر،آنجاق هئچ بیری‌نین بختی یار اولماییب.ایندی ینددی ایل تامام اوْل ها اوْل دور.وعده چاتیب.گنت،آختار،قوشا - بولاغی تاپ ...»

روشن همین بولاغی تاپیر،بیر قاب دولدوروب باشینا تؤکور.بیر قاب ایچیر،بیر قاب دا دولدوروب آتاسینا گتیرمک ایسترکن گؤرورکی،کؤپوک داها یوخدور،بولاق دورولوب.کوْر پشمان گئری دؤنور...و کوراوغلو آتاسی آلی‌کیشی‌نی قوشا بولاغین یانیندا دفن ائدیر.

«کوراوغلو»داستانیندا میفولوژی سیمالارین بو جور فعال شکیلده میدانا چیخماسی خصوصیله باش قهرمانین فعالیتی‌نین اوسطورەایله باغلی حماسەنین میفولوژی معنالیلیغی‌نین زنگین‌لیگینی،اونون قدیم معنوی - استتیک یادداشت اساسیندا یارادیلدیغینی،درین تاریخی کؤکلره مالیک اولدوغونو گؤستریر.آلی‌کیشی و کوراوغلو سیمالاری‌نین میفولوژی منشأیندن بحث ائدن م.سیدوف بو باخیمدان،هئچ شبهەسیز،حقلی دیر.(۱) آلی‌کیشی داها چوخ«ایپه»دیر،یاخود تانریچادیر،اَخیردا چنلی‌بئلین میفیک حامی‌سینه چئوریلیر و کوراوغلونو محافظه ائدن دیر و دنمک اولارکی،بوتون فیزیکی،روحی قووەلری اونا(کوراوغلویا)محض آلی‌کیشی وئریر...

ایستر کوراوغلودا،ایسترسه ده«کوراوغلو»نون دیگر قهرمانلاریندا(اونلارین هر بیریندە)آز و یا چوخ درجەده ایلاهی گوج وار- دوزدور،همین گوج داستاندا مومکون قدەر گیزلەدیلیر،میفیک ایشیغی نه قدەر امکان وارسا سوندورولور،لاکین حرارتی قالیر و هر آن حس ائدیلیر.

«کوراوغلو»- آذربایجان عاشیق ادبیاتی‌نین یوکسەلیش دؤرونون محصولودور و قید ائتمک لازیم دیر کی همین ادبیات فولکلورون کلاسیک ادبیاتا(نورماتیولیگه)جان آتماسی جهدی‌نین نتیجەسی اوْلوب اؤزونه مخصوص فلسفی - استتیک.پوئتیک خصوصیتلره مالیک دیر.اونلاردان باشلیجاسی اودور کی.عاشیق قدیم تورک میفولوژیسی ایله صوفیلیگی،صوفیلیگله حیاتی‌لیگی(رئالیزمی)بیرلشدیرمگه جهد ائدیر...عاشیق صنعتی‌نین اساس ایدیا - استەتیک پرنسیپلرینی،عموماً تیپولوژیسینی معین ائتمگه امکان وئرن اثرلردن بیری(داها دوغروسو،بیرینجیسی!)محض «کوراوغلو»دور - «کوراوغلونون مؤلفی کیمدیر»؟سؤالینا دا،ائله بیلیریک کی،ان دوغرو جاواب بودور:عاشیق!مکمل عاشیق مکتبی اوْلماسایدی.هئچ شبهەسیز،«کوراوغلو»کیمی

۱-م سیدوف آلی‌کیشی و کوراوغلو اوبرازلاری‌نین بزو بیلری حقینده.«آذربایجان» ژورنالی ۱۹۷۳ سایی ۳.

مکمل بیر داستان ـ حماسه ده اولمازدی.عاشیق«کوراوغلو»نون تاریخی شخصیت کیمی جلالی ـ قیامچی اولماسی بارەده‌کی ملاحظه‌ایله یاناشی«شاعر ـ عاشیق اولماسی فرضیه‌سی»ده «عقله باتان»سابیلیر.[1]داستانین قهرمانی اؤزونون عاشیق اؤلدوغونو بیر نئچه یئرده ـ یا جدی،یا دا ظارافاتلا دئییر،مثلا:

سلام وئردیم،سلام آلماز،
گؤروم کسسین سلام سنی .
آخچاسیز،پولسوز عاشیغام
پولوم یوخدور،آلام سنی.

کوراوغلو یالنیز فیزیکی گوجو ایله دگیل،حق عاشیغی اولماسی ایله ده،حقلی اولاراق،اؤیونور:

میدانا گیره‌نده میدان تانییان،
حقین وئرگیسینه من ده قانعام؛
بیر ایگیدم،ایگیدلرین خانییام،
بو اطرافدا بوتون هر یان منیم دیر!...

و بئله‌لیکه،عاشیق«کوراوغلو»دا اؤزونون صنعت ایدئولوژیسی اوچون واجب اولان اوچ فلسفی ـ استئتیک جزءدن اؤزونه مخصوص«کومپوزیسیا»نی تقدیم ائدیر:میفولوژی ـ صوفی‌لیک ـ حیاتی‌لیک(رئالیزم).

۱۸ ـ ۱۷ ـ جی عصرلر(سون اورتا عصرلر)آذربایجان داستانلاری‌نین هامیسیندا اؤلدوغو کیمی،«کوراوغلو»دا دا عاشیقلیق قهرمانلارین،دئمک اولار کی،هامیسینی سجیه‌لندیریر ـ اونلارین هامیسی بیرینجی نوبه‌ده(طبیعتلری اعتباریله)عاشیق دیرلار: سؤزلرینی سازلا دئییرلر...لاکین عاشیقلیق آنجاق ساز گؤتوروب سؤز دئمکدن عبارت دگیل،معنوی ـ اخلاقی بیر کیفیت اولاراق،اونلارین داخلی عالمینی معین ائتمکده‌دیر و خصوصیله قید ائتمک لازیم‌دیر کی،«کوراوغلو»دا بو عاشیغین اوتوبیوقرافیک اوبرازی دا موجوددور.

«کوراوغلو»حماسه‌سی ۱۸ ـ ۱۷ - جی عصرلر آذربایجان انتباهی‌نین اجتماعی ـ فلسفی استئتیک ـ کولتورولوژیک فیکیرلری اساسیندا،اونلارین گوجلو تضییقی ایله فورمالاشمیشدیر.ـ همین انتباه آشاغیداکی علامتلرله تصدیق اولونور:

۱ - قدیم تورک،تورک ـ اوغوز میفولوژیسی دؤرون مدنیتی‌نین(ائله‌جه‌ده ادبیاتی‌نین)کونکرئت اساسیندا دایانیر،یارادیجیلیغین ژنراتورو کیمی چیخیش ائدیر.

۲ ـ ۱۸ ـ ۱۷ ـ جی عصرلر مدنیتی ملی اؤزونو درک فاکتی اولاراق تظاهر ائدیر(همین علامت مدنیتین هم مضمونوندا،هم ده فورماسیندا اؤزونو گؤستریر).

۳ ـ ۱۸ ـ ۱۷ ـ جی عصرلر مدنیتی،نتیجه اعتباریله،رئالیست مدنیت دیر.

همین علامتلر دؤرون ان نهنگ آبیده‌سی اولان«کوراوغلو»حماسه‌سینی البته کی،بیرینجی نؤبه ده سجیه‌لندیریر.

۱۸ ـ ۱۷ ـ جی عصرلرده عموم شرق مدنیتی‌نین داشییجیسی اولان اؤرتا عصرلر شهری‌نین داغیلماسی[2]،بونون عوضینده

۱- ولی یف،آذربایجان قهرمانلیق داستانلاری.ب.آ.د.او،نشریاتی،۱۹۸۰ ص ۳۴.

2-Bax: A.A.Raxmani.Azerbaydjan v kontse XVI i v xvii vede.Baku .izd."Eim".198.V.N Leviatov ocerki iz istori Azerbaydjana v xviii.veke .Baku.isd.ANAzerb.ssr.1948.str.115,n.v.piqulevskaya

آذربایجان کندی‌نین اجتماعی ـ مدنی موقعی‌نین گوجلنمه‌سی مشاهده ائدیلیر.کندلی شخصیتی ادبیاتدا(عموماً مدنیتده)گؤروُنور.گنت ـ گنده بو موقع داها دا گوجله‌نیر.عینی زاماندا اوُرتا عصرلر شهری‌نین یترینده ائتباه شهری میدانا چیخماغا باشلاییر کی،بو دا خصوصیله یئنی تیپلی تاجر زومره‌سی‌نین فورمالاشماسی،جمعیتده بویوک نفوذ قازانماسینا سبب اولور/ تاجر تفکورو فولکلوردا خصوصیله عاشیق ـ داستان یارادیجیلیغیندا اؤزونه مخصوص بیر فعاللیقلا اشتراک ائدیر:محبت داستانلاریندا تاجرلرین سیماسی یارادیلیر،تجارت اصطلاحلاری،ایفاده‌لری سرعتله مجازی‌لشیر وس./

ائتباه دؤرونده ملی اؤزونو درکین ترکیب حیصه‌سی اولاراق انسانین شخصیتین اؤزونو درکی ده گوجله‌نیر کی،بونون دا ادبیاتدا،خصوصیله فولکلوردا پارلاق ایفاده‌سینی گؤرمه‌مک مومکون دگیل ـ ائتباه مدنیتی انسانی چوُللره سالمیر،مجنون ائله‌میر،بو معنادا مجنونلوق فلسفه‌سی ـ بوتوولوکده فضولی انکار ائدیلیر[1] انسان ۱۸ ـ ۱۷ - جی عصرلرده مجنون یوخ،دلی(کوراوغلو دلیسی)و کوراوغلو اؤلماق صلاحیتی قازانیر...محبت اونو(انسانی)جمعیتدن اوزاقلاشدیرمیر،عکسینه،اونا(جمعیته)داها دا یاخینلاشدیریر.عاشیقلر«بوُتا آلیرلار»،اونلارین محبتی گوناه یوخ،«تقدیر خدا»ساییلیر...

ائتباه ادبیاتی(اثری!)انسانین آزادلیغینی،اونون فیزیکی،معنوی گوجونو،اخلاقیاتینی ترنم ائدیر ـ کوراوغلو(و دلیلری)هئچ کیمه بویون اگمیرلر،«بیر قاشیق قاندان»اؤترو دوشمنه یالوارمیرلار،اؤز آزادلیقلارینی گذشته گنتمیرلر.«کوراوغلو»داکی حق،عدالت،هومانیزم قهرمانلارین داورانیشیندا،فعالیتینده نه اینکی اخلاقی ـ معنوی کیفیت،هم ده داستانین(و زامانین)طبیعتیندن ایره‌لی گلن فلسفی پرنسیپ کیمی تظاهر ائدیر.قهرمانلیق اورتا عصرلره مخصوص خصوصیتلرینی اساساً قوروسا دا،بیر سیرا باخیملاردان حیاتی‌له‌شیر(رئاللاشیر)،آیدین مطلبلره،مقاله‌لره خدمت ائدیر،مجردلیکدن«اؤزونده شئی»اوُلماقدان چیخیب گله ـ گله انسانین ـ شخصیتین علامتلریندن بیرینه چئوریلمکله تدریجاً اورتا عصرلر اسخولاستیکاسینی ائتیریر.

آذربایجان«کوراوغلوسو»آذربایجانین،اساساً غرب منطقه‌لرینده،معین درجه‌ده ایسه شرقی آنادولودا فورمالاشمیش،گنئیش یاییلمیش،پروفسیونال عاشیقلارین ایفاده‌لری‌نین اساسینی تشکیل ائتمیشدیر/ایستر ۲۰ ـ جی عصرده،ایسترسه ده اوندان داها اول مختلف تدقیقاتچی فولکلورشناسلار،فولکلور توپلایانلار،کوراوغلو«نو،اساساً،قازاخ،توُووز، شمکیر،گنجه بوُلگه‌لریندن،گورجوستاندان

A.yadubovskii,i.p.petrosevskii,I. V.stroeva,A.M.
Belenitskii, istoriya irana s drevneisix vremenisx vremen do kontsa xviii veka.L izd.I OU.1958.STR.300 ves.

۱- ه فضولی ی م.ف آخوندوف ۱۹ - جو عصرده سعی علمی ـ سطری موقعدن انکار ائتمیردر اول.فولکلور۱۸ ـ ۱۷ - جی عصرلرده اؤزونه مخصوص استحیا ایله انکار ائتمیشدی»

توپلامیشلار[1]/ داستانین داها گئنیش یاییلدیغی بؤلگه‌لرده واختیله کؤچری تورکمن‌لر،یاخود تره‌کمه‌لر یاشامیشلار ـ تاریخی منبعلر اونلاری حاکمیته تابع اولمایان،آزادلیق سئوه‌ر بیر خلق کیمی تقدیم ائدیر.تورکمن‌لر گوجلو،جسورایدیلر،اساساً،مالدارلیقلا مشغول اولور،تئز ـ تئز قونشو خلقلرین اوزه‌رینه چاپقینا گئدیردیلر.قاچاقچیلیق،یاغمایا گئتمه تورکمنلرین حیات طرزینه،معیشتینه اونون عضوی ترکیب حیصه‌سی کیمی داخل اولموشدو.۱۸ ـ ۱۷ – جی عصرلرده آذربایجان خلقی‌نین فورمالاشماسی دؤرونده اونلار(تورکمنلر)تدریجاً اؤز مستقل‌لیکلرینی ایتیرسه‌لر ده،فورمالاشماقدا اولان خلقین دونیا گؤروشونون معین‌لشمه‌سینده بؤیوک رول اوینادیلار.

«کتاب دده قورقود»لا«کوراوغلو»آراسینداکی فیکر ـ مضمون،قورولوش ـ فورما یاخینلیغی‌نین سببی ده هر ایکی داستان ـ حماسه‌نین عینی بیر قومی ـ مدنی سیستمین محصولو اولماسی دیر.فرق ایسه همین قومی ـ مدنی سیستمین کئچیردیگی تکامللە یاناشی دؤرون زامانین دگیشمه‌سینده دیسرکی،بونلارین هر ایکیسی حماسه‌نین داورانیشینا،فونکسیونال امکانلارینا اؤزونه مخصوص شکیلده تأثیر گؤستریر.«کتاب دده‌قورقود»ون،فورمالاشدیغی دؤرون تاریخی ایله باغلیلیغی نه قده‌ر گوجلودورسه،«کوراوغلو»نون اوز دؤرو ایله باغلیلیغی دا او قده‌ر گوجلودور.

«کوراوغلو»داستانی‌نین فیکیر ـ مضمونو باره‌سینده بحث ائدرکن آشاغیداکیلاری نظرده توتماق لازیم‌دیر:

بیرینجیسی،حماسه‌نین قدیم تورک میفولوژیسی و اسکی تورک ـ اوغوز حماسی عنعنه‌لریله باغلی اولماسی.

ایکینجیسی،معین تاریخی دؤرده کی حادثه‌لری بو و یا دیگر شکیلده عکس ائتدیرمه‌سی،اوچونجوسو،مللی انتباه دوشونجه‌سی‌نین /و اصلینده،همین دوشونجه‌نین یئتیشدیردیگی عاشیق صنعتی‌نین /محصولو اولماسی.

«کوراوغلو»دا انتباه تفکورو حماسی عنعنه‌لره/پوتنسیالا/دایاناراق دؤرون تاریخی منظره‌سینی یارادیر،اونا گؤره ده بورادا(کوراوغلو داستانیندا)هم کئچمیش،هم ایندی،هم ده گله‌جک بیر قهرمان کیمی اشتراک ائدیر.

۱- بـاخ:کوراوغلو،باکی،آذرب.س‌ن س رع.آ.نش.۱۹۵۶،ص ۳۴۲ ـ ۳۳۹.

آذربایجان ناغیللاریندا

«باشلانیش» و «قورتاریش» ایفاده‌لری

○ حمید شهانقی

گیریش :

آذربایجان ناغیللاری دونیانین ان گؤزه‌ل،اوره‌یه یاتیم و مضمونجا دولغون ناغیللاریندان سایبلیر و بیر چوخ جهتلردن او جمله‌دن فورما باخیمیندان دا اونلاردان فرقله‌نیرلر.بیزیم ناغیللاریمیزین چوخو گؤزه‌ل،ماراقلی و بعضاً ساتیریک(طنزلی)ایفاده‌لرله باشلانیب خوشلوق و شیرین‌لیکله ده قورتاریرلار.

ناغیل سؤیله‌ین صنعتکارلار،دینله‌ییجیلرین دقتینی چکمک اوچون،باجاردیقجا ناغیلین «باشلانیش»حصه‌سینده چوخ ماراقلی وگؤزل تعبیرلر و ایفاده‌لر ایشله‌دیرلر.

ناغیللارین«قورتولوش»ایفاده‌لرینه گلدیکده ایسه،داها دا گؤزه‌ل و ماراقلی سؤزلر و تعبیرلره راست گلیریک.خلق صنعتکارلاری ایشله‌تدیکلری بو گؤزل ایفاده‌لرله ناغیل دینله‌ییجیلری‌نین یورغونلوقلارینی آلیب اونلاری شیرین بیر خاطیره ایله یؤلا سالیرلار.

باشلانیش ایفاده‌لری :

ناغیلچی بعضاً ناغیلی چوخ ساده و کیچیک بیر ایفاده ایله باشلاییر:«بئله روایت ائله‌ییرلر کی...»و بونو دئدیکدن سؤنرا ناغیلی سؤیله‌مه‌یه باشلاییر.بونون عکسینه اولاراق بعضی ناغیللار اوُزون و ماراقلی بیر باشلانیشلا سؤیله‌نیلیر.بئله‌نچی باشلانیشلاردا،خلقین،عادت ـ عنعنه،مثللر و آتالار سؤزلریندن فایدالانیلیر.بو نوع باشلانیشلار،مسجع نثر کیمی،اؤزونه مخصوص بیر سؤز موسیقی‌سینه ده مالیک دیر:

«سیزه هاردان خبر وئریم،آز دانیشانلاردان،قارا دینمزلردن،میرت ـ میرت آروادلاردان،هورمه‌ین ایستلرده‌ن،اولامایان چاقاللاردان،چوخ دانیشانلاردان،دیللی

آروادلاردان،کوسه‌یه‌نلردن،اوغرولاردان،یالانچیلاردان،یولداشا خائن اولانلاردان،وفاسیزلاردان،عهدینه عمل اتمه‌ینلردن،بیزوو مینیب چای کئچنلردن،یابا ایله دووغا ایچنلردن،خوروز بئلینده بوستان اکنلردن،کوسا ساققالاردان،گؤی گؤزلردن،نه بیلیم ندن،نه بیلیم ندن...لعنت قویروقلو یالانا،رحمت قویروقسوز دوزه،بیر قوز پوزانا،ایکی قوز دوزه‌نه،رحمت یازانا،لعنت پوزانا.سؤز قالسین انسان گئتسین،یاخشیلیق قالسین،پیسلیک گئتسین.دوست وار اوْلسون،دوشمن یوخ اوْلسون.عاغیللی یئسین،عاغیلسیز حسابلاسین.ایندی گلک مطلبه...»

و بئله‌لیکله چوخ ساده سؤزلرله بؤیوک فلسفی دوشونجه‌لر و اجتماعی فیکیرلر،سؤیله‌نیلیر.

ناغیللار هردن ده بیر قوشماجا یا آتالارسؤزو ایله باشلانیرلار.بوْ قوشما و آتالارسؤزلری،ناغیلین مضمونو ایله باغلی اولور و ناغیلی سؤیله‌نن،بئله‌لیکله دینله‌ییجی‌لرین نظر دقتینی ناغیلین مضمون و هدفینه جلب ائدیر:

«یاخشیلیغا یاخشیلیق هر کیشی‌نین ایشیدیر
یامانلیغا یاخشیلیق ار کیشی‌نین ایشیدیر»

بعضاً ده باشلانیش بیر قوشماجادیر:

«گلین سیزه کیمدن دئییم
سؤمی ـ سلامیندان دئییم
آیی ـ آل دان قیستا تومان
قمسه جورابیندان دئییم.»

عؤمرومده چوخ آش یئمیشم
هنچ بئله یالان دئمه‌میشم»

بعضی باشلانیشلاردا،یوخاریداکی قوشماجا ائله بوردا ائله قورتولوب ناغیلین اؤزونه باشلاییرلار.آما بعضاً ده قوشماجا بو شکیل ده داوام ائدیر.

یاخود:

«بادی ـ بادی گرفتار
حامام ـ حامام ایچینده
قلبیر سامان ایچینده
دوه دەللـه‌کلیک ائلر
جامیش باشین قیرخدیرار
کؤهنه حامام ایچینده
قاریشقا شیللاق آتدی
دوه‌نین سؤل بؤیرو باتدی
حامامچی‌نین تاسی یوخ
بالتاچی‌نین بالتاسی یوخ
اؤردا بیر تازی گؤردوم
اونوندا خالتاسی یوخ.

«...
میلچک میندیم چای کئچدیم
یابانان دؤوغا ایچدیم
ناغیل ـ ماغیل بیلمه‌رم
بیلسم ده سؤیله‌مه‌رم
خاندان گلن نوکره‌م
دینمه قارنینی سؤکره‌م.»

باشقا بیر باشلانیش قوشماجاسی:

«گونلرین بیر گونونده
محمدنصیر تینینده
گوی تپه‌نین دیبینده
شاه‌عاباس جنت مکان

ترەزیبه ووردو تکان
ایکی قوز،بیر گیردەکان
حامام ـ حامام ایچینده
قلبیر سامان ایچینده...»

بونلارلا بئله ائل ایچره ان چوخ ایشله‌نیلن قیسا باشلانیشلار بونلاردان عبارتدیر:

«بیری واریمیش،بیری یوخوموش.گونلرین بیر گونونده،بئله دنییرلر...»
«بیر گون واریدی،بیر گون یوخ ایدی.آللاهدان سوای هئچ کیم یوخ ایدی.گونلرین بیر گونونده،بیر...واریدی...»
«گونلرین بیر گونونده.شاه عاباس دوربونونده،بیری واریدی،بیری یوخ ایدی،آللاهدان سونرا هئچ کس یوخ ایدی...»
«بیری واریدی،بیری یوخ ایدی،آللاهین بنده‌سی چوخ ایدی...»
«راویان اخبار،ناقلان آثار،طوطیان شکرشکن شیرین گفتار،بئله روایت ائله‌ییرلر کی...»
سونونجو ایفاده،فارسجا اولسا دا،بیزیم ناغیللاریمیزدا منیمسه‌نیلیب بیر تورک ایفاده‌سی کیمی ایشله‌دیلیر

قورتاریش ایفاده‌لری:

آذربایجان ساغیللاریندا قورتاریش ایفاده‌لری ده اولدوقجا بدیع.گوزه‌ل و اوزه‌ل بیر فورمادا سؤیله‌نیلیر ائل صنعتکارلاری ناغیللارین سونونو.دینله‌ییجی‌لرین اوره‌یینجه دنییرلر.اساسا آذربایجان ناغیللاری‌نین قورتاریش ایفاده‌لری.باشقا خلقلرین ناغیللاریندان چوخ فرقلی اولوب و آنجاق اوزلرینه عایددیر.

هر ناغیلین مضمونونا و سجیه‌لری‌نین هانسی طالعه مالک اولدوغونا اویغون.قورتاریش ایفاده‌سی مخصوص بیر فورمادا سویله‌نیلیر.اوزنک اولاراق،اساغی داگلن ایفاده‌ده،ناغیلین شخصیتلری.راحات و یاخشی بیر یاشاییش تاپیب خوشلوقلا اوز یاشاییشلارینا داوام ائتدیریرلر

«...اونلار یئدیلر،ایچدیلر.قاریدیلار.سیز ده یئیین،ایچین.قاریبین.سیز ده ساغ اولون،من ده...
بعضا ده ناغیلچی،ناغیلین سونونو ائله بیر فورمادا سؤیله‌ییرکی دینله‌ییجی‌لرینی دوشوندورور.انجاق ناغیلین شخصیتلری‌نین نتجه اولوب هارا گئتمه‌لرینی آیدینلاتماییر:

«...اونلار قوشالاشیب باش آلیب گئتدیلر،هارا گئتدیکلرینی کیمسه بیلمه‌دی،هله ایندی ده بیلمیر»
بیر پارا ناغیللارین قورتاریش ایفاده‌لری ساتیریک (طنزآمیز) بیر مضمون داشییرلار:
«...بورادا ناغیل تامام اولدو،قازان آشلا دولدو،توخلار یئدی،آجلار دویدو».

«...اونلار یئدیلر،ایچدیلر،خوش کئچیرتدیلر.من ده اوردا ایدیم،آش یئدیم،نه الیم باتدی،نه آغزیم داددی.نه ده قارنیما بیر شئی گئتدی.سیز ده ائله جه یئیین،دویون!».

«...یئدیلر،ایچدیلر،گورا کئچدیلر.سیز یوز یاشایین،من ایکی اللی،هانسی چوخدور سیز گؤتورون ،یئرده قالانی منیم».

آذربایجان ناغیللاری‌نین بیر چوخونون سؤنوندا،«گؤیدن اوچ آلما دوشور»کی بو آلمالاری،ناغیل سؤیله‌ین اؤز ایسته‌دیگی کیمی پایلاییر:

«...گؤیدن اوچ آلما دوشدو،بیری منیم،بیری ناغیل دئیه‌نین،بیری ده اؤزومون».

«..گؤیدن اوچ آلما دوشدو،بیری منیم،بیری قولاق آسانلارین،بیری ده باجادان باخانلارین».

بعضی ناغیللاریمیزدا دا،ناغیلین قهرمانی،اؤز سئودیگی و ایستکلی‌سینه یئتیشیب اونونلا ائوله‌نیر و ناغیل بئله بیر ایفاده‌لرله سؤنا چاتیر:

«...اونلار یئددی گون،یئددی گئجه توی ائله‌ییب مرادلارینا یئتیشدیلر،انشاالله سیز ده مورادینیزا یئتیشه سینیز».

«...اونلار قیرخ گون،قیرخ گئجه توی ائله‌ییب مرادلارینا چاتدیلار.اونلارین ساغ الی سیزین ده باشینیزا».

تورپاق‌ین قالانی :

قوجایا نه ده آرواد ـ اوشاغا رحم ائتمه‌ییردیلر.

مئشه‌نین بیر بوجاغیندا شامیل اؤز دسته‌سی ایله بیرلیکده ووروشاراق نئچه آرواد - اوشاغی تهلکه‌دن قورتارماق ایسته‌ییردی.او بو ایشی گؤره بیلسه‌ده بو یولدا نئچه حرب یولداشینی الدن وئریب،اؤزو ایسه قولوندان شدتله یارالاندی.

***

آغدام‌ین دام ـ دوواریندان کدر یاغیردی.سانکی آغدام خوجالی‌یا یاس توتموشدو.شامیل آخشام چاغی‌نین سویوغو دوشمکده یورغون ـ آرغین گلیب،ائوه چاتدی.بالاجا واقف هؤوله‌سک آتاسی‌نین قوجاغینا قاچیب،شئلیک ائدیردی:

ـ دئ گؤروم آتادوشمن قوه‌لریندن نئچه‌سینی اؤلدوردون،خوجالی داکی ائویمیزی قورویا بیلدین‌می؟

آتا باشینی آشاغی سالاراق:«سؤیله‌یه‌جگم منیم دجل اوغلوم،سؤیله‌یه‌جم»دئدی.

اصلان کیشی چلیمینه سؤیکنه‌رک یارالی اوغلونو باغرینا باسدی:

ـ اوغلوم یارالانمیسان؟اهانسی الی قوروموش قولونا گولله ووردو؟

شامیل دؤلوخسولاندی:

ـ آتا خوجالی‌نی اشغال ائتدیلر.ارمنیلر هامینی اؤلدوروب.یا دا اسیر توتدولار.ائولریمیزی داغیتدیلار،تورپاقلاریمیزی قورویابیلمه‌دیک آتا!

بو آندا واقف سرعتله اوتاقدان چیخیب،تئزلیکله الینده بیر پارچا ایله اونلارین یانینا قاییتدی .او پارچانی اصلان‌کیشی ایله آتاسی‌نین گؤزلری اؤنونده آچدی:

ـ بیر باخین بورا من اؤز پاییمی قؤروموشام.

پارچا آراسیندا ایکی اؤووج قده‌ر خوجالی تورپاغیندان وارایدی.اصلان بیر حالداکی یاشلی گؤزلرله اوشاغی سیخ باغرینا باسمیشدی،شامیل الینده‌کی سیلاحی محکمجه‌سینه سیخیردی.

● عاشیق شنلیک

■ گؤنده‌رن: ناصر احمدی

عاشیق شنلیک قدیراوٌغلو ۱۸۵۰ - جی ایلده «چیلدیر»ماحالی‌نین «سوخارا»کندینده آنادان اوْلوب.اؤنون آنادان اوْلدوغو یئر بیر شعریندن بللی اولور:

قوربان اوْلوم اوْ«چیلدیر»ا،ادب - ارکان اوْردادیر
گزدیم دیار غربتی قدیر بیلن گؤرمه‌دیم.

شنلیک گنج یاشلارپندان شعر دئمگه باشلاییب.دئییرلر لاپ کیچیک یاشلاریندا کنفسیزله‌ییب،قیزدیرمانین ایچینده یانیرمیش.گونو گوندن ضعیفله‌ییب حالدان دوشورموش.آتاسی دا اثوده‌کی تؤیوق - خوْروزدان قییمیرمیش کی کسیب اونا یئدیرتسین.

بیر گون جانی‌نین هایینا قالان شنلیک انشیکده بیر گورولتو انشیدیر.باخیب گؤرور کی تؤیوق دامی یئر ایله یکسان اوْلوب.ساکتجه یوْرقان - دؤشگین آراسینا قاییدیر.آناسی ماجرادان خبر توتاندان سوْنرا قدیر کیشینی سسله‌ییر:

- آی کیشی دام یاتیب،غاز - تویوق هامیسی آلتیندا قالیب.

کیشی انشیگه قاچیب دامی گؤروب بیر دیزینه بیر ده باشینا ووروب شنلیگی سسله‌ییر کی:

- نه قدر یاتاجاقسان؟قالخ کؤمک ائیله بلکه بیر ایکیسی ساغ قالدی.

بالاجا شنلیک بو احوالی گؤتوروب دفتره بئله یازیر:

آل - الوان قوشلارین بیر باخ حالینا،
بیزی سلطنتدن سالدی آی دده
دؤست گؤرسه بو گونده یازیقلار بیزی،
دوشمنلر شاد اؤلدو،گولدو آی دده

***

خلقینکیلر دؤره ووروسون هاوادا،
بیزیمکیلر قورویوبدور یوادا
بیلمیرم آلقیش دیر یوخسا بد دوعا،
توتدوغون قارشینا چیخدی آی دده

***

چوخ یالواردیم بیرجه بئچه قیرمادین،
طاماهکارلیق ائتدین خئیر گؤرمه‌دین
یوزوندن بیرینی زکات وئرمه‌دین،
اؤ بورج دا بؤینوندا قالدی آی دده

***

آند ایچیردین ساری غازین باشینا،
تاماشا قیلیرسان ایندی لئشینه.
قیرخ اؤرده‌گی بیر دووارین داشینا،
فلک غضبی ایله چالدی آی دده.

***

هوندوی‌لر ساغ قالیب داماغی چاغ دیر،
هره‌سی اوره‌گه بیر ینئکه داغ دیر
حاییف کی هشترخان توییوغو ساغ دیر،
اوره‌گین ده فرح بولدو آی دده

گـل بـونلارین لئشـلرینی سـاخلایاق،
هــر یـادا دوشـنده گـئدک یـوٌخلایاق
اوره‌گین چوٌخ یـانیر اوٌتـور آغـلایاق،
تــنلیک ده بــو گـونو گـولدو آی دده

عاشیق شنلیک ۱۹ـ جو یوزایلیلیگین ایکینجی یاریسیندان قازاق،بوٌرچالی مـاحاللاریندان کـوٌچ ائـله‌ییب تـورکیه‌ده«قـاراپـاپاق»طـایفاسیندا یـاشاییب.روایـتلره گـوٌره گـنجلیگینده یـوخودا ســـنوگیلیسینی گـــوٌزروب پـــیریندن بـــاده الـمـــیشدی.اونــون تــجنیسلری،قــوشمالاری ایــندییه‌دک آز تــوپلانیب .چـوٌخونو دا اوٌزگـه عاشیقلارین آدینا چیخیبلار.

شنلیک ائل ایگیدلرینه تعریف دئییب،دستان قوٌشوب .اوٌنون نصیرشاه،صمدآقا کیمی قهرمانلیق دستانلاری دیللرده،آغیزلاردا گزیر.بـورادا اوٌنـون قهرمانلیق داستانلاریندان بـیر پـارچـاسی اوزنک وئریلیر:

۱۹ـجــو عصرین آخیرلاریندا«بــورچــالی»دا «صمدبیگ» آدلی بیر دلی قانلی وارایدی کی بیر ارمنی پاشاسی‌نین سوٌیوشونه دوٌزمه‌ییب بـاشینی بدنیندن آییرمیشدی.روس چاری بیرینجی نیقالای فرمان گوٌندریر کی:

ـ بیر پـاشامی اوٌلدورن «صـمدبیگ»ی مـین دوشــــــــمنیمی اوٌلدورن«صـــــمدبیگ» ـ ه باغیشلادیم.آما بـیرینجی نـیقالای اوٌلـندن سوٌنرا پـاشانین قـوهوم ـ اقـرباسی گـئنه «صـمدبیگ»ی دولاشدیریب اونو سـیبیره سـورگون انـدیرلر.بـیر مـدتدن سـونرا سـیبیردن قـاچیب «بـورچـالی»یـا قاییدیر.سونرا بیر عده یاراقلی،یاساقلی ایگیدلرایله دیــواندان یـاخا قـورتارماق اوچـون تـورکیه‌یه

کـئچیر.عـاشیق شـنلیک،صـمدبیگ‌له ایگـید یولداشلاری‌نین حقینده گوٌزک ننجه دئییر:

«صمدبیگ»،اسماعیل سئیرینه واردیم،
بـــو دیـــاری گـــزه ـ گــزه افــندیم
«صمدبیگ»نامیندا بیر ایگید گوٌردوم،
وصــفینی قــالدیردیم سوٌزه افـندیم

***

آل عثمان ائلینه تـالان سـالدیلار،
جلالی کوردونه قـیلینج چـالدیلار
ایران اوٌلکه سیندن خراج آلدیـلار،
شـاهی دا قـویدولار یـاسا افـندیم

***

صمدبیگ،اسماعیل قوشون باشلاری،
قوچ ایگید نسلی دیر یار ـ یولداشلاری
مـهرآلی دئـییلن شـاهین قـوشلاری،
قـالیر کـوراوغـلودان نســه افـندیم

***

«صمدبیگ» ـ دن ضرب رستم زال ـ ا
مــحموداوغــلو عــظمتلی بــیر قـالا
«اســماعیل»دا بــوٌیون اگــمز کــرالا،
قــییمازلار قــیرمیزی ســـه افـندیم

***

«صمدبیگ»دیر سانکی آسلان قیریملی
«ولی بیگ»دیر مـونار،قـولاچ کـریملی
پـاشا سـلطنتلی بـیر خـان یـئریملی،
بـــاخان دگــیل چــوخا،آزا افــندیم

***

چــاووش اوٌغـلونون دا زخـمی آغـیردیر،
«مــحموداوغــلو»یـوز قـازاغـی داغـیدیر
«اسماعیل» دا دوشمن اوچون یاغی دیـر،
دوشـــــمه اونــلار ایـله بـحثه افـندیم

«صمد بیگ»کی گئتدی سیبیر یئرینه
نئچه مین بلالار گلدی سرینه
فرمانسیز شاه اولوب قیلینج زورونا،
حکم ائدیر قازاق - تفلیس - ه افندیم
***
شنلیک ائدر ایگیدلر تعریفینی
هر نادانا آچماز گیزلین سیرینی
«صمدبیگ»له ،«اسماعیل»- ین یئرینی،
توتان اولماز بو دونیادا افندیم
عاشیق شنلیک - ین قوشمالاری‌نین شیرین‌لیگیندن بللی اولور کی قوربانی،خسته قاسم،توفارقانلی عباس،قاراجااوغلان کیمی سؤز اوستادلاریندان بهره‌له‌نیب.

شنلیک بدیهه دئمکده چوخ فراستلی ایدی. یازدیغیمیزا دایاق عاشیغین «قارص سفری» دستانی دیر کی ایکی جوره نقل ائله‌ییرلر.عاشیق اسکندر آغ‌بابا-لی‌نین دیلیندن سؤیله‌نن دستان بئله دیر:

دئییر عاشیق شنلیگی«قارص» - ا بیگ مجلسلری‌نین بیرینه دعوت ائله‌ییرلر.

عاشیق،شاگردی نصیب ایله بیرلیکده گلیب یوللاری‌نین اوستونده«سدرک»کندینه چاتیرلار.اونلار گئجه‌نی استراحت ائله‌مکدن ساری کندین امکانلیسی موسی‌قولوخان امبریاض آغانین ائوینه گئدیرلر.امبریاض‌آغا ائشیگه چیخیب عاشیقلاری گؤرن کیمی قوناق سئومه‌ین آروادی‌نین قورخوسوندان عاشیقلارا دئییر:

- بوُ آشاغیداکی ائولرده چوخ یغیناق اوُلور...

آما عاشیق اونا دئییرکی بیزیم بورا گلدیگیمیزی ایلندیرمه...بیز بیر استکان چای ایچیب،گئجه‌نی یاتیب صاباح باشقا یئره گئتمه‌لی‌ییک.

امبریاض‌آغا چار - ناچار اونلاری ائوه بوراخیر.آغانین آروادی عاشیقلاری گؤره‌ن کیمی دئینمه‌یه باشلاییر.گاه دئییر اون قورتاریب گاه دئییر یاغ قورتاریب ائله دیر - دیر دئینیر.عاشیق دئییر:آی باجی سنین ناغیلین قورتاردی‌می؟ایندی منیم ناغیلیما قولاق آس.

آخشامدان دانیشدی سحر اولونجا،
سالدی ائو - ائشیگه های کؤپک قیزی
گورزه ایلان کیمی قیشقیریر بیزدن،
آلیب لوطولاردان پای کؤپک‌قیزی.
***
دانیشدی - دانیشدی گؤردوم دؤیمادی،
ایسته‌دیک ده بیزه بیر چای قویمادی.
اری‌نی توُبه آغا سایمادی
ائیله‌دی امگین زای کؤپک قیزی.
***
اری نه کیشی دیر آروات نه اولا،
میمونا بنزه‌ییر توللاسان کولا
چوللو قوندوز کیمی سالاسان یولا،
توللاتار بیر نئچه چای کؤپک قیزی
***
گؤرنده بیر قوُناق گؤزو دؤرد اولور،
داغیلیر ائولری قورو یورد اوُلور
اوره‌گیندن توتور یامان درد اولور،
قالاجام من سیزده آی کؤپک قیزی
***
آرزیم بودور سنی چیخما صاباحا،
دوزولسون احسانین تاختا - تاباغا
شنلیک دئییر کج باخماگینان قوناغا
قیریلمیش مالّلارین سای کؤپک قیزی.
نهایت ... گئجه نی سحر ائله‌ییب گئدن زمان امبریاض‌آغا اونلارا دئییر:

ـ آروادین قوصورونا باخما...
شنلیک دئییر قولاق آس بیر نئچه کلمه ده سنه سؤزوم وار.
بو حین ده جماعت ییغیشیر.گؤرک عاشیق دیلینه دوشن موسی‌قولوخان ـ ین تعریفینی نئجه وئریر:

گل اؤزون اؤزونه دئمه‌گنن کیشی،
کیشی‌لیک نیشانی سنده گؤرمه‌دیم
ائللرین ایچینده دوشرسن ناشی،
کیشی‌لیک نیشانی سنده گؤرمه‌دیم

***

داغیلسین تیفاغین ییخیلسین یوردون،
قوناغی گؤرنده چوخ آرتدی دردین.
چؤره‌گی کسیلمز دونیادا مردین،
کیشی‌لیک نیشانی سنده گؤرمه‌دیم.

***

اوستوموزدن یورقان ـ دؤشک جیر گئدیر
سؤزه باخمیر آروادین دا زیر گئدیر
اوشاقلارین ادبسیزدیر هیر گئدیر
کیشی‌لیک نیشانی سنده گؤرمه‌دیم

***

شنلیک ـ م سؤزومو مردانا دئییم،
دوشنده گوذاریم هر یانا دئییم
قوی قالسین مزرعه ن وئرانا دئییم،
کیشی‌لیک نیشانی سنده گؤرمه‌دیم.

سؤز تاماما یئتیر.جماعت داغیلیر.شنلیک ده نصیب ایله برابر یولا دوشورلر.
همین دستان عاشیق محمدصاداقلی‌نین دیلیندن بیر آیری جوره دئییلیر:
اونون دئدیگینه گؤره عاشیق شنلیک اؤز شاگردلری چورلومحمد بیر ده عاشیق نصیب‌له برابر«دانزوت»کندینده موسی آدیندا بیر آغانین اثوینه گئتمک ایسته‌ییرلر.موسی‌آغا عاشیقلاری گؤره‌ن کیمی اؤزونو اثوه یئتیریب آروادینا تاپشیریر کی من اوزانیرام.عاشیقلارا دی کی کیشی برک خسته دیر،بلکه چیخیب گئتسینلر.
آرواد قاپی دؤیولن کیمی یوگوروب قاپینی آچیر.شنلیک ـ ین قیریمینی گؤرنده دئییر: افندی بویورون.
عاشیقلار ایچری گلندن سونرا آرواد دئیینمه‌یه باشلاییر:
ـ آللاه بئله دؤلانماغی کسسین.اثوده هئچ بیر شئی یوخدور.
عاشیق شنلیک ـ ین بوردا موسی‌آغانین آروادی ایله بحثی دئییشمه فورماسیندا سؤیله‌نیر:
آلدی موسی‌آغانین آروادی:

خوش گلمسن قوناق قارداش،
اثو داراجیق یئر ده یوخدور.
سنه قویماق چالاجاق‌دیم،
اون قورتاریب یاغ دا یوخدور

آلدی عاشیق شنلیک :

اثو صاحیبی دیله گلسه،
قوناق گئدر زوردا یوخدور
چای ـ چؤره‌ک گؤرونمور گؤزه،
اثوینیزده وار دا یوخدور

آلدی آغانین آروادی:

چؤره‌ک تاپیلمیر یئتیرم،
دئمه‌کی اؤزوم ایتیررم،
قونشودان تاوا گتیررم،
قارباغلاییب یول دا یوخدور

آرواد سؤزونو قورتارار ـ قورتارماز قونشو اوتاقدان اؤسگوره‌ک سسی گلدی.آرواد ال ایله اشاره ائله‌دی کی:
ـ کیشی ییخیلیب اؤلور،جانی‌نین هاییندا

دیر،سیز نه هایداسیز.

عاشیق شنلیک آلدی گؤرک نه دئدی:

بـــنده‌سن آللاهـــی تـانی،
جـــهنمده یـــانار جـــانی
اگـــر آتســـان دیـــن،ایـمانی،
مزار اؤلماز خـوار دا یـوخدور

آلدی آغانین آروادی:

قالخدی کولک بوران اسدی،
بـو تـهمتیم سـیزه بسـدی.
قـوناق چـوخ آمـانیم کسدی،
بیر یـئمه‌لی چـوردا یـوخدور.

آلدی عاشیق شنلیک :

لعـــنت‌لمه شـیطان بـاجی،
شـنلیک ـ ه قیماز عـلاجی .
جـــیرماغین دلی گـــئچی،
سنده ناموس ، عار دا یوخدور.

سؤز تاماما چاتیر.آما موسی‌آغا گؤرور ایش بـئله گئتسه اوزاناجاق.آیاغا قالخیب آخ ـ وای ائله‌یه ـ ائله‌یه اوتاغا گئچدی.یالاندان آروادینا حرصله‌نیب دئدی :

ـ بو بویدا قوناقلاریم گلیب نیه آیـاق اوسـته ساخلامیسان؟چایین ـ چؤره‌گین بس هانی؟

حـق عـاشیغی شـنلیک ایشـین نـه یـئرده اؤلدوغونو بیلیردی،اونا گؤره دئدی:

ـ آی آغا نه زحمت چکیرسن؟عاشیق دیـلینه دوشن اؤلونجه قـورتارماز.تـعریفینی مـن دئـییرم سوچونو تانری اؤزو آیت ائیلر.

بئله دئییب سازین دیلینی زیـل بـمینی ده بـم ائله‌دی اوزونو اونلارین سینه بیغیشان جماعته توتوب گؤرک موسی آغانین تعریفینی نئجه دئدی:

دیـنله‌یین احـبابلار تـعریف ائـیله‌ییم
ابـــتدادن اعـــتبارسیز نـــاکـــیشی
نـــه اوچـــون ائـیله‌دین اوزو قـارالیـق،
دگیلدین دولتسـیز،وارسـیز نـاکـیشی.

***

گؤزلرین ماوی دیر صوفاتین سـاری،
دیـــداریـــندا یـــوخدور محمد نـورو
لاخیندان پؤت اولور داغلارین قاری،
آغزی یـئللی بـد پـرگارسیز نـاکیشی

***

گـــؤرمه‌میش بـــدجنسده تکـــبر اولو،
قاییم‌سیز حئیوانلار ساخلاماز چـولو،
نــــانجیب،دله دوز،مـــالاغان دؤلو،
یـــهودی مـایاسی،ایـپرسیز نـاکـیشی

***

تـــانری مســـافری گـــلمیشدیک سـیزه،
ایتگین دوشدون گؤرونمه‌دین هئچ گـؤزه
یـاتدین یـالان یـئره دؤنـدون کـئفسیزه،
هلله‌سیز،مـاراتسـیز،چـؤرسوز نـاکـیشی

***

قول شـنلیک ـ ه ووردون تهمتلی گورزو،
بوینونا بورج ائـتدی لاغـیرتی سـؤزو،
هـــر مـــلتدن ادنـــا،ایـمانسیز ،دورزو،
ناموس سوز،غیرت سیز،عارسیزناکیشی

شنلیک حق عاشق ایدی.هر یئرده هـر زامـان حقی اوجا توتوب اؤدلو سؤزلرله ناحقی چالیب.

حـــق سـؤزو دانـیشانین دا دوشـمنی چـوخ اولوب.مجلسلرده چوخ آغالارین،بیگ‌لرین پیس ایشلرینی اوزلرینه دئییب اونا گؤره آغالار ـ بیگلر عاشیغی آرادان گـؤتورمک قـرارینا گـلیرلر.اونـو نخجوانا تویا چاغیریرلار.عاشیغین آناسینا ائله بیل آگاه اولموشدور کی بو سـفرین دالیسـیندا پـیس خبرلر اؤلاجـاق.اودور کـی اوغـلوندان ایسـته‌یر دعوتی قایتارسین.آما شنلیک آناسی‌نین سـؤزونه

باخماییب بیر ایکی گون یوباناندان سونرا نخجوانا گندیب،مجلسه چاتیر.مجلسه ۲۴ عاشیق ییغیشیب دئییشیرلر.چون او زامان هر خانین،پاشانین بیر عاشیغی دا اولاردی.آغالار بوردا شنلیک ـ ه بیر بالاجا دولاشیرلار کی:

– آی عاشیق داوارلارینی هارا بوراخیب گلیبسن ؟قورد آپارار.

ـ بو سؤز عاشیغا برک دگیر.بیر نئچه نؤبتده ۲۴ عاشیغی باغلاییب سازلارینی اللریندن آلیر.آغالار اسماریش گؤندهریرلر کی سازلاری قایتارسین.آما شنلیک سؤزوندن دؤنمور.علاجلاری کسیلیب اوزنهبیگی عاشیغین یانینا گؤندهریرلر.شنلیک دئییر:

اوغول بو گون سنین تویوندور.سؤزونو یئره سالماق اؤلماز.اونلارین گوناهینی سنه باغیشلادیم.

بو ایش آغالارین آجیغینا گلیب بو قرارا گلیرلر کی گرهک شنلیک بو مجلسدن سالم قاییتماسین.حیلهیه ال ووروب عاشیغین چایینا زهر قاتیرلار.عاشیق چایی ایچندن سؤنرا حالی قاریشیر.دئییر اونو اعتبارلی دوستو دورسون بیگگیله آپاریرلار.دورسون بیگ باخیب گؤرور عاشیغین حالی قاریشیب دئییر:

ـ اولماسین آزار.بو نه ایش دیر سنین باشینا گلیب؟

بورادا عاشیق سازی گؤتوروب باشینا گلن احوالاتی بئله دانیشیر:

بیگلر،خانلار منی دعوت ائیلهدی،
دوشدو بد مجلیسه گوذاریم منیم
آنام چوخ یالواردی گئتمه آماندی،
گئتمه سم پوزولار ایلقاریم منیم.

***

شنلیک ـ م گئیمیشم غم لباسیمی،
ایچمیشم زهری توتون یاسیمی.
گتیرین اوستومه اوغلوم قاسیمی،
توتوبدور اورکدن آزاریم منیم.

بو سؤزلری دئیندن سؤنرا هامی کدرلهنیر.بوردا عاشیق شنلیک گئنه سازی کؤکسونه باسیر گؤرک آخیر نفسلرینده نئجه دئییر:

هر گلن هر جایی اوخلادی منی،
اؤز قارا باختیمی گزدیگیم یئرده
غواص ایدیم دوشدوم نیل دریاسینا،
نهنگلر اوددو اوزدویوم یئرده

***

بؤ داشی او منه قازدی توللادی،
عؤمرومون کؤرپوسون قازدی توللادی.
دردیمی دفتره یازدی توللادی،
قلم دالا دؤندو یازدیغیم یئرده

***

من شنلیگ ـ م اؤز ـ اؤزومه توتولدوم،
هاوالانیب قانادلاندیم قوش اولدوم
بیر نامرد اووچویا من ده توش اؤلدوم،
سونا ـ ککلیک کیمی گزدیگیم یئرده.

شنلیک نئچه ـ نئچه ساز هاوالاری دا یارادیب.ساری یایلیق،چوخوراوبا،خوش داماغی،اوتالی قیزی کیمی ساز هاوالاری اونون آدی ایله باغلیدیر.

عاشیغین اؤلوم تاریخی م. ۱۹۱۳ ـ جو ایل اؤلوب .

● قایناق ـ باکی رادیوسونون «بولاق»پروگراملاری.

یئنی چیخان کتابلار:

● عزیز محسنی

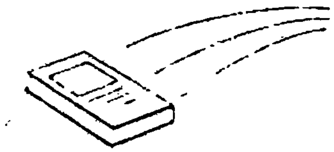

ـ کتابین آدی : کیبریتچی قیز
یازان : هانس آندرسن
اقتباس ائدن: آغشین آغکمرلی
چاپ ایلی: ۱۳۷۵
چاپ یئری:تهران ـ شفق چاپخاناسی
تیراژ: ۳۰۰۰ نسخه
قیمت: ۳۰۰تومن

بو کتاب «دونیا اوشاق ادبیاتیندان»عنوانی آلتیندا آغشین آغکمرلی طرفیندن آنادیلیمیزده،چوخ گؤزه‌ل.آخیجی و سربست صورتده اقتباس ائدیله‌رک نشر اولونوبدور.تأسفلر اولسون کی اوشاقلاریمیز اوچون دوغما آنادیلیمیزده کتاب،چوخ ـ چوخ آز نشر ائدیلیر و بئله کتابلارا حددن آرتیق احتیاج حس دویولور.کتاب هم موضوع باخیمیندان،هم چاپ باخیمیندان چوخ گؤزل و جلب‌ائدیجی دیر.کتابدا موضوعا گؤره گؤزل تصویرلر وئریلیبدیر.کتابین ایچ و دال قابیغیندان بللەنیرکی،بو کتاب شمالی آذربایجاندا دا نشر اولونوب.کتاب گله‌جگی یارادان اوشاقلاریمیز اوچون چوخ دگرلی و اؤیره‌دیجی دیر.حؤرمتلی قلمداشیمیز آغکمرلی

اوشاق ادبیاتی ساحه‌سینده ایندی‌یه‌دک بیرنئچه دگرلی کتاب تألیف و نشر ائدیبدیر.آغکمرلی‌نین بو یولدا صرف ائتدیگی امک تقدیره لایق دیر.بیز حؤرمتلی قلمداشیمیزا اوغورلار آرزولاییریق■

ـ کتابین آدی:آچیل جتیریم آچیل
مؤلیف : زهرا ولیزاده
الفبامیزا کؤچوره‌ن :دوقتورمحمدحسین مبین(شیمشک)
چاپ ایلی: ۱۳۴۷
چاپ یئری: تبریز چاپ شعاع
تیراژ: ۲۰۰۰ نسخه

بو کتاب،حؤرمتلی دوقتور مبین طرفیندن«بابا باغیندا چیچک کیمی آچیلیب ،سؤلان اوشاقلارا تقدیم اولونوب».آقای شیمشک کتابا یازدیغی مقدمه‌ده بئله دئییر:«کتاب اصلینده کیریل الیفباسی ایله یازیلمیشدی و من اونو آذری الیفباسینا چئویردیم».

آذربایجان تورکجه‌سی،اوچ جور الیفبا ایله یازیلیر،عرب ـ فارس،کیریل و لاتین الیفبالاری.آذری الیفباسی آدیندا الیفبا یوخوموزدور و هابئله آذری دیلی.بیزیم دانیشدیغیمیز آذربایجان تورکجه‌سی دیر و یازدیقلاریمیز عرب الیفباسیله یازیلیر.آرازین او تاییندا شمالی آذربایجاندا،آذربایجان تورکجه‌سی کیریل و لاتین الیفبالاریله یازیلیر.آذری لهجه‌سی قدیم و کؤهنه‌لشمیش هند و اروپائی لهجه‌لریندن دیر،بیر زامان خلخالین اطرافیندا بعضی کندلرده بو لهجه ایله دانیشیردیلار،بیلدیگیم اوزره بو گون بو لهجه‌ده دانیشان آداملارین سایی چوخ ـ چوخ آزدیر.گؤرکملی عالیم آقای بهزادی آذربایجانجا ـ فارسجا سؤزلویونده یازیر: اللی ایل بوندان قاباغا کیمی آستارا اهالی‌سیندن اولان قوجا آرواد ـ کیشی طالش لهجه‌سینده دانیشاردیلار آنجاق ایندی ۵۰ ایلدن سونرا پهلوی دؤرونده تورک دیلینه قارشی سیخینتی و بوغونتولارا باخمایاراق بوتون اهالی تورکجه دانیشیر.سؤز یوخدور کی بیز ایرانلیییق ،آنجاق دوغما آنادیلیمیز آذربایجان تورکجه‌سی دیر.آقای دوقتور بو کتابی عرب الیفباسینا چئویریب،نشر ائتمکده

بؤیوک امک صرف ائدیبلر.حقیقتده بیزیم اوشاقلارین بو جور کتابلارا چوخ احتیاجلاری واردیر و اگر کتابین مقدمه‌سی اؤز آنادیللریننده اولسایدی داها یاخشی ایدی.کتابدا اوشاقلار اوچون گؤزل و ساده شعرلر یازیلیب و کتاب گؤزل بیر شکیلده،آغ کاغیذین اوزه‌رینده اوخوناقلی بیر خطله یازیلمیش و اوره‌یه یاتان شعرلرله دولودور.نمونه اوچون «سونبول» شعرینی گتیریرم:

بیردنه‌جیک بوغدادان
نئچه سونبول یئتیشدی
بیر دنه‌جیک سونبولدن
نئچه دنه ـ دن دوشدو
دگیرمان اون ائله‌دی،
بوغدادان چؤره‌ک بیشدی
چؤره‌گی ده من یئدیم،
سونبوله بئله دئدیم:
آ - سونبول دؤل چؤللره
چؤره‌ک گتیر ائللره

کتابین سونوندا،چتین سؤزلره ایضاحات

وریلیبدیر. اقای دوقتورون قید اتدیگی کیمی بو ایضاحی یازماق اوچون «فرهنگ، آذربایجانی - فارسی» آقای بهزادی‌دن فایدالانیبدیر. بیز اقای دوقتورا آذربایجان اوشاقلاری طرفیندن منتدارلیغیمیزی بیلدیریریک و اونا اوز دگرلی ایشلرینده اوغولار ارزولاییریق■

- کتابین آدی: صابرادبی مکتبی
یازان: دوقتور طولان نوروزوف
چاپ: یازیچی نشریاتی، باکی ۱۹۹۲
تیراژ: ۱۰۰۰۰

کتاب، اذربایجانین مشهور طنز شاعری میرزه‌علی اکبر صابرین چاغداش ادبیاتیمیزدا اوزونه مخصوص بدیعی سیستمه مالیک حادثه اولان صابر ادبی مکتبی‌نین اراشدیریلماسینا حصر اولونموشدور. کتابدا صابر ادبی مکتبی‌نین معنوی و اخلاقی خصوصیتلری اجتماعی - سیاسی گرچکلیکله علاقه‌ده نظردن کنچیریلیر. بو مکتبین اساسیندا دایانان صابر رئالیزمی‌نین اوزه‌للیکلری و پرنسیپلری معین‌لشدیریلیر. اونون داوامچیلاری‌نین یارادیجیلیغی بو موقعدن تدقیق اولونور. کتابدا عینی زاماندا صابر مکتبی‌نین معنوی - اخلاقی (استتیک) مندرجه‌سی اونون موضوع، نوع، شکیل و بدیعی تصویر اوصوللاری‌نین آراشدیریلماسی واسطه‌سیله آچیلیب گوستریلیر. عنعنه ایله علاقه‌لری ده دقت مرکزینه چکیلیر.

کتاب بیر گیریش حیصه‌سی و بشی بولومدن عبارتدیر. مؤلف گیریش حیصه‌سینده صابرین یارادیجیلیغینی عمومی بیر شکیلده گوزدن کنچیریر. او یازیر کی «صابر ادبی مکتبی - دوشونجه. روح و موضوع و اوسلوب اعتباریله صابر یارادیجیلیغینا یاخین شاعرلری

بیرلشدیریر. صابر ادبی مکتبینده ساتیریک (طنز) شعر اوچون عنعنه‌وی نوعلره یارادیجی مناسبت اساس پرنسیپ‌دیر و هم ده بو ادبیات تاریخیمیزده ده یئنی، بنزه‌رسیز حادثه دیر. معلومدور کی م.ع. صابر غزل، قصیده ادبیاتینی تنقید اتدیگی حالدا اوزو بو نوعلردن فایدالانمیش. اونلارین شعریتینی. نظم قورولوشونو قبول اتمیش و بو شعر شکیللریندن استفاده یولو ایله اوز ساتیریک اوبرازلارینی (سیمالارینی) یاراتمیشدیر».

کتابین بیرینجی بولوموندە صابر رئالیزمی‌نین خصوصیتلری آچیقلانیر. ایکینجی بولومده مؤلف صابرین فیکیر دونیاسینی و اونون داوامچیلارینی

دقله آراشدیرمیش و اویغون نمونه‌لر گتیرمیشدیر.اوچونجو بؤلوم صابر و ۲۰ ـ جی عصر طنزی‌نین نوعلری و شکیللرینی احتوا ائتمکده دیر.دؤردونجو و بئشینجی بؤلوملرده ایسه مؤلف،صابر ادبی مکتبی و اجتماعی ـ سیاسی لیریکا مسئله‌سینی هم ده ادبی مکتبین بدیعی‌لیک معیارلارینی تدقیق ائدیب اؤخوجولارینا سؤنماقدادیر■

م.ر.هیئت

-کتابین آدی:زندگانی ادبی و اجتماعی شهریار
یازان:احمد کاویانپور
تیراژ:۲۰۰۰ نسخه
چاپ نؤبه‌سی:بیرینجی ۱۳۷۵
قطع:وزیری
صحیفه:۳۳۴

آقای کاویانپور کتابا ایکی صحیفه‌لیک آز آنجاق فایدالی مقدمه یازیبدیر.کتاب دوزگون و دوغرو سندلر اوزره یازیلیب دیر.

ایندییه کیمی اوستاد شهریارین اؤزوندن،قلمیندن حتا سسیندن کتابلار یازیلیب کاستلر یاییلیبدیر.بوتون اثرلری الدن ـ اله و دیلدن دیله کئچیب گزیبدیر.قدرتلی و استعدادلی شاعیرلر و یازیچیلار،اوستادین یازدیغی شعرلرینی خصوصیله شاه‌اثری اولان حیدربابا منظومه‌سینی دونیانین مختلف دیللرینه چئویریب،یاراتدیغی اثرلری حقینده علمی تحقیقلر ائدیب،تحلیللر یازیبلار.آما منجه آقای کاویانپورون بو کتابی‌نین یئری بوش ایدی و بوتون اوستده آدی چکیلن ایشلری بو کتاب تکمیل ائله‌مکده‌دیر.کتاب گؤزل،اوره‌یه یاتان و جانا سینر بیر قلمله یازیلیب.

مؤلف،آذربایجانین و ایرانین بؤیوک شاعری اوستاد شهریارین حیاتینی چوخ یاخشی و دقیق بیر وجهیله آردیجیل فصیللری ایله چوخ گؤزل بیر شکیلده ترتیبله‌ییب.

اوستادین یاخشی و صمیمی انسانلارلا دوستلوغو و اؤز دوستلارین شهریارلا نئجه خالص و صمیمی اولماسی خصوصیله اوستادین جاوانلیق دؤرو قمر و زاهدی کیمی صنعت و صمیمیت بیبه‌سی انسانلارلا اؤ جومله‌دن لطف‌اله زاهدی،قمرالملوک وزیری و سیدابوالقاسم شهیار و باشقالاری ایله مناسبتی کتابدا آچیقلانمیشدیر.

اوستادین ان مهم عشق ماجراسیندان دانیشان فصلده آداخلیسی و سئوگیلیسی«ثریا»ایله نئجه شیرین انجاق جان یاخیجی عشق ماجراسی،پاک

بیر عشق دویغوسو، ایریلیق، حسرت، هیجراندان دانیشیر. ۵ـجی صحیفه ده بو فصلین سوْنونا یاخینلاشمیش کیمی اولور. بیر فرصت ونیریکی اوْخوجو اوْخودوغو موضوعنون مستانه و شیرین دویغولارلا دوْلو دونیاسیندا سئیر اندیب، دینجلسین، دوْیسون دوشونسون سونرا مطلبین قالانینی اوْخوسون.

بو کتاب اوستاد شهریاردا اولان فوق‌العاده‌لیک، تایسیز ـ برابرسیز استعداد، پاکلیق، دوْزوم و کیشی‌لیگی آیـ ـ آیدین گؤستریر.

اوستاد چوخ یاخشی قدیربیلن، یاخشی صنفتی، یاخشی ایشی اوره‌کدن سئون اوستـ اوسته هر بیر دَیری دَیرلندیریب، داها دا عزیزله‌ین بیر انسان عینی زاماندا بؤیوک استعداد و هنر صاحیبی اولوب و الله بوْرداندیرکی. اوْنون آری ـ دورو تر ـ تمیز مجازی عشق اپیی‌نین اوجو اوزانیر ایلاهی عشقه قوووشور. روحو شاد و قبری نوریله دوْلسون.

البته بیز اقای کاوپانیوروْن بو دَیرلی اثری حقینده مفصل دانیشاجاغیز هله‌لیک درگیده یرین آز اوْلدغوندان بو قیسا معلوماتا کفایتله‌نیریک و هر بیر شهریار سئور وطنداشلاریمیزا بو یاخشی اثری آلیب اوخومالارینی توصیه اندیریک. چونکی شهریاری یاخشی اؤیرنمک ایسته‌ینلر بو کتابی اوخومالیدیرلار ■

□ ح.م.ساوالان

کتابین آدی: تورک منشألی آذربایجان آنتروپونیملری

یازان: عزیزخان تانری وئردیف

چاپ: نصیرالدین طوسی اونیوئرسیته‌سی ـ باکی ۱۹۹۶

قیمت: ۶۰۰۰ مانات(ریال)

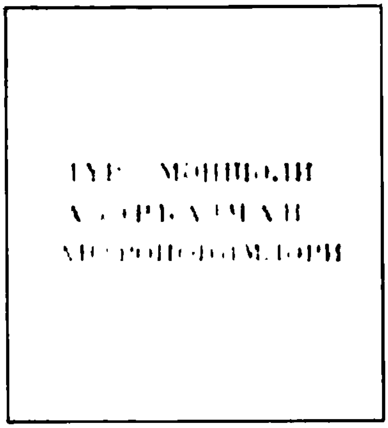

اوخوجولاریمیز اوچون سون درجه ماراقلی و اهمیتلی اولان بو کتابدا تورک منشألی آذربایجان شخص آدلاری، دیاخرونیک(تاریخی) و سینخرونیک(معاصر وضعیت) استقامتده تحلیل اندیلمیش، بیر سیرا شخص ادلاری‌نین اتیمولوژیسی اوزیرنیلمیش. ارخایکله‌شن (کؤهنه‌لنن) و یا دیالکتیزم(لهجه‌یه مخصوص) اولان ادلار سیستملی شکیلده آراشدیریلمیشدیر.

کتابدا عادی، غیرعادی حقیقی و بدیعی آدلار، شخص آدی، آتا آدی، سوْی آدی، کؤمکچی آد مقوله‌لری ـ لقب، تخلوص و تیتوللارین لغوی و معنایی خصوصیتلری، یارانما یوللاری زنگین

فاکتلارلا تصدیقلنمیش و ایلک دفعه اولاراق شخص ادلاری‌نین فورمالاشما و انکشاف دؤرلری معین‌لشدیریلمیشدیر.

کتابین بؤلوملری بونلاردان عبارت دیر:

۱ ـ آذربایجان شخص آدلاری‌نین تدقیقی.

۲ ـ تورک منشألی آذربایجان شخص آدلاری‌نین لغوی ـ معنایی خصوصیتلری.

۳ ـ تورک منشألی آذربایجان شخص آدلاری‌نین قراماتیک خصوصیتلری.

۴ ـ تورک منشألی آذربایجان شخص آدلاری‌نین سیاهیسی.

کتابین ایچینده وئریلن آدلارین تحلیل‌متودو ایله‌تانیش‌اولماقلاری‌اوچون‌بوراداأوخوجولاریمیزا کتابدان بیر نمونه گتیریر و بو کتابی اوخویوب فایدالانماغی اونلارا توصیه ائدیریک.

اثل‌تکین:بو شخص آدینداکی«اثل»سؤزو قدیم تورک دیلینده طایفا بیرلیگی،خلق،دولت و اؤلکه آنلامیندا ایشلنمیشدیر.معاصر ادبی دیلیمیزده «اثل» سؤزو دولت قورومو معناسیندان باشقا دیگر معنالاردا دا ایشله‌نیر.«تکین / تگین»واحدی ایسه شاهزاده آنلاملی‌دیر و معاصر ادبی دیلیمیزده آرخائیکلشمیشدیر■

م.ر.هیئت

میرزا صالح...ین قالانی:

آز و چوق صالح سوزنده یوق،عزیزم سورکم
بر تبسمچون دیسه جان ویرورم ایتان ایتان

۳- مُزَلّه(مُ زَ لْ لَ ه):غمگین،بیدموله:غمگین سؤگود،(بید سرنگون،بید مجنون)

صابرین یادگاری...نین قالانی:

بونودا بیلیرم کی من قاچا بیلمیرم اؤز طالعیمدن
اومود ده یاخشی دیر اینام دا یاخشی
بو دا بیر عؤمرومون بیر جور ناخیشی
نه یاخشی اومود وار،نه یاخشی،نه یاخشی...

□ قایناقلار:

۱ - آذربایجان طنز روزنامه‌لری(ناظم آخوندوف)
۲ - فروغ آزادی گونده‌لیگی(سه شنبه ۶ / ۱۱ / ۷۱)
۳ - ملانصرالدین ژورنالی(اوچونجو ایل ۱۳۲۶)

پیر پالاندوزون قالانی:

باخیشلاری،نفسلر سینه‌ده حبس اولان زاماندا تهراندان گلن بیر وزیره یازدیغی او معنالی و دولغون شعری ایندی ده گؤزومون قاباغیندا جانلانیر.

ان قارانلیق و جان سیخیجی گونلرده هئچ بیر شئی‌دن قورخماداد،اؤز دوغما خلقی‌نین اوره‌ک سؤزونو یازیلی بیر صورتده،آچیق ـ آچیغینا سؤیله‌ین بو ساده و امکچی انسانین آدی اؤز همشهرلری یانیندا ایللر بؤیو حؤرمتله بیر قهرمان کیمی چکیلیردی.

بیر آغاجا چیخیر،مین بیر بوداق سیندیریر!

واارلیق‌عمی اوغلو!

یلدیییز کیمی لله‌ش ایله آدی گؤزه‌ل،بیر ده گول میرزه‌به‌ی بیر زامان رحمتلیک «یول»دا شیلتاقلیق ائدیردیک.سؤنرا- آللاه سیزین ده جمیع دونیادان گئدنلریزی باغیشلاسین - یول عؤمرونو سیزه ونردی،بیز ده قلم - داواتی ییغیشدیردیق.گئتدیک ناخیر اوتارماغیمیزین دالیجا.یولون دا رحمته گئتمه سی بارەده چوخ دوشونمه‌دیک.نه بیلیم،بیری دئدی نظر دگدی،بیر دئدی تفیل سانجی توتدو،بیری دئدی قارغیشا قالدی.بیری دئدی زفر توخوندو،بیری دئدی آریق ایدی،بیری دئدی اهناز ایدی....

آما منجه بونلارین هامیسی هاوادیر.اؤنا سویوق دگدی.گؤز دگمه،قارغیش،فیلان نه دیر؟بیزیم نه‌ییمیز وار کی گؤز دگه؟بیری‌نین ده قاتیرینی اولکوتمه‌میشیک کی قارغیشا قالاق.اؤلسا-اؤلماسا سویوق دگمه‌دن ایمیش.ضاییف آدام،بیر گئجه اوستو آچیق یاتدی.سویوق ووردو،ترلمه‌میش چرله‌دی.باخ پاخیللیق ائله‌میره‌م،آللاه ساخلاسین.بیزیم کوخا(کدخدا)نین یئندی اوغلو وار.هامیسی بوز بالتاسی کیمی،بیری‌نین بورنو دا قاناماز.دگیرمانین بوغازینا اؤلو سالاسان دیری چیخارلار.آما بیزیم،یئندیلر اوسته بیری اؤلور،او دا گؤیه شنه گلجک سانجیلانیر.بعلی.گولوم بونو سنه ده تاپشیریرام:آماندی اگنیوی قالین ساخلا،یوْخسا سنه ده سویوق دگر،خبرین اؤلسون!

بعلی،هارادا قالمیشدیق؟یانشادیق مطلب الدن چیخدی.هه...دئییردیم کی«یول»آللاهین رحمتینه گئتدی.بیزده گئتدیک کنده.قلم - دفتری ده بوکدوک قوْیدوق قیراغا.آنجاق گئنچن هفته گول‌میرزه‌نین تویو ایدی،گلمیشدیک شهره بازارلیغا.خیاواندا گؤزوموز کتابا - زادا دوشدو.بازارلیغی یاددان چیخارتدیق.بیر ایکی مجله آلدیق،اوخودوق.گئنه عجمه غیرت ال ونردی،دئدیم بنش اون کلمه یازاق قوللوغوزا گؤنده‌رک.چوخ زاد ذهنیمیزده وارایدی.گؤردوک گئنه هارادان بازساق بیرینه توخوناجاقدیر.خلق ده هامی دگمه-دو-ر!هئچ کیمه«ینرین اگری دیر دوز اوتور»دئمک اؤلمور.نییه آغریماز باشیمیزا دستمال باغلایاق؟چوخ گؤزتور - قوی ائدندن سونرا سیزدن همیلینی تاپمادیق!دئدیک:گل ائله بونلارین اوزوندن باشلایاق!البته اوره‌گیزه آلمایین!چون کی: عیبی کیم چیخادار؟عیبه جرا آما نئیله‌مک کی بیزیم بوْ آدی‌گؤزه‌ل ایله گول‌میرزه اوز گؤزلرینده تیری گؤرمه‌ییر.اوزگه گؤزونده چوپو گؤرورلر!

نه ایسه.وارلیغین سؤن سایسینی آچدیق.آدی گؤزه‌ل دئدی:باشدان باشلایاق!من ده«هن»

دندیم.آما اۆلمادی.چون باش یازی دوخدور جاواد به‌یین«یئنی دیلچیلیک» مقاله‌سی ایدی.اوچ یول اۆخویاندان سۆنرا «معلوم اولدو کی هئچ نه معلوم دئییلمیش!» تکجه بو قدر باشا دوشدوک کی بیز هله گره‌ک بیر ـ ایکی ایل اسکی(مقاله‌ده عنعنه‌وی)گرامر(قیرامر)اوسته ایشلیه‌ک سۆنرا بو یئنی دیلچیلیک زمیسی‌نین قیراغیندان کئچک.

معترضه اۆلاراق عرض ائله‌ییم کی عنعنه‌وی سؤزونون معناسینی بیلمه‌دیگیمیز اوچون،گول میرزه دندی دوخدور«داشقین»به‌یین یازدیغی سؤزلوگه باش ووراق.آما آدی گؤزه‌ل قبول ائتمه‌دی کی جانیم بۆ کلمه‌نین اۆ سؤزلوگه نه دخلی وار؟داشقین‌به‌ی ـ آللاه یامان گؤزدن ساخلاسین!ـ کتابلارینی قیرخینجی عصرده گله‌جک تورک‌لرین دیلی اساسیندا یازمیش،بیزیم کیمی عوام‌لارا ایش وئرمز...واز گئنچدیک.اما الیمیز دوعادا قالدی کی ان شاءالله بۆ سؤز عربجه‌دن گلمیش اۆلسون،فارسجا اۆلسا بیزیمکی قالیر آللاها!

ایکینجی مقاله‌نین آدی بیزی خئیلی سئویندیردی.معلوم اۆلدو کی دؤرد یوز ایل بوندان قاباق ایتن مسیحی آدلی شاعریمیز تاپیلمیشدیر.حمد اۆلسون ! بۆ خصوصیله اۆ جهتدن سئویندیریجی‌ایدی کی منله آدی‌گؤزه‌له ده بیر اومود ایشیغی ساچیردی.بیز ده اگر بو گون آذربایجان یازارلاری‌نین چوخو کیمی اینگینیک،ان شاءالله بئش - آلتی یوز ایل سۆنرا بیر«پروفسور»امگی ایله تاپیلیب،گون ایشیغینا چیخاجاغیق!(کیم ایدی دئدی:آج تویوق یاتار یوخودا داری گؤرر؟!)

آما مقاله‌نی اۆخویاندا بعضی یئرلرده یأسه اوغرادیق.مثلاً:«شاعرین لیریک عاشقی تصوف شعری عاشیقی کیمی سئوگیلی‌نین اؤزوندن داها چوخ اۆنون عشقیندن خوشلانیب حظ آلان ایلاهی بیر محبتدن تسکینلیک تاپان عاشق دئییل...»(ص ۱۷)جمله سیندن هئچ نه آنلایا بیلمه‌دیک.تکجه بو اومود ایله کی ان شاءالله دؤرد یوز ایل سۆنرا باشقا بیر پروفسور اۆنون معناسینی آچا،واراغی چئویردیک.

اوچونجو مقاله‌ده دوخدور فرزانه‌به‌ی آذری تورکجه سی‌نین [دئیه‌ک:بوتون تورک دیلی‌نین] قیسا صائتلی[چکیمسیز سسلی] اۆلدوغونو یازمیشدیلار و...بو کی فرزانه جنابلاری بونو اوتوز ایل بوندان قاباق یازدیقلارینا باخمادان،سۆن قیرامر کتابلاریندا بۆ مطلب گؤزدن قاچمیش،او جمله‌دن «ترکی هنر است»کتابیندا...

اوستادین بۆ دیل اورزه حساسلیغینا«احسن»دئدیک.گول میرزه آرتیردی کی البته«ترکی هنر است» ـ ده چوخ آت گئتمز سهولر واردیر.کاش اوستاد اونلارا اشاره بویورایدی.آما اوستادین بارماق قویدوغو نکته همن کتابدا یازیلمیش،و کتابین ۲۱ ـ جی صحیفه سینی ده شاهد چکدی.

دؤردونجو مقاله(باغیشلایین،راپورا! خان ننه‌مین صاندیغی کیمی مجله‌ده هئچ نه‌یین یئری معلوم اۆلمادیغی اوچون بو راپور مقاله‌لرین ایچینه دوشموش)جاویدین مقبره‌سی‌نین(آدی گؤزه‌ل «مقوره» اوخویور)آچیلیشی باره‌ده ایدی.گئنه سئویندیک.شوکور اولسون.جاوید رحمتلیک هئچ اولماسا اؤلندن سۆنرا یورد ـ یووا ایه‌سی اۆلدو!ایسته‌مه‌یه‌نین گؤزو چیخسین.آدی گؤزه‌ل دئییر کی کاش بیز ده طنز یئرینه شعر یازایدیق،هئچ اولمازسا اؤلندن سونرا گونه چیخاردیق.بللی دیر شاعر خایلاغی عؤمور بویو آج یاشار کی اؤلندن

سورا چؤرک (گئنه ده باغیشلایین:آد) قازانمیش اولسون.او دا یا نصیب،یا قسمت!

۵ ـ جی مقاله هادی‌به‌یین«مین ایلدن بری تورک سؤزلری»ایدی کی بؤ سایدا بیتمیشدی.گئنه شوکر ائتدیک!یوخسا بؤ آدامین انگی قیزیشسا بؤ تئزلیکده بوراخمازا!

میرهدایت حصاری‌به‌ی گئنه توزلو کتابلاردان بیری‌نین توزونو سیلمیشدی.بیزیم گول‌میرزه ده بیه‌ندی.آما سهولری وارایدی:دوه قویی(یاووغو)پیئه‌ر...(ص ۵۳)سویوق(سیویق):شُل(ص ۵۵)سوروشگن(سوروشگینن):بلیز(ص ۵۵ دوزو ـ عاییب اولماسین !ـ بزن به چاک)یوواق(یاناق / یاییق):لپ(ص ۵۵)آج آدام گندینی(کندینی = اؤزونو)...(ص ۸۶)و...

و...بورادا تقّیه ائله‌ییب،یئددی کردینی بیردن آتلاییریق (قورخونون بالاسی اؤلسون)... گلیریک دوخدور «سجادیه» عالیجنابین فارسجا مقاله‌سینه.من فارسجانی یاخشی بیلمه‌دیگیم اوچون اؤنا گوز آتماغی آدی‌گوزه‌له بوراخیرام.آدی گؤزه‌ل مقاله‌نی اوخویاندان سونرا دئییر:آنجاق من بیلمه‌دیم دوخدور به‌یی بورادا علمی ـ تحقیقی مقاله یازماق ایسته‌ییرمیش و یا بیر سیاسی اعلامیه وئرمک؟دئییره‌م:«اولسون.سن اونو بوراخ،دوخدور به‌ی ده بیزیم کیمی همیشه یئددی دره‌نین سویونو بیر- بیرینه قاتار.ایکی نالا بیر میخا وورار»آدی گؤزه‌ل دئییر«به مظلومیت شهادت‌آفرین مردم قره‌باغ درود می‌فرستم» نه دئمک دیر؟مظلوملوق نه شهادت آفرین دیر نه سلاملامالی بیر زادا!.گئنه اونو هایخیرارام.عیبی یوخدور.بلکه دوخدور به‌ی«شهادت مظلومانه مردم قره‌باغ...»دئمک ایسته‌ییرمیش.هر حالدا بیز دوخدورون بو قارداشلیق دویغولاری اوچون الیندن اؤپوروک.اونون قاداسی بعضیلرین گؤزونه !گئنه او کیشیده غیرت قالمیش.یوخسا بعضیلری «منه دگمه‌ین قورد مین ایل یاشاسین» دئیه،توکلری ده ترپشمز.هله بعضی اوتانمازلار دا وارکی قارداشلیغی زادی دا دانیر... .

بورادا گول‌میرزه‌نین دردی دئشیلیر کی نه‌بیلیم دوخدور،فیلان مجله‌ده(گزارش شماره سریال ۷۱)اؤزونون کؤکونو تورکمن تانیتمیش،بیزه ده آتا - بابامیزین کیم اولدوقلارینی یازمیش،یولون دا باغلانما سببینی«ایچ اختلافلار»دئمیش و...

آما من بونلارا اینانمیرام.اوّلا دوخدور قرآندان کؤینک گئییب اجدادینی تورکمن دئسه ده کیمسه اینانماز.چونکی دوخدور سید ـ اولاد پیغمبر(ص)اولالی،اجدادی تورکمن اولا بیلمز.عرب ایمیشلر.دوخدورون تورکجه ایله ده تانیشلیغی بیزیم آدی‌گؤزه‌لین فارسجا ایله تانیشلیغی کیمی دیر.قالدی آتا ـ بابامیز حقینده. بیزکی دوخدور کیمی سید دگیلیک،شجره‌نامه‌میز اولسون.ایکینجی بابامیزدان اویانا بیلمیریک.بونلار دا هامیسی اؤزوموز کیمی چوبان ـ ناخیرچی اؤلوب،تورک ایمیش‌لر ده،هله آتا ـ بابامیز کیم ایمیش ؟اویاندا دورسون،بیز ایندیکی دیری گؤزلو دده‌میز ایله ده سویوموز بیر آرخا گئتمیر.او دئسه چکسیر،بیز سولویا.بلکه ده ناخلف اوغوللار ایمیشیق.آللاه یولا گتیرسین...آما یولون باغلانماسی بارده...(گول میرزه سؤزومو کسیب دئییر:گوردان گلن بیزیک،جهنمدن دوخدور خبر وئریر!»...اوغلان!اوتان،سؤزومو کسمه ! گئنه آز قالا آغزیم آچیلمیشدیر ها! دلی شیطان دئییر...یوخ،آغزیمی آچماسام یاخشی دیر.

● کند اوشاغی

دلی قاطیر

● ح.دمیرچی

طبیعتین نئجه کی گؤزه‌ل گؤزه‌لّیگی وار
ده‌لی قاطیر کیمی دیر،یامان اؤزه‌لّیگی وار
بو سؤنجوغون نه سؤنو نه ده ازه‌لّیگی وار
اؤلوم سؤراغی توتوب قیی ووروب دئییرقان-قان
قان بو ماتمه بو غمه آغلاییر آذربایجان

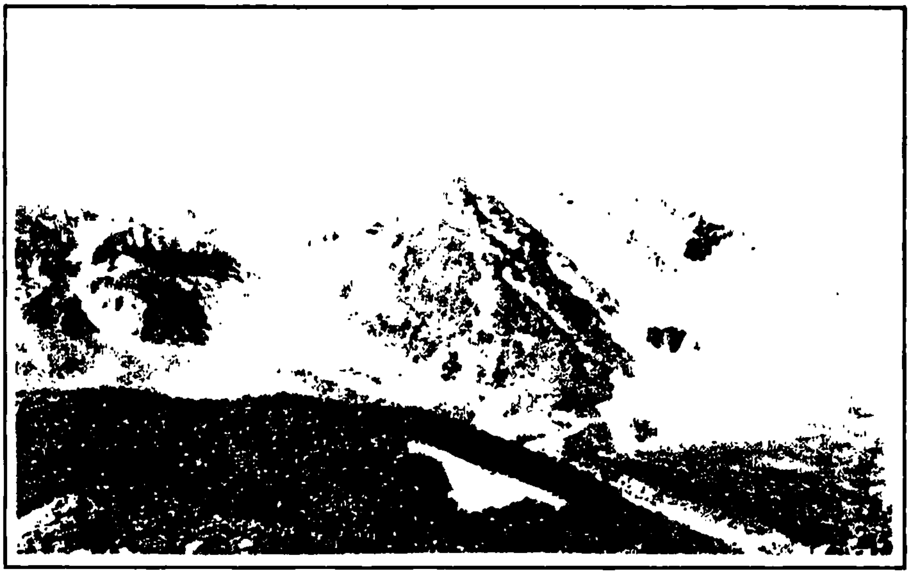

غم اوسته غم قالانیب ،یاره‌م اوسته وار یاره
آماندی تبریز آمان اردبیل گئنییب قاره
یامان گونون کؤمگی دردلره ائدن چاره
اؤ دوغما قارداشیمین چئوره‌سی اؤلوب ویران
بو ماتمه بو غمه آغلاییر آذربایجان

جانیم ،گؤزوم سنه آی دیلداشیم سنه قوربان
بو تورپاغیم بو ائلیم اوسته وئرمیشیک قوربان
بیز اورتاغیق گؤزه‌لیم چیخمیشیق سیناقلاردان
کؤمکدی جومله سنه تبریز،اورمیه،زنجان
بو ماتمه بو غمه آغلاییر آذربایجان

تبریز ۱۵ / ۱۲ / ۱۳۷۵

● زلزلۀ اردبیل

○دکترجواد واهابزاده‌منشی

اُنظُر اِلی زلزالها،توفنده طوفان را نگر
وَاخرجتِ‌الارضُ اثقالها،فرمان یزدان را نگر
در آسمانها و زمین،قهر طبیعت را ببین
در قلبِ خاکِ خشمگین،خَشمِ خروشان را نگر
گامی بِنِه بر اردبیل،دامانِ سَبلان سیر کُن
ویران شده از زلزله،شهر و دهستان را نگر
هرگز ندیده زین قبیل،رَعشه به جانش اردبیل
مصداق را خواهی دلیل،تاریخ ایران را نگر
در شهر و شهرستانها،بشکافته دیوارها
بشکسته جام و جارها،طفل هراسان را نگر
«سرعین»نام‌آور کنون،بگرفته رنگ و بوی خون
افتاده از جوش و خروش،آن چشمه‌ساران را نگر
اشکش روان،چون«آغلاغان»،در «نیر»آن مرد جوان
از بانشان‌اش بی‌نشان،آن مرد دهقان را نگر
این غصه‌های جانگزا،جاریست بر دلهای ما
زین ماجرای غم‌فزا،آلام سوزان را نگر
در چهره«ویلادره»در ماتم گل چهرگان
چون چشمه‌سار و آبشار،چشمان گریان را نگر
همچون مدائن برشکست،آن دلپذیر ایوان او
جغد است جای بلبلان،بگسسته ایوان را نگر
کو آن غزالان ختن؟در دامن دشت و دمن
آری پی آن آهوان،گرگ بیابان را نگر

«شایق» شقایق زار بود،چون طبلهٔ عطار بود
پرپر شقایق‌ها ببین،در خاک خوبان را نگر
در قریهٔ «شیران»فزون،بر سیصد است آمار خون
«شیران»چنان شیر ژیان،بلعیده انسان را نگر
از«کلخوران»واز«وِیَند»،«آلوارس»،«لَتران»،«تازه کند»
بگرفته قربانی بسی،طغیان و عصیان را نگر
دَر صَد دِهِ دیگر همی،از دست رفته در دمی
مال و مواشی،آدمی،میزانِ خُسران را نگر
آن دِه که«آتشگاه»بود،میراث زرتشتِ کُهَن
وادی خاموشان ببین،سوز زمستان را نگر
کولاک و برف بی‌امان،بسته ره یاری رسان
هم در زمین هم آسمان،بوران و طوفان را نگر
مانده به گِل «نیسان»ها،بر روی یخ«پیکان»ها
ساقط هواپیما ببین،دامانِ «حیران»را نگر
در روستایِ «گلستان»،پژمرده گلهای وطن
اکنون با همراه من،اعجاز وجدان را نگر
بالین هر مجروح زار،هر نیم‌جان داغدار
از لحظه‌های اولین،حاضر طبیبان را نگر
کرده رها کاشانه را،فرزند و هم جانانه را
تا جان دهد«افسانه»را،سوگند و پیمان را نگر
افسانه جان گیرد بلی،با ذکر اَدرِکنی عَلی!
رو قصه پیغمبران،برخوان و قرآن را نگر
پیر و جوان،خُرد و کلان،با هر چه دارد در توان
یاری دهد بر ناتوان،نیروی ایمان را نگر
هر صنف و قشر مردمی،آن لشکری وین کشوری
با مال و جان در یاوری،ایثار و احسان را نگر
شُسته زِ هَستی دست خود،سَرهنگ‌ها،سَروان‌ها
پرواز کرده سوی حق،سَرتیپ خلبان را نگر

از رشت و زنجان،نخجوان،تهران و آذربایجان
آید کمک با کاروان،خلقِ مسلمان را نگر
از هفت اقلیمِ جهان،سیل کمک گشته روان
نقدی و جنسی بیکران،پایانه تهران را نگر
از سازمان‌های ملل،از هر نژاد و هر نحل
اظهار همدردی ببین،این مهر جوشان را نگر
دیگر نمانده در قلم،یارای شرح ماجرا
این وصف شد گر نارسا،در خامه نقصان را نگر
ای دل سر آید غصه‌ها،کوتاه کن این قصه‌ها
در پشت ابرِ تیره‌گون،خورشید تابان را نگر
در متن تاریخ زمان،تا ثبت گردد خاطرات
«منشی»نوشت این نظم را،نظم پریشان را نگر
جمعه ده اسفند مه،هفتاد و پنج چارده
رُخ داده است این زلزله،تاریخ استان را نگر

۱۷اسفند ۷۵

توضیح‌ها:

۱ـ بیت اول اشاره به آیات ۱ و ۲ از سورهٔ زلزله است

۲ـ در بیت ۷،«آغلاغان»نام رودی در شهر [illegible] است و معنی [illegible] است

۳ـ در بیت ۹،«ویلادره»نام دهی است خوش آب و هوا دارای چشمه و آبشار

۴ـ در بیت ۱۱،«گرگ بیابان»اشاره به حملهٔ گرگ‌ها به بعضی روستاها در جریان زلزله است

۵ـ در بیت‌های ۱۲ و ۱۳ و ۱۴ ،اسامی خاصی که آمده نام روستاهای زلزله‌زده است.

۶ـ در بیت ۱۶ ،«آتشگاه»نام روستائی است که از [illegible] مانده است

۷ـ در بیت ۱۸،«حیران»نام کوهی است بین آستارا و اردبیل که هواپیما در آن سقوط کرد.

۸ـ در بیت ۱۹،«گلستان» نام روستائی است

۹ـ در بیت ۲۱،«[illegible]»نام دختر بچه‌ای است که از مرگ حتمی نجات داده شد.

ایل دؤنومو

● کریم مشروطه‌چی «سؤنمز»

بۇ ایل «بیلدیر»اوْلدو،بیلدیر«اینیش ایل»،
بیر ایل ده قوْووشدو کئچن ایللره.
ایشه باخ!اسئوینجله الوداع دئدیک
اوْلومدان اوْلومه کؤچن ایللره!

اوره‌گیم!بیر سؤیله نه تله‌سیرسن؟
صاباحا،جان آتیب،یئل‌تک اسیرسن،
چیخیب پئشوازینا،قوربان کسیرسن
عؤمرونو دوْغراییب،بیچن ایللره!

حیات!اؤلمزلیگه بیزی سسله‌ییر،
ابدی حیاتی جان هوسله‌ییر،
دونیادا انسانلار اومید بسله‌ییر
یاخشینی یاماندان سئچن ایللره.

انسانلیق،حقیقت!دئیه،جار چکیر،
بۇ یوکو،نه قدر گوجو وار،چکیر،
گؤز نئچه مین ایلدیر انتظار چکیر
عدالت عشقینه ایچن ایللره!

آرزی دیر،دوْغرولا،یا دوْغرولمایا،
آلقیش دیر،مستجاب اوْلا،اوْلمایا،
ایلاهی!حیاتین رنگی سوْلمایا،
نه دومان اگله‌شه،نه چن ایللره!

قیزیما

● احمد جواد

قدرتیم اوْلسایدی،یازا بیلسه‌یدیم
بیر کاغیذ اوستونه بو دردی،قیزیم
سنین مصیبتین منیم دردیمدن
نئیله‌ییم کی قات ـ قات بتردی،قیزیم

*

بونو کیم دئییردی بیر سحرچاغی
تار و مار اولاجاق عؤمرومون باغی؟
ایپک تئللری‌نین گلسه سوْراغی،
قلبیمده نه گوللر بیتردی،قیزیم

*

منیم مصیبتیم گلمز کی باشا
دور دئدیم دورمادی گؤزومده یاشا
دئسه‌ایدین دردینی قبیرده داشا
او دا دیل ـ دیل اؤلوب اؤتردی قیزیم

*

سوزولوب بیرداها گله بیلسه‌یدین
باری بیر دفعه‌لیک گوله بیلسه‌یدین
یادا راحات ـ راحات اؤله بیلسه‌یدین
بوتون غمیم ـ غصه‌م ایتردی قیزیم

*

مکتب باجیلارین گؤردولر ذاتاً
جان وئرن سن‌ایدین جانی چیخان من
سن چیخیب گئدرکن تازا عالمدن
منیم آلنیمداکی نه تردی، تیزیم

*

گؤللریم قورودو،سونام آغلادی
سوناما سس وئردی آنام آغلادی
تویونا آلدیغیم خینام آغلادی
منه قارا داشلار گول وئردی قیزیم

سندن بیر یادگار اولاجاق
دئیه‌اوف...یازا بیلسه‌یدیم سنه مرثیه
بیچاره قلبیمی سرینلتمگه
اینان،عؤمورلوکجه یئتردی قیزیم!

اؤز وطنیمدن

● عسگر علیزاده

عاشیقلار سازلارین چالیب اؤخوسون
دَستان وطنیمدن سؤز وطنیمدن
اؤزگه اؤلکه‌لری جنت اؤلسا دا
اؤرتمرم هئچ زامان گؤز وطنیمدن

خائینلر وطنی یادا ساتسالار
ناموسو غیرتی الدن آتسالار
دوشمنلر اؤلکه‌مه ال اوزاتسالار
کسه‌رم الرین دوز وطنیمدن

غربت ائلده سوموکلریم چوروسه
هجران غمی منی ییخیب سوروسه
کرم کیمی کولک منی بوروسه
گینه دؤندرمه‌رم اوز وطنیمدن

قضا توتسا گئتسم آیری ائللره
مجنون اؤلوب دوشسم اگر دیللره
دردیمی سؤیله‌رم آسن یئللره
بلکه خبر وئره اؤز وطنیمدن

بیزه نه قالدی

● جعفر کوهی

اؤلدو بوتون ائللر بوتون طایفالار
قالدی بو دونیانین نیسگیلی بیزه
سؤلدو خونچا گوللر سؤلدو باغچالار
قالدی بیر آغلایان بولبولو بیزه

گئتدی اوجا بویلو ایگید آتالار
گئتدی هجر کیمی قوچاق آنالار
گئتدی بئشیگینده آغلار بالالار
قالدی اؤبالارین بیر چؤلو بیزه

ائللرین بختینه یازیلدی یامان
چکیلدی داغلارا بیر قارا دومان
کیشنه‌دی ساوالان قارالدی زامان
قالدی اوجاقلارین بیر کؤلو بیزه

اوچدو کاسیبلارین پالچیق دامداشی
اؤلدو آنا ـ باجی آغلار قارداشی
یاغیش تک اله‌ندی گؤزلرین یاشی
قالدی بو دردلرین حاصیلی بیزه

ساچلارین یئللره وردو آنالار
بئللری اگیلیب دوشدو آتالار
هایلا بیر آنانین یتیم بالالار
قالدی ساوالانین بد یئلی بیزه

آغلادی قارانقوش آغلادی آراز
جیرانین دیلیندن گلمه‌دی آواز
عاشیغین الیندن دوشدو تئللی ساز
قالدی سینیق سازین بیر تئلی بیزه

۱۳۷۵ ـ جی ایلده باکیدا بؤیوک شاعریمیز صمد وورغونون کیچیک اوغلو واقف صمداوغلونون «من بوردایام ایلاهی»آدلی شعر کتابی نشر اؤلونموشدور.قید ائتمک لازیمدیر کی ۱۹۹۶ ـ جی ایلده واقف صمداوغلو نوبل بین‌الخلق مکافاتینا نامزدلردن بیری اولموشدور.

حؤرمتلی اؤخوجولارین دقتینه واقف صمداوغلونون یئنی درج اولونموش شعرلر کتابیندان دؤرد شعری تقدیم ائدیریک.

دوقتور جوانشیر وکیل‌اف

۱

من بؤ ائوده یاشامیشام
بو پلله‌لر
اوشاقلیغیما آپارماز داها.
من اؤ پنجره‌دن باخمیشام
اؤ پنجره
قیرخینجی ایللره آچیلماز داها
من بو کوچه‌ایله یئریمیشم
گئدیرم یئنه ده
بؤ ائوین یانیندان،
اؤ پنجره‌نین آلتیندان،
باشیمین اوستونده کئچمیشیم،
آیاقلاریمین آلتیندا گله‌جه‌یم...

۱۹۹۶

۲

باغیشلایین،یورغونام،
باش قالدیریب
باخا بیلمیرم سیزه،بولودلار.
آغینیزی،قارانیزی
سالاملایا بیلمیرم بو گون.
بؤگون ایچیمده سکوت وار.
کؤر.
کار.
شکست بیر سکوت تؤینونودایام
نه گؤیده،نه یئرده،
تامام باشقا یاندایام.
هایاندایام،بولودلار؟

۱۹۹۶

۳

یؤل اوستونده ائو اولار،
ائو اوستونده دام اولار،
دام آلتیندا
سئوینج اولار،غم اولار...
آت بئلینده یهر وار،
یهر اوسته‌ده ایگید وار،
چوخ قورخما گئجه‌لردن،
اوزه گلن سحر وار...

۴

شاعر کیمی یوخ،
شعر کیمی،اؤلمک ایسته‌ییرم.
اؤخونماق آرزوسویلا یاشاییرام،
اولدن آخیرا کیمی اؤخونماق،
ازبر قالماق ایسته‌ییرم
کیمینسه یادیندا
بگنیلمک،سئویلمک ایسته‌ییرم
ایسته‌ییرم دلیجه‌سینه!
شاعر کیمی یوخ،
یاددان چیخمایاجاق بیر شعر کیمی...

۱۹۸۵

● زلزله‌نی دوشونرکن

ح.م.ساوالان

ساوالان آی ساوالان
اته‌یین سیلکه‌لندی
ائل آرزیم اؤلدو یالان
باشیما کول الندی

دی گؤروم هاردا،هاچاغ
بو مصیبت‌می اؤلوب
ایشه باعث سنیدین
یا طبیعت‌می اؤلوب

بو نه دهشت،بو نه ایش
اوره‌ییم یاندی منیم
آخی دین،بیرجه دانیش
باغریم اودلاندی منیم

بیلیسن نئیله‌میسن؟
قولاق آس من دانیشیم
پاک ایناملی بیر ائله
ستم اولدو بو تیشیم

دین ایمانلیدی بو خلق
پاک امکلی ائل ـ اؤبا
خوش گومانلیدی بو خلق
ایندی اؤلموش خارابا

ییخلیب کند مچیدی
دایانیب آذان سسی
هانی مؤمن‌لریمین
ایلاهی زمزمه‌سی

اؤ اوغوز سوی کیشیلر
حکیم آغ بیرچک آنا
مینجه خوش دیلکلیلر
گئتدیلر بس هایانا

ائلیمین ایگیدلری
اؤیئنی یئتمه‌لری
حیالی قیز ـ گلینی
گؤزلردن ایتمه‌لری

قوی قالانلاردان دئییم
بیلین ائلدن نه قالیب
کیمی‌نین بیر گئجه‌ده
تامام باشی آغاریب

هامی دامداشدی وئران
آهدی،گؤز یاشیدی ،وای
مینجه انسان اؤلومو
گؤر نه شیون. نه هارای

بالا وای دئییر بیری
اوزون دیدیر،مله‌ییر.
آغلیر.بالاسین گزیر
گؤی ده قارین اله‌ییر

آیری قارداشی اؤلن
باخیسان بئل بوکولوب
چوخو بیر تکجه قالیب
هامی ائل ـ طایفا اؤلوب

بئش یاریم ریشتر ایله
کیم گؤروب بؤیله ظولوم
هامی ائولر ییخیلا؟!
هامیبا بیردن اؤلوم؟!

مین دفعه تیتره‌دی یئری
قار،سویوق،گوجلو کولک
بیر یاندا شاختا قیریر
اؤ بیری یاندا فلک

بسدی یاخدیغین فلک
یئله وئردین کولومی
ننی کیمی یویرویوب
داغیدیرسان ائلیمی

اوغوز باباسدان قالیب
بو ائل بیزه یادیگار
بونو بیل دایاناسان
ساوالان دایاندیرار

باشین هوندور توت ائلیم
اگیلمه سن هئچ زامان
مینجه قهر اؤلسا دا
غلبه چالالیسان

آذربایجان بیلیرم
واردی سنده چوخ چیخار
بوگون همت اؤلماسا
فلک بودورا..ائو ییخار

«یالیقیز» اولانماز

● حمید آرش آزاد

گـؤز ائـتمک ایـله هر کـؤراپـوش اولدوز اؤلانـماز
دریـاجا سـو وئـرسن ده،کـالاک قـارپیز اؤلانـماز
چـوخلاری ائـدیب کـؤر آتـاسین،هـئچ بـیری امـا
دعـوا گـونو کـوراوغـلو کـیمی پـیروز اؤلانـماز
بـیغ ـ سـاققالا وئـرمزله ایگـیت‌لیک پـاپاغین،بـیل
قـوندارمـا بـاش ایـله قـاری ـ قـارغین،قـیز اؤلانـماز
مـــیتقالی تـــیاندا آل ایـــپک تک بـــویاسان دا
آســـتارلیق اولار یـــورغانا،امـــا اوز اؤلانـــماز
خـــائن بشـــرین روحـــو دوه بـــوینونا بـــنزر
مـین دفـعه ده تـاپدانسـا گـوپونله،دوز اولانـماز،
شـــاعر کـــی زامـــان ایـــله آیـــاقلاشمادی،شـعری
مـین دفـتر اولار،درده دگـن بـیر سـؤز اؤلانـماز
اوســـتادلاریمیز وارکـــی،اگـــر اورمـــو گـؤلوندن
مـین دؤل ایـچه،بـیر ذره سـؤزونده دوز اولانـماز
شـاعر کـی کـؤمور اؤلمـادی انسـان اوجـاغیندا
هئی توستو سـالیب خـلقی کـؤر ائـیلر کـؤز اؤلانـماز
هـــر کـیم آلا مـضمونونو «یـالقیز» کـیمی ائـلدن
البت یـــارادیب ـ یـــازدیغی مـعناسیز اولانـماز
«یـالقیز»دی بـو گـون«معجز»ایله «صـابر»ه وارث
الحـق،بـو شـیرین بـارلی آغـاج،کـؤکسوز اولانـماز
«یـــالقیز»قـلمی طـــنزده اعـــجاز ائـلـه‌ییبدیر
مـین مـعجزه‌وار اونـدا،نـئجه«مـعجز»اؤلانـماز؟
«یـالقیز»یـولو،ایـمان و حـقیقت یـولودور،بـیل
حـق شـاعری،ائـل دردی یـازان،یـؤلسوز اؤلانـماز
وار حـــقی کـــی،پـیغمبر طـنز آدلانـا«یـالقیز»
درد اهـلی بیلرلرکی،بـو سـؤز بـوش سـؤز اولانـماز
«آرش»نـــه قـــدەر طـــنزده مـــاهر سـاییلیرسا
اقـــرار ائـــله‌ییبدیر کـــی،هـله«یـالقیز»اؤلانـماز.

○ صابرین یادگاری زنفیره‌خانیم‌طاهرلی

● رضا همراز

ادبیاتیمیزلا ماراقلانانلارین آراسیندا آدلی - سانلی «مؤللا نصرالدین»درگیسی‌نین امکداشی اؤلان میرزه‌علی‌اکبر طاهرزاده صابری تانیمایان چوخ آز دیر.«آذربایجان طنز روزنامه‌لری»نین یازاری«ناظم آخوندوفون»دندیگینه گؤره «صابر» شعرلرینی اللی‌دن آرتیق امضایله یازاردی کی بونلاری گؤسترمک اولار:

مـوللا نـصرالدیـن ،ابـونصر شیبانی،الحاج،مجذوب،مصلحچی،دیندار،قارین قـولو بـیر عـالیم،مـوللا جـیبیشدان قـولو،قـوجاعمی،تکـذبان جـی‌جی،یـتیم قـیزجـق،جـین گـوزبک،ایـران قـوردو،قـوجا ایرانـلی،قارداش اوغـلو،هـوپ - هـوپ،آغـلار گوله‌ین،نیزه‌دار،بوینوبورروق،قوجابیگ و...

بورادا قصدیمیز«صابر»دن یازماق دئییل. صابر حقینده بو گونه کیمی اونلارجا تحقیقی کتاب و مقاله یازیلمیش دیر کی هره‌سی اؤز یئرینده چوخ ماراقلی دیر.آنجاق بیزیم مقصدیمیز اؤنون اوغلو«محمدجمیل طاهری»نین حیات یولداشی یاخود صابرین گلینی - «زنفیره»خانیمدان سؤز آچماقدیر.آنجاق داها اؤنجه رحمتلی «محمدجمیل طاهری» باره‌سینده قیساجا دانیشماق ایسته‌ییریک.

رحمتلی محمدجمیل طاهری صابرین ان کیچیک اؤغلو میلادی ۱۹۰۸ - جی ایلین مارس آیی‌نین اؤتوزوندا آنادان اؤلموشدور.اؤ تحصیلینی غرب تاریخی ساحه‌سینده بیتیرمیش و ایللر بویو نصرالدین طوسی آدینا معلملر اونیوئرسیته سی‌نین بیر مدیری کیمی وظیفه داشیمیش و بیر نئچه کتاب و مقاله‌نین مؤلفی اولموشدو.

اؤنون ان اؤنملی و مهم ایش‌لریندن آتاسی صابرین حیاتی حقینده گئنیش و اطرافلی تحقیلری و اؤنون ائوینی موزه‌یه چئویرمه سی ایدی.

«محمدجمیل»تأسفله ۱۹۹۳ ده ژانویه آیینده باکیدا وفات ائدیر.اؤ«نصرالدین طوسی»آدینا معلیم‌لر اونیوئرسیته سینده اولدوغو زامان«زنفیره»خانیملا تانیش اؤلوب و عؤمرونون سؤنونا قدر اونونلا دئیه - گوله یاشاییر. «زنفیره»خانیم اؤغلو گوندوزله بیرگه ۷۱ - جی

ایلین مرداد آیندا تبریزه گلدی و همین سفرده شاعیره‌ایله آپاردیغیمیز مصاحبه «فروغ آزادی»گونده‌لیگینده(۳۱ / ۵ / ۷۱)چاپ اتدیلدی.

اوٌنون دئدیگینه گؤره ۲۵ ایلدن آرتیق دیر کی«نصرالدین طوسی»ده بیر معلیم کیمی درس دئییر.«زنفیره»خانیم ادبیات ساحه سینده ایشله‌ییر و بو گونه کیمی ۳۳ علمی مقاله و بیر مونوقرافیا و بیر باشقا کتاب یازیبدیر.

شاعیره ۲۵ ایلدیرکی اوشاق ادبیاتی ساحه سینده متخصص و گنجلرین ده تربیه سینده چالیشیر.اوٌ بیر ادیب اوٌلدوقدا بوٌللو شعرلری وار کی هله‌لیک ایشیق اوزو گؤرمه‌ییب و آرزی اندیر اوغلو«گوندوز»اونلاری بیر گون توپلاییب چاپ اتدیرسین.

شاعیره باجیسینی اوٌلوم یاتاغیندا گؤردوکده خیلی کدرله‌نیب بو کیمی شعر یازماغا رغبت گؤستریر.

یامان مظلوم ـ مظلوم باخیرسان منه
تکجه مندن امداد اومورسان باجی
آخی حقیقتی دئییره‌م سنه
یوخدور بو دردی‌نین علاجی باجی
باجی‌نین دئمه‌یه قالیب علاجی

دردینی دئمیرم سنین اوٌزونه
اوٌلوم یاراشماییر او گول اوزونه
بعضاً شبهه ایله حکیم سؤزونه
اینام گؤسترمیرم آی سولغون باجی
باجی‌نین دئمه‌یه قالیب علاجی

بیز شاعیره«زنفیره»خانیما اوٌلو تانری‌دان اوٌزون عؤمور دیله‌ییب ادبیات ساحه سینده یئنی باشاریلار آرزی اده‌رک بیر شعری ایله کیچیک یازیمیزا سوٌن قوٌیوروق:

● یاخشی اومود وار

قلبیمین ان کئوره‌ک درینلیینده بیر اومود گؤروره‌م
بیلمیرم بوٌ خیال دی نه دی؟!
اوٌندان اللریمی اوزسم ده چوخدان
یئنه ده فیکریمدن،یوخومدان اوٌ چکیلمه‌دی
ائله هئی یوٌل گئتدیم بوٌ اومودومله گؤزومده
بوٌ اومود قلبیمده،بو اومود یوخومدا،بو اومود
بئله‌جه بو اومود اوودورور منی،بئله کورپه تک آغلادیر منی
هردن بو اومودون الیندن توتوب قاچماق ایسته‌ییرم اوٌز طالعیمدن
هردن ده اینانیب طالع پاییما،اویورام اومودون بو لایلاسینا
فقط ایناناراق بیلیرم کی من،آسیلی قالمیشام اومودلاریمدان
بلکه ده بو اومود،بو اینام منیم طالعیمه دوشن ابدی پای دیر!
قارانلیق دونیاما دوغان بیر آی دیر!
بیلمیرم

قالانی [illegible] جی صحیفه‌ده

بیزه گلن مکتوبلار:

سئوگیلی اوخوجولار!

۷۵ - جی ایلین سون سایینی چاپا حاضیرلار، نوروز بایرامینی یئنی درگیله گؤروشونوزه گلمک ایستركن قوراسانیمیزین بجنورد بؤلگه‌سینده و آز سونرا آذربایجانیمیزین اردبیل منطقه‌سینده باش وئرن زلزله فاجعه‌سی بیزی ماتمه بوروددو. آرتیق نوروز بایرامینی هئچ اؤزوموزو بئله اونوتدوق. گلن مکتوبلارین سایی آرتدی. اوشاقلارین ایچینده باش ساغلیغی مکتوبلاری داها چوخ دقتی چکیردی. هر طرفدن (داخیلدن و خاریجدن) تلفون آچیب، زلزله دیده‌رگین و یارالیلارینا یاردیم ائتمک ایسته‌ییلرین ده سایی آز دگیلدی. آنجاق نه ائتمک کی وطنیمیزین جنت گوشه‌سی اولان سولالان ائللری و اونون اطرافینداکی کندلر و قصبه‌لر آرتیق چؤکموشدو و بیزیم ناله و افغانیمیز و آز چوخ یاردیملاریمیز سورایین اؤلوموندن سونراکی توشنلرو چؤکموندن ایدی. طبیعت بیر داها اؤز قدرتینی و عینی زاماندا بیزیم ضعیفلیگیمیزی گؤستردی. آنلادیق کی هله ده هر بیر تپتره‌ییش بیزی ییخا بیلیر، سارسیدا بیلیر. آنلادیق کی بیز هله ده برکیمه‌میشیک. بو بیزیم نه بیرینجی و نه ده سونونجو ییخیلماغیمیز دیر. طبیعته ده گیلئیلنمک اولماز چونکی اونسوز دا بیز دفعه‌لرله ییخیلمیشیق. آنجاق صابرین بو سؤزونه ده اینانیریق کی:

سانما ازدیکجه فلک بیزلری ویرانلیق اولور..

الله بیزی بلالاردان قوروسون! — م.ر. هیئت

□ خوی - ح. آرغیش و ط. آتابیگ: مکتوب و حکایه‌لرینیزی آلدیق. بیزه اولان سئوگی و محبتینیزه گؤره منتداریق یازیلارینیزدان آیدین اولورکی دیلیمیزه احاطه‌نیز وار و سؤز داغارجیغینیز زنگین دیر. آنجاق

بیلینیدیگی کیمی حکایه(خصوصاً بیزلر اوچون)نه قدر تمیز و ساده دیلده یازیلسا بیر او قدر تأثیرلی اولار ترسینه ایشلک اولمایان اصطلاحلاری ایشلتمک اثرین بدیعی گؤزه‌للیگینی آزالدار.اوندان علاوه حکایه ؛ چوخ اوزون جمله‌لردن فایدالانماق دوغرو دگیل.چونکی اوْخوجونون دقتینی یایینددیرار.مثلاً سیزین«قارء گونو»حکایه‌نیزین بیرینجی جمله‌سی بئش سطردن عبارت دیر.ینه ده بیزه مکتوب و حکایه گؤنده‌رین.

□ تبریز ـ آذر پویا: حافظ دن ائتدیگینیز ترجمه‌لری بیزه گؤندردیگینیز اوچون تشکو ائدیریک.اونلاردان تدریجله فایدالاناجاغیق.

□ اردبیل ـ محمدعلی اوجاقی نیارق:آنادیلیمیزه قارشی گؤستردیگینیز سئوگی تقدیره لایق دیر.بو گونه کیمی بیزی قوْروْیوب،ساخلایان گؤزل دیلیمیزی بوندان سونرا بیز ساخلامالی‌ییق.«جان قوربان ائیله‌مک عادتیمیز دیر»آدلی شعرینیز چاپا وئریلدی.

□ ایلخیچی ـ اوروج داداشی(آیدین): مکتوبونوزدا یازیرسینیز کی اوشاقلارینی باشقا دیلده دانیشدیرانلاری گؤرونجه «آغاجی اؤز ایچیندن قورد یئیر» مثلی‌نین نه قدر معنالی و حقیقته اویغون اولدوغونو باشا دوشورم.عزیز قارداشیمیز! دوغرودور کی بیزیم ایچیمیزده باشقاسی‌نین چکمه‌سینی گئییب یئریشینی اونودانلارین سایی چوخدور.اما چوخ شوکور کی دیلیمیزین گؤزه‌للیگینه و زنگینلیگینه واقف اولونجا اؤزلرینه قاییدانلارین دا سایی آز دگیل دیر.گله‌جگه اومیدینیزی هیچ‌واقت ایتیرمه‌یین.

□ کرمانشاه ـ علی احمد ترکمانی:بیزیم اوْخوجولاریمیزین جرگه‌سینه قوشولدوغونوز اوچون چوخ شادیق.ایسته‌دیگینیز سایلار آدرسینیزه گؤنده‌ریله‌جک.«دده قورقود»کتابینی هله‌لیک یالنیز دوستلارینیزدان آلیب اوخویا بیلرسینیز.مکتوبلارینیزی گؤزله‌ییریک.

□ موغان –غ.ع.همتی: اردبیل رادیوسونون نه دیلده دانیشدیغینی بیز ده بیلمیریک.بلکه دئدیگینیز کیمی اونو«قاذری»آدلاندیرماق داها دوزگون دور.چونکی مثال گتیردیگینیز «با توجه به اینکه امسال کم باراندی مزرعه‌لر کم‌محصول اولاجاق» جمله‌سی‌نین تورکجه اولمادیغی هامییا حتا رادیونون مسئوللارینا معلومدور.

□ سردرود – مهدی اصل ملاپور:«آذربایجان ادبیات تاریخینه بیر باخیش»کتابی‌نین بیرینجی جلدی یاخین گله‌جکده یئنی دن باسیلاجاق.کتابین ایکینجی جلدینی آذرسینیزه گؤندردیک.

□ تهران ـ غیاث نعمت‌پور(وقار):فارسجا و تورکجه مکتوبلارینیزی آلدیق و ایسته‌دیگینیز کیمی اونلاری حوصله ایله اوخودوق.فارسجا مکتوبونوزدا وارلیق باره‌سینده یازیرسینیز کی«به دنبال همزبانی می‌گشتم که حرفهایم را به او بگویم.به دنبال آشنائی که حرفهایم را بفهمد و لحظاتی بتواند در دنیای تاریک و خلوت تنهائی مرا همراهی کند.حالا دیگر غربت را احساس نمی‌کنم و زمستان را فراموش کردم».دوغرو دور.وارلیق سیزین دئدیگینیز حتا دئمه‌دیگینیز سؤزلری باشا دوشور و هئچ زامان اوْخوجولارینی یالقیز بوراخمیر.

□ گرمی ـ سعید حیدرنژاد: آدرسینیز آبونه دفترینه کئچیریلدی.وارلیق درگیسی‌نین اردبیلده‌کی نماینده‌سی دوقتور معماری جنابلاری دیر.بو سایدان اعتباراً اردبیله داها چوخ وارلیق گؤنده‌ریله‌جکدیر.شعرلرینیزده وزن پوزغونلوغو گؤزه چارپیر.ینه ده بیزه مکتوب یازین.

□ شهرکرد – مهرشید رهنما: عزیز قاشقایلی قارداشیمیز! مرحوم آیت‌الله جهانگیرخان حقینده یازدیغینیز مقاله‌نی آلدیق. مقاله چاپا حاضیرلانیر. آنجاق اوراداکی بعضی اصطلاحلارین معناسینی باشا دوشمه‌دیک. لطفاً بیزیمله علاقه ساخلایین. ساغ اولون.

□ میانه ـ م.ع.قاسمی: مکتوبلارینیزی و «چگونگی محو یک فرهنگ» آدلی مقاله‌نیزی اوخودوق. بو باره‌ده داها تفصیلاتلی مقاله‌لر یازماق اولار. مکتوبدا یازدیغینیز کیمی خلقیمیز آراسیندا دیلیمیزین اونودولما جریانی‌نین شدتلنمه‌سی نگران ائدیجی بیر حال دیر. اما اونوتمایین کی دیلیمیزین وورغونلاری‌نین گوندن ـ گونه آرتماسی دا عینی درجه ده سئوینديریجی دیر.

□ اورمیه ـ وحید حسن‌زاده: مکتوبونوزو و حقینده معلومات ایسته‌دیگینیز کتابی آلدیق. کتاب سریانی الفباسیندا و آسوری دیلینده یازیلمیش و آدی «آغده‌ته اؤ مازمورند دعوند» (انجیل و زبور داوود) دیر. بو باره ده آرتیق معلومات ایسته‌سه‌نیز بیزه یازین. مکتوبونوزدان چوخ فایدالاندیق. ساغ اولون.

□ پارس‌آباد – سلمان محمدی: مکتوبونوزدا حال حاضیردا پایینلانان و تورکجه صحیفه‌لری اولان مطبوعاتیمیزین آدلارینی چکمیشدینیز. آنجاق دقیق اولمادیقلاری اوچون اونلاری چاپ ائده‌بیلمه‌دیک. مثلاً یول، اسلامی بیرلیک، صاحب و تماشای زندگی داها نشر اولونمور. همدان مطبوعاتی‌نین هئچ بیریسینده تورکجه صحیفه یوخدور. تبریزده آقای سعیدپیمانین مدیریتی آلتیندا «عصر آزادی» غزنتی نشره باشلامیشدیر و... . تورکیه شاعری «نعمت یاش» ین شعرینه یازدیغیمیز تضمین شعر مسئولونا وئریلدی. ساغ اولون.

□ تبریز – رضا همراز: آقالار عزیز دولت‌آبادی‌نین «فلک» و هریسی‌نین «انتظار» آدلی شعرلرینی هم ده قدرت جدیری‌نین «فلسفه دده‌قورقود» آدلی مقاله‌سینی گؤنده‌ردیگینیز اوچون تشکور ائدیریک. یئری گلدیکده یارارلاناجاغیق.

□ اردبیل – آیدین فرهنگ: کئچن ساییدا سوز ونردیگیمیز کیمی «شرح حال حاج زین‌العابدین تقی‌اف» مقاله‌سی‌نین یازیلماسیندا استفاده ائدیلن قایناقلاری دقتینیزه چاتدیریریق:

۱ – جناب مستطاب حاجی زین‌العابدین تقی‌اوفون اعمال و افعالینه مشتمل دیر، ترکی – فارسی جلد اول ۱۳۲۲ هـ ق – بادکوبه – اولینجی شرکت مطبعه‌سی.

۲ – نریمان نریمانوف – حاجی زین‌العابدین تقی‌اوفون ۵۰ ایللیگی و معیشته و جمعیته خدمتلری – آذربایجان علملر آکادمیاسی ملی مناسبتلر اینستیتوتو – اؤزنر نشریاتی – باکی ۱۹۹۴.

۳ – ثروت و سخاوت مشهور جناب زین‌العابدین تقی‌اوفون ترجمه حالی – بادکوبه – اولین شرکت مطبعه‌سی ۱۹۰۳.

۴ – آذربایجان اینترنشنال ژورنالی – آمریکا – باهار ۱۹۹۴ (ترانسیشن اویل هاندرنت ییرز اتقو) ص ۶۰، ۴۵ – ۴۳.

۵ – آذربایجان اینترنشنال ژورنالی – آمریکا – پائیز ۱۹۹۱ (آذربایجان اویل بارونز) ص ۳۸ – ۳۶.

۶ – مؤلفین شخصی معلوماتی.

□ تبریز – مسعود خجسته: «سید شوشینسکی تانیندان سنچیب کوچوردوبونوز یازینی آلدیق. ساغ

اولون .لطفاً اونلارین اصل متنی‌نین فتوکوپیسینی ده بیزه گؤنده‌رین.

☐ تبریز - رحیم بقال اصغری :ایلک دفعه اولاراق یازدیغینیز تورکجه مکتوبونوزو و چکدیگینیز گـؤزل کـاریکاتورلاری آلدیـق.درگـیمیزده فـایدالانـماق اوچـون یـئنه ده بـیزه کـاریکاتورلارینیزدان گؤنده‌رین.صنعتکار اللرینیز آغریماسین.

☐ اورمیه - تایماز،کؤنول،آراز،یاشمار،قوخماز: عزیز دوستلار!گؤندردیگینیز مکتوبو سئوینجله اؤخودوق.بیزه اولان سئوگینیزه گـؤره سـاغ اولون.کـؤچورمگینه بـاشلادیغینیز«آذربـایجان شـفاهی خـلق ادبیاتی»کتابی چوخ دگرلی کتاب دیر.بو ساحه‌ده دوقتور جواد هیئت،دوقتور محمدعلی فرزانه و...نین ده یازیلارینی اوخوماغینیزی توصیه ائدیریک.اوتایدا سون زامانلارا قدر یاییلانان بـوتون کـتابلار کـؤمونیزم ایدئولوژیسی اساسیندا یازیلدیقلاری اوچون بعضاً مسئله‌لر اولدوغو کیمی گؤستریلمه‌میشدیر.اونـا گـؤره سایدیغیمیز کتابلاری مقایسه‌لی شکیلده اوخوسانیز داها چوخ یارارلانا بیله‌جکسینیز.

☐ قره‌چمن - یاشار حیدربابااوغلو: عزیز قارداشیمیز! سیز«حـیدربابا را بـهتر بشـناسیم»آدلی مقاله‌نیزین چاپ اولمادیغی اوچون بیزدن کوسورسونوز.حالبوکی بیز وارلیق‌ین نشر اولوندوغو بو ۱۸ ایلده بوتون چتین‌لیکلره رغماً کیمسه‌دن کوسمه‌دیک.هامینی حـتا بـیزه اگـری ـ اگـری بـاخانلاری گـولر اوزله قارشیلادیق.بونو باشا دوشمک لازم دیر کی بیر- بـیریمیزدن کـوسمگه نـه سـیزین نـه ده بـیزیم حـقیمیز یوخدور.شعرینیز چاپا وئریلدی.ساغ اولون.

آشاغیدا آدلارینی چکدیگیمیز دوستلارین مکتوبلاری دا چاتدی:

●تبریز - عسگر علیزاده● ماکو - عباس پناهی ● سوئد - نگار و اسد.ص ● اردبیل - دوقتور جواد واهابزاده ● آلمان - اسماعیل میتاگ ● فرانسه - پروفسور ف.بیلیجی ● تورکیه - یوسف گدیکلی ● فرانسه - پروفسور باقدانوویچ ● اصفهان - شهرام پناهی ● اورمیه - مظفر خداوندگار.

آبونه فؤرمو

آبونه اؤلماق ایسته‌ین عزیز وطنداشلاریمیزدان «بانک ملی شعبه داریوش، خیابان بهار، دکتر جواد هیئت، ۲۱۶۳» نومره‌لی حسابا ۷۶ - جی ایلین آبونه پولونو (۱۵۰۰ تومن) یاتیریب، قبضینی بو فؤرملا بیرلیکده آشاغیداکی آدرسه گؤندرمه‌لری خواهش اولونور. تهران - فلسطین شمالی ساختمان ۱۵۱ - مجله وارلیق

آد و سؤی‌آد: ....

آدرس: ....

پؤست‌نومره‌سی: .... تلفؤن: ....

پیر پالاندوز

● عزیز محسنی

رضاخانین قان اوددوران و قلینجی‌نین هر ایکی طرفی کسن گونلر خلق آغیر بیر بوغونتو و سیخینتی‌دا یاشاییردی.نفسلر سینه‌لرده حبس اندیلمیشدی.آژانلار،خیابانلاردا،میدانلاردا،کوچه‌لرده،حتا بئله دار ـ دودوک تنگه‌لرده،قودوروغان آتلارا مینیب،یولدان کنچن آروادلارین،یئنی‌یتمه قیزلارین،باشلارینداکی چارشابلارینی،چادرالارینی زورایله چکیر،جیریر،بعضاً معصوم بالاجا،اون ـ اون‌ایکی یاشلی قیزلاری اوزوقویلو سالیر،اونلارین آجیناجاقلی حاللارینا هنچ بیر اعتنا ائتمه‌دن،شومر ذوالجوشن [1] کیمی آتلارینا هی وورااراق داللارینا باخمادان،آتلارینی دؤردنالا چاپیر.جیریلمیش،بیرتیلمیش چارشاب ـ چادرالاری غنیمت آپاریردیلار. کیشی‌لرین حال ـ احواللاری آروادلاردان یاخشیراق دئییلدی.گونده خلقین گؤزلری قاباغیندا،کیشی‌لرین بؤرکلری زورایله آژانلار واسیطه سیله،بازاردا،کوچه‌لرده جیریلیب یئره تؤکولوردو.مسجدلرین قاپیسی باغلانمیشدی.حتا داللدا و گؤزدن لاپ اوزاقدا اؤلان خیردا مسجدلرین قاباغیندا مأمور قویولوب.خلقین مذهبی مراسیم‌لری‌نین قاباغی آلینمیشدی.مدرسه‌لرده،فارسلاشدیرما سیاستی کؤبودجاسینا یورودولوردو.بوتون صینیف‌لرین دیوارلاریندا ایری خط ایله یازیلمیشدی:«ایران و ایرانیت،شاه‌پرستی و وطن‌دوستی سخن گفتن دانم به زبان فارسی است»(ایران و ایرانلی‌لیق،شاها پرستش و وطن سئوه‌رلیک،یالنیز هر زامان فارسجا دانیشماقدان عبارت دیر).

اوشاقلار.یئنی‌یتمه‌لر و اوزز آنادیللریندن باشقا بیر دیل بیلمه‌ین بالالارین گوناهی نه ایدی؟بونلار نه ائتمه‌لی ایدیلر؟حیاتا گؤز آچان زاماندان بری،اونلارا،آنالاری،اوز شیرین دیللری ایله لای ـ لای دئییب بؤیوک آنالاری.قاری ننه‌لر.اونلاری یاتیرتماق اوچون،قولاقلارینا شیرین،اوره‌ک آچان و رؤیایا دالدیران ناغیللار سؤیله‌ییب.یاشیدلاری،مکتب یولداشلاری بیری ـ بیرینه اؤز دوغما آنادیللریندا مثل.تاپماجا دئییب،خلق بازاردا،دوکاندا همیشه اونلارایله اؤز آنا دیللرینده دانیشیب،معلیم‌لر،ناظیم‌لر مدرسه‌لری اداره ائدن یئرلیلر.یالنیز بؤ دوغما دیلده اونلارا بویوروق وئریبلر.قیسا دئسک،بو اوشاقلار،تویدا

---

[1] ۱- شومر ذوالجوشن - حضرت امام حسینین حلبیه سلامین قاتلی دیر.او زامان آژانلاری ـ بیر کیمی ظالملاری خلق شومر آدلاندیریردی

یــاسدا،ائــوده،انشــیکده،اوز دیــللرینده دانــیشیبلار،تــرانــه و مــاهنی اوُخــویوبلار.آخــی نــئجه اولا بیلر،بیر«متحدالمال»یا«بخشنامه»ایلن،ایللرله،یوزایللرله،کؤکو خلقین جانیندا،روحوندا اوُلان بیر دیلی بئله خاننجه سینه و کوبودجاسینا آرادان آپاریب اوُنون کؤکونو قــوروتماق؟حــاکـیم دایـره‌لر،اللـریندن گـله‌نی اسیرگه‌میردیلر.هر بیر ساحه‌ده،خلق آغیر تضییق آلتینداایـدی.تـرقیه دوغـرو یـالان و ظـاهیری شـعارلار آلتــیندا.خــلقین ائـو ـ ائشـیگینی داغـیدیب،اونـلاری اوز دوُغـما شـهرلریندن،یـوردلاریندان دیـدرگین سالیردیلار.شهرین سیماسینی دگیشمک اونو یئنی‌لشدیرمک عنوانـی آلتیندا ولایـتی بـاشدان ـ بـاشا بـیر خارابالیغا دؤنده‌ریب.بئله کی،اون-اون‌بئش ایل عرضینده اردبیلده تزه چکیلن بیر خیابان(تبریز یـوُلوندان آستارا یوُلونا کیمی)ایللر ایله اگری-اویری بیر آغیزلا خلقه باخیر.انشاعات و یئنیلیک نشانه‌سی اولان بو خیابان ظن ائـدیرم ایـندی ده رضـاخان دؤرونـده یـاشایان شـهر اهـالیسی‌نین یـادینا دوشـنده اونـلاری چیمچه شدیریر.بوُ خیابان یوزلر ائوین خاراب اوُلوب،آرادان گئتمه‌سی باهاسینا چکیلمیشدی.اوُنون ایکی طرفینده آرخ(قه‌نوُو)قازیلیب و بیر آز سؤیود آغاجلاری اکیلیب اردبیل بـوُیدا بـیر شـهرین،نـئچه ایـلین عرضینده چکیلن بو خیابانین ایگیرمی ده بیر حیصه‌سی آباد اوُلماییب یالنیز شهر اورتاسیندا بیر دؤرد یوُل چکیلیب و بیر نئچه دوکان بوُ یئرلرده آچیلمیشدی.قالان یئرلر خارابایا دؤنوب،خیابان توُز ـ توُرپاق ایچینده غرق اوُلموشدو،قومدان،آسفالتدان بیر خبر یوخ ایدی.قار ـ یـاغیش یـاغاندا،بـوتون بـو خـیابان آدلانـان کئچیدده،گؤلمه‌جه‌لر عمله گلیردی.زیغ،پالچیق،آدامین آیاق قابیـسی‌نین اوستونده آشـیب دیـزلرینه کـیمی قالخیردی.قورولوقدا دا یئل و کولک اسنده توُز ـ توُرپاق گؤزلری کوُر ائدیردی و هئچ بیر کیمسه‌یه گـؤز آچماغا آمان وئرمیردی و بو سببلره گؤره خلقده هئچ دیل ـ داماق قالمامیش و اهالی هئچ بیر ایشه ماراق گؤسترمیردی.بازاردا اولان آلونرچیلرین سقفـلی(تاوانـلی)بـازاری بـوشلاییب خـیابانا گـلمه‌یه هـئچ بـیر ماراقلاری یوخ ایدی.شهر هر بیر باخیمدان دئمک اولار کی آغیر و دوزولمز بیر وضعیتده ایدی.بئله بـیر شرایطده،دولت،معارف ساحه سینده بعضی ایشلر گورمک تشبثونه ال آتیر.یاواش - یاواش یـئرلی قـدیم معلیم‌لری دگیشدیریر.یئرلرینه ایرانین باشقا شهرلریندن فارس دیللی «ملیملر گتیرمک ایسته‌ییر.شهرده ایکی قاریشیق (مختلط)مدرسه آچیب بیری‌نین آدینی«حکمت»قویورلار،بوُ مدرسه‌نین دؤرد صینیفی وارایدی.من ده اونون آخیرینجی صینفینده درس اوُخویوردوم.هر گون سحرچاغی بیزلری هله صینیفلره داخل اوُلمادان قاباق سیرایا دوزوردولر و فارسجا سرود(ماهنی)اوُخودوردولار:

«از پهلوی شـد مـلک ایـران   صد ره بهتر ز عهد بـاستان».

اوشاقلیق عالمی اوزگه بیر عالم دیر،بیز چنوره‌میزده گئده‌ن ایشلردن،هئچ بیر شئی آنلامیردیق،بـوتون درس و سرودلارین فارس دیلینده کئچمه‌یینه باخمایاراق،بیز هامیمیز مدرسه حیه‌طینده حتا کلاسدا(صینیف ده)اوز آنا دیلیمیزده دانیشیردیق.اوشاقلار اوچون فارسجا دانیشماق چوخ چتین و زهله آپاران ایدی.

منیم یاشیمین آز اوُلدوغونا باخمایاراق بعضی ایشلردن باش چیخاردیردیم.اوُنا گؤره‌کی بیزیم ائویمیزده حکومت باره‌سینده و اوُنون اهالییه گؤستردیگی ظولم و ستم حقینده،آتام دئمک اولار هر گئجه بیزیم اوچون دانیشیردی .منیم آتـام و دایـیم هـر ایکـیسی مشـروطه طـرفدارلاری اوُلوب و بـوُ یـوُلدا مـدتلر مـبارزه ائتمیشدیلر.بیزیم ائوده آنادیلیمیزده(دخیل،قمری،صراف،راجی،مـضطر)کـیمی شـاعرلرین مـرثیه ـ نـوحه

کتابلاریندان باشقا مختار ثقفی‌نین خروجی،امیرارسلان،هوپ ـ هوپ‌نامه،فضولی و بو کیمی تورکجه کتابلار سیراسیندا،فارس دیلینده،حافظ،سعدی و مولوی و هابئله،دیوان عشقی،عارف قزوینی،فرخی یزدی و بو کیمی کتابلارین سایی چوخ ایدی.آتام دئییردی:هوپ ـ هوپ‌نامه،عشقی و عارفین دیوانلاری قاچاقدیر.اگر بونلار اله دوشسه یا حکومت آدلاملاری بو کتابلاری بیر ائوده یا خود بیر دوکاندا تاپسالار جزاسی واردیر.بونونلا بئله آتامین هوپ ـ هوپ‌نامه‌یه خصوصی بیر رغبتی وارایدی.دئیه بیلرم کی،بۆ کتابین یاریسینی ازبردن بیلیردی و او قدر صابرین شعرلری بیزیم ائویمیزده تکرار اۇلونموشدو کی بیز اوشاقلار آغیزدان ـ آغیزا،هوپ ـ هوپ‌نامه‌نین بیر چوخ شعرلرین ازبره‌ئیب و اۇخویوردوق.آتام بعضا ائوده دانیشیردی:آ،کیشی،بئله ده ایش اولار؟بونلار،دای خلقی آیاقدان سالیب و اونون هر بیر شئیینی آلماق ایسته‌ییرلر.خالام چوخ مذهبی بیر قادین اۇلدوغونا گؤره چارشابلار گؤتورولندن سونرا،بیر ساعات بئله ائویندن ائیراغا قدم قویمادی.همیشه حکومتی ناماز آراسی نفرین و لعنت ائده‌ردی.بیز باجی ـ قارداش آنامیزی هله چارشابلار گؤتورولمه‌میشدن قاباق الدن وئرمیشدیک.آنامیز وفات ائدندن سۇنرا خالامیزدان بیزیم ائوه گلمه‌مه‌دیگی اوچون چوخ اینجیمیشدیک بیر گون بیز اوشاقلار هامیمیز خالام گیله گئتدیک و اوندان گیلئیلندیک.آخی خالام چوخ مهربان ارواد ایدی و آنامین ساغ واختی همیشه بیزه گلیب باش چکردی.بیز اوشاق ایدیک و خالامین بو حالینی دوشونموردوک.رحمتلیک خالام بیزیم (خالاجان سن بیزه نیه گلیب باش چکمیرسن)- سؤالیمیزین قاباغیندا دئدی:«خوشا سیزین آنانیزین سعادتینه اۆلدو،گئتدی.بۆ بی‌آبیرچیلیغی گؤرمه‌دی.من آللاعلا عهد ائله‌میشم نه قده‌ر بۆ وضعیت وار عؤمرومون آخیرینادک ائودن چؤله چیخمایام.سیز گلین بیزه هر نه ایشینیز وار دئیین.من هامیسینی سیزین اوچون گؤره‌رم»بیز اوشاقلار هئچ بیر شئی دوشونمه‌دن،آنلامادان باشیمیزی سالیب آشاغا،اؤز ایشلریمیزه مشغول ایدیک.بیر گون مدرسه‌ده خبر وئردیلر کی«وزیر معارف و صنایع مستظرفه:اردبیله گلیر گره‌ک هامی مدرسه اوشاقلاری اونون پیشوازینا گئتسینلر.اۆ زامان فرهنگ،اوقاف،اینجه صنعت هر اوچو بیر وزیرلیک نظری آلتیندا اداره اۇلونوردو.وزیرین داخل اولان گونو یئتیشدی او گون اردبیل برک سویوق ایدی.شاختا قیلینج کیمی کسیردی .اوشاقلار هامیسی باشلارینا کاسگئت قویوب و فورم پالتاری گئیمیشدیلر.البته بو دا اجباری یدی.آتام منیم پیشوازا گئتمه‌گیمه مانع اۆلدو.دئدی:اگر مدرسه‌نین ناظیمی سنه ایراد تو‌تسا دئییرسن کی خسته‌ایدیم.لازم گلسه من،شمس‌الحکماءدان سنین اوچون مأذونیت تصدیقی آلارام و بونو بیل،بو هاوادا بو نازیک پالتارلاریلا ازاری اۇلمایان اوشاقلارین چوخونا سویوق دگیب ازارلایاجاقدیر.

بونون مدرسه‌لرین شاگردلرینی حتا قیز اوشاقلارینی دا پیشوازا آپارمیشدیلار.اردبیل‌ایله تبریز اراسیندا شرله شن «صائین»گدیگی قارین و دوندوروجو کوله‌یین شدتی نتیجه سینده باغلی اۇلدوغو اوچون وزیر ورچ ـ دؤرد ساعات تأخیرایله شهره یئتیشیر.بو زاواللی اوشاقلار آلتی ساعاتدان آرتیق،آیاق اوسته او شاختانین و سویوغون قاباغیندا نفس‌دن دوشورلر و صاباح شاگردلرین چوخو مدرسه‌لرده حاضیر اولا بیلمیرلر.شهرده گیزلی صورتده هامی پیچیلداشیر و هره بیر تهر اؤز اعتراضینی گؤستریر.

گنجه آتام گلدی ائوه،گؤردوم چوخ قاش ـ قاباقلی دیر.بیز اوشاقلار ایندییه دک آتامیزین وفاتیندان سۇنرا آتامیزی بئله قاش ـ قاباقلی و توتغون گؤرمه‌میشدیک.بیزیم اصرارمیزلا آتام سؤزه باشلادی و دئدی:«بو گون

تأمینات [۱] طرفیندن آدام گلیب» پیر پالاندوزو توتوب آپاریبلار و دوکانینی باغلاییبلار.دنییلدیگینه گؤره وزیر معارفه چوخ پیس بیر مکتوب یازیبدیر و اؤنو بیر عاغلی کسمه‌ین اوشاغا بنزه‌دیبدیر.ایندی تأمینات چالیشیر بیلسین کی بو.پیر پالاندوزون کیم ایله علاقه سی وار و کیمین تحریکی ایله بنله بیر مکتوبو یازماغا جرأت اندیبدیر.سیزین دایی‌نیزین دا اونونلا بیر آز گندیش ـ گلیشی وارایدی و بوندان باشقا،دایی‌نیز قدیم مشروطه‌خواهلاردان اولدوغونا گؤره قورخورام اونا پاپیش [۲] تیکیب تهمت‌لندیریب و اونون اوچون انگل تؤره‌تسینلر.

اورتا مکتبده اوخویان،مندن بؤیوک قارداشیم آتامین بؤ سؤزلرینی انشیدندن سونرا دندی:مدرسه‌نین دیوار غزنتلرینده ده بیر پارا سؤز یازیلمیشدی،ایسته‌ییرلر اونلاری یازانی تاپسینلار.

***

معارف وزیری چوخ تئز تهرانا قاییتدی.بؤ ماجرادان بیر نئچه گون کئچدی.بیر گون آتامیزدان پیرپالاندوزون احوالاتینی سؤروشوردوق.او،هله زینداندان چیخمامیشدی.آنجاق بیزیم دایی‌میزی و اونونلا علاقه‌ده اولان باشقا آداملاری دئیه‌سن بیر خطر هده‌له‌میردی.بیر نئچه گون کئچدی.بیر گون آخشام‌چاغی آتام گولر اوزله اثوه گیردی و دندی:پیرپالاندوزو بوراخیبلار و اؤدا بو گوندن دوکانینی آچیب.اؤز پالان تیکمه‌ یینه مشغول اؤلوبدور.من آتامدان سؤروشدوم:آتاجان! سن بیلمه‌دین آخی بؤ کیشینی نییه توتدولار و نییه بوراخدیلار.آتام دندی:شهرده یاییلیب دیر کی،او عربجه بو شعری یازیب و معارف وزیری آقای علی اصغر حکمته گؤنده‌ریبدیر:

«عظامِ فلک تحت‌التراب بالیته
وانت تلهب فوق التراب کالاطفال»

بو عربجه شعری آتام بیزه ترجمه اندیب ایضاح انتدی و من سؤنرالار اونو بیر اونودولماز خاطره کیم اؤز دوغما آنا دیلیمیزده شعره چئویردیم:

«بابالارین سوموکلری یئر آلتیندا چورویوبدور
اوشاق کیمی سنین سسین هر بیر یئری بورویوبدور»

دئییرلر گویا وزیر دئییر بو سؤز بو آدامین سؤزو دئییل،پالاندوز بنله بیر سؤزو دئیه بیلمز.اؤنا گؤره ایکی ـ اوچ هفته‌دن آرتیق پیرپالاندوزو سحر ـ آخشام سورغو ـ سؤال(استنطاق)آلتینا آلیرلار.اردبیلده اولان بیر ایکی بؤیوک روحانی اداره باره‌سینده اوندان سوروشورلار،دئییرلر سنین تقلیدین کیمه‌دیر؟ اؤ دئییر:منیم تقلیدیم اؤزومه‌دیر.سنین دایی‌نین حقینده و اونونلا علاقه ده اولان بعضی باش بیلنلر باره‌سینده اوندان سؤروشورلار.اؤنو چوخ برک سیخیشدیریرلار کی اوندان بیرشنی چیخارتسینلار.اؤ دنییر:بو شعر منیم اوره‌ک سؤزوم دور و اؤزوم اؤز باشیما گؤنده‌رمیشم و سیز آدلارینی چکدینیز آداملار گره‌ک هامیسی گلسین مندن درس آلسینلار.اونلاردا جرأت یؤخدور هامیسی گندیب تپیلیبلر انولرینه،کورسو باشیندا اویان ـ بویانا

۱- تأمینات.خفیه پلیس اداره‌سی،بعدها ساواک

۲- پاپیش: آیاق قابی معناسینده‌دیر.پاپیش تیکمک یعنی بیرینه دوزه‌لتمک،بیرینی گؤزلمک،قارالاماق

وورنوخورلار.سیز گندین آقای وزیره دئییین او،مگر اوشاق دیر کی بو سویوق و شاختادا خلقین بالالارینی،شهرین بیر آغاجلیغینا اؤز پنشوازینا آپارتدیریر.پیر پالاندوزون بۇ سؤزلریندن تأمینات مقاملاری فیکر ائدیرلر بۇ کیشی‌نین عاغلی باشیندا دئییل،عاغلی اوْلان آدام بئله بیر سؤز دانیشماز.اوْنا گؤره بۇ سؤال ـ جاوابلاری وزیرین قولاغینا چاتدیریرلار.او دا مرکزدن کیشی‌نین آزادلیغینا حؤکم ائدیر.آنجاق دئییرلر کی تأمینات اداره‌سی اونو تامامیله بوشلامابیب و اونون دوکانی‌نین قاباغینا دیلنچی‌دن زاددان خفیه مأمور قویوبلار.دولت ایسته‌ییر بیلسین کی پیرپالاندوزون کیمینله گندیش ـ گلیشی وار.

***

انرته سی گون مدرسه‌ده من بۇ سؤزلری بیر ایکی یاخین دوستوملا دانیشدیم.بیلدیم کی اونلارین ائولرینده ده بئله بیر سؤزلر دانیشیلیر.ایندی شهرده هامی پیرپالاندوزدان و اونون وزیره یازدیغی شعریندن دانیشیردی.شهرده گیزلی بیر صورتده چاخناشما دوشموشدو.هامی بیر آز یونگوللشمیشدی.سانکی بو شعر بوتون شهر اهالیسی‌نین اوره‌ک سؤزوایمیش.پیرپالاندوزون آدی هر یئرده چکیلیردی.تنفس ساعاتلاریندا بیز بالاجا اوشاقلار هامیمیز چوخ احتیاطلا جینقیریمیزی چیخارتمادان بو ماجرا باره‌سینده بیر ـ بیریمیزله صحبت ائدیردیک.بیر گون،بیز اوچ ـ دؤرد نفر صینیف یولداشلاری بیری ـ بیریمیزله قرار قویدوق ناهاردان سونرا مدرسه تعطیل اولان کیمی گئده‌ک بو آدی دیللره دوشن کیشیه.هئچ اوْلماسا اوْزاقدان تاماشا ائده‌ک.قرار قویدوغوموز گون گلیب چاتدی.او گون بیز دؤرد نفر هر دؤردوموز هامیدان قاباق مدرسه‌یه گلمیشدیک.هامیمیز هیجانلی‌ایدیک.منیم اوچون هر ساعات درس بیر گون گئچیردی.او زامان بیز گونده مدرسه‌ده بئش ساعات درس اوْخویوردوق.اوچ ساعات ناهاردان قاباق و ایکی ساعات ناهاردان سوْنراکی درسلریمیز.من بیلمیره‌م نئجه کئچدی زنگ چالیندی.مدرسه تعطیل اولدو.بیز دؤرد نفر بیر سؤز دانیشمادان.دینمه‌دن مدرسه‌دن دیشارییا چیخدیق.نئچه قدم گئتمه‌میشدیک هر دؤردوموز بیری ـ بیریمیزه قوشولدوق.شاقاق قارالماسینا از قالیردی.پالاندوزلار بازارینا یئتیشدیک.اوْ زامان شهرده هر صینیفین اؤزونه مخصوص بیر بازاری وارایدی.علافلار بازاری.باشماقچیلاربازاری.پالاندوز بازاری.باشماقچیلار بازاری ایله.علافلار بازاری اراسیندا ایدی.بو بازاردا مشتری آز اولدوغونا گؤره باشقا بازارلارا نسبت ساکت ایدی.آتامین سؤزو قولاغیمدا‌ایدی«تأمینات اداره‌سی پیر پالاندوزون دوکانینا گؤدوکچو قویوبدور»بیز هر دؤردوموز.قورخا ـ قورخا اهمالجا آدی شهرین بوتون نقطه‌سینه یاییلان و هر یئرده اونون باره‌سینده سؤز دانیشیلان بو شخصین دوکانی‌نین قاباغینا چاتدیق.اوره‌کلریمیز دؤیونوردو من هاوانین سویوق اولماغینا باخمایاراق برک ترله‌میشدیم دوکانا نظر سالماغا جرأت ائتمیردیم قورخو و سئوینج بیر ـ بیرینه قاریشمیشدی.اوشاق باشیمدان مختلف فیکرلر کئچیردی«اوْلمایا بیزی بورادا توتوب آپارالار زینداندا و دئیه‌لر سیزی کیم بورایا یوللاییب دیر.بئینیمدن کئچن قارما ـ قاریشیق فیکرلره غالب گلدیم.دوکانین ایچینه نظر سالدیم.اگنینه ال ایله توخونموش آغ شالدان پالتار گئییب.باشینا نئچه رنگلی عمامه کیمی بیر پارچا باغلاییب،قاباغیندا قییق ایله بیر انشک پالانینی یاماقلایان بیر شخصی گؤردوک.دئیه‌سن.او دا بیز دؤرد نفر اوشاغین قارالتیسینی گؤروب باشینی قالدیردی و بیزه نظر سالدی.اگلشدیگی و ایشله‌دیگی حالدا بیزی اؤتری سوزدو.اوندان سوْنرا دئیه‌سن یادینا بیر شئی دوشدو،ایاغا قالخدی.اونون اوْجا قامتی.ایتی

قالانی ۱۳۶جی صحیفه‌ده

خوجالی شهیدلری‌نین خاطیره‌سینه:

○توریاق

● کیان صفری

اِئوین ائشیگینده قار شدتدله یاغماقدا‌ایدی.شامیل پنجره اؤنونده دایانیب،قارانلیق حیه‌ط اورتالیغینداکی شاختایا،بورانا دؤزن یالقیز توت آغاجینا باخیردی.یئنیجه دؤیوش بؤلگه‌سیندن یئتیشیب،هله آگنینده‌کی دؤیوش پالتارینی دَییشمه‌میشدی.اصلان اوتاغین سکوتونو سیندیردی:

ـ اؤغلوم شامیل!دؤیوش بؤلگه‌لرینده نه وار-گل اؤتور سؤیله گؤره‌ک!

او آتاسینا ساری دؤنه‌رک،آرام لحن ایله:«آتا!تنزلیکله بورادان گئتمه‌لی‌ییک»دئدی.

ـ نئجه،نه دئدین،بورادان گئتمه‌لی‌ییک،نییه اوغلوم نه اوچون؟!

ـ هر آن امکانی وار قودوز دوشمن بورایا یاسقین ائتسینلر.جبهه‌لرده دوروم یاخشی دئییل.دوشمن وار گوجو ایله یوروش ائتمکده‌دیر.بو گون ـ صاباح...

ـ یوخ اوغلوم من بو شهری ترک ائده‌بیلمه‌رم،خوجالی منیم دوغما یوردوم‌دور.من بورادا بؤی آتمیشام،یاشا دولموشام.نئجه من بورالارین داغ ـ داشیندان،سرین سولاریندان،منشه‌لریندن الچکه‌بیله‌رم.منیم هر زادیم بورادادیر.من بورادا کؤک سالمیشام.

شامیل دَه‌رین دن کؤکس اؤتوردو:

ـ آتا من سنی لاپ یاخشی باشا دوشورم،آما نه ائتمک اولار.بو گون ـ صاباح اؤ دیغالارین آیاغی بورالارا آچیلسا،هئچ کیمسه‌یه رحم ائتمه‌یه‌جکلر.اونلار دیریلر قالسین بیریانا،اؤلولره‌ده رحم ائتمیرلر. هانسی کنده،قصبه‌یه چاتیرلار قبیرلری ده سؤکورلر.آتا!چوخ چتین گونلر کئچیریریک.دوشمن گون‌به‌گون توریاغیمیزدا ایره‌لیله‌مکده‌دیر.

اصلان اوره‌یینده آغیر بیر درد حس ائدیردی.اونون یانیندا اوتوران بالاجا اوغلان نوه‌سی دانیشیقلارا قولاق آسیردی.آتا اوغلونون دئدیکلریندن بئله راحاتجاسینا کئچه‌بیلمیردی.آخی او،اؤزوده ایکینجی دونیا محاربه‌سینده چتین گونلره راست گلیب،محاربه‌نی یاخیندان تجربه ائتمیشدی.باشینی آیاق اوسته دوران اوغلونا ساری قووزادی.شامیل اونون ایکی گؤزونون درین‌لیگینده نفرتله انتقام حسینی دویوردو.سینده آیدینجا آنلاشیلایان بیر غم وارایدی:

ـ اوغلوم!توریاغی‌کی باشینا

بوراخیب.دوشمنه وئرمک اولماز.بو تورپاقدان هره‌نین بیرپایی وار.هامی امکان قدر اؤز پایینی قورومالی دیر.اونون قارشیسینداکی وظیفه‌میز چوخ آغیردیر.قارینج - قارینجیندان وار گوجوموزله مدافعه ائتمه‌لی‌ییک.اولورسا بو تورپاغی چیگینلریمیزده داشیمالیییق،آما اونو دوشمن الینه وئرمه‌مه‌لی‌ییک.من بیلمیرم بس سیزلر نئیلیرسیز.اؤلکه‌میزین ملی اوردوسو نییه دوشمن باسقیسی‌نین قاباغینی آلمیر؟!

- آی آتا بیرین بیلیرسن،بیرین بیلمیرسن.دوشمن باشدان - آیاغادک سیلاحلانیب،روس ایمپریاسی آمریکا،فرانسا،آیری بؤیوئیوغون اؤلکه‌لرله بیرلیکده قالماسین یاردیمی ارمنیلره اله‌ییرلر.اونلارین کؤمه‌یی اولماسایدی.ارمنیلر کی جرأت ائدیب بیزیم تورپاقلارا گؤزلری‌نین اوجو ایله ده باخا بیلمزدیلر.قالدی بیزیم اؤز اوردوموزون احوالاتی.آدام اوتانیر سؤزونو دانیشسین.دؤیوش بؤلگه‌لرینده اولان قوه‌لریمیز وار گوجلری ایله دؤیوشورلر.قانلاریندان.جانلاریندان کئچیرلر،آنجاق تأسفلر اولسون کی چاتیشمامازلیقلاردا آز دئییل.گؤرورسن نئچه گون اولور کی آرخا جبهه‌دن اوردویا یاردیم اولونمور.الی بوش.آرخاسیز دوشمن اؤنونده نه ائتمک اولار.

اصلانین گؤزلری یاشارمیشدی:

- ایلاهی نه گونلره قالدیق.گؤره‌سن آخریمیز نئجه اولاجاق.کاشکی ال - آیاغیمدا گوج اولایدی،سیلاح گؤتوره‌بیله‌یدیم،اوندا اونلارا گؤستردیم کی آذربایجان تورپاغیندا او آلچاقلارا یئر اولا بیلمز.

بالاجا اوشاق هوروت - هوروت بؤیوک آتاسینا باخیردی:

- اصلان‌بابا سن قوجالمیسان،داغدا قاچا بیلمزسن.قوْی من آتاملا گندیم دوشمنله دؤیوشوم.اصلان الینی اونون باشینا چکه‌رک:

- آی ساغ اول منیم قوْچاغیم!آما واقف! سن هله چوخ بالاجاسان،بؤیویوب بویا - باشا چاتمالیسان،سن بؤیویه‌نه آللاه ایسترسه محاربه قورتارار،امن - آمانلیق اولار.

***

نئچه گون ایدی کی اصلانین عایله‌سی شامیلین اصراری‌ایله خوجالینی ترک ائدیب آغداما گلمیشدیلر.او گونلرده خوجالینی ترک ائدن عایله‌لرین سایی چوخ آزایدی.دؤیوش بؤلگه‌لرینده قیزغین محاربه گئدیردی.دوشمنین اشغال ائتدیگی تورپاقلار گون‌به‌گون آرتیردی.آرتیق گولله‌لرین،بؤمبالارین پارتلاماسینی خوجالی‌نین یاخینلیغیندا ائشیتمک اولوردو.

چوخ چکمه‌دی کی رادیو - تلویزیون واسیطه‌سی ایله دهشتلی،آجی بیر خبر ائشیدیلدی:ارمنی قوه‌لری وحشیجه‌سینه خوجالی دا یوزلرله گوناهسیز انسانی اؤلدوروب،ائولرینی یاندیریب داغیتمیشلار.

بو سارسیدیجی خبر اؤلکه‌ده بومبا کیمی سس سالیب،هامینی غم،کدره چولغادی.

خوجالی اطرافیندا یئرله‌شن قارقار ساحلینده کی منشه‌ده هله ده آرابیر گولله سسی ائشیدیلیردی.منشه‌یه پناه‌آپاران سیلاحسیز اهالی آجلیقلا،شاختا - بورانلا مبارزه ائتدیکده هاردا وحشی دوشمن واسیطه‌سی ایله تاپیلیردیلارسا گولله‌له‌نیب.یا دا اسیر توتولوردولار.اونلار نه

قالانی ۸۴- جو صحیفه‌ده

• اردبیل زلزله‌سی

☐ ۱۳۷۵ ـ جی ایلین اسفند آیی‌نین اؤنو،جمعه گونو ساعات ۱۶/۲۸ ده ۵/۵ درجه ریشتر مقیاسیندا زلزله اردبیل اوستانینی خصوصیله ساوالان داغی اتگینده«نیر»شهرینه باغلی دورسونخوجا ماحالینی ۳۰ ثانیه مدتینده تیتره‌تدی.بؤ تیتره‌ییش ده آشاغی ـ یوخاری ۱۱۰ کند و بعضی شهرلرین معیین حیصه‌سی داغلیب،میندن آرتیق انسان حیاتینی ایتیریب،اوچ مین نفردن چوخ یارالانیب و ۶۸ مین نفر ده ائو ـ ائشیکلریندن دیدرگین دوشدولر.زلزله خبری اردبیل رادیوسوندان یاییلان کیمی اردبیلین ایناملی و دیندار اهالیسی قیشین شاختاسینا باخمایاراق اونلارین یاردیمینا گندیب و اؤزلریله پالتار،پتو،بئل،کولونگ و باشقا ملزمه‌لری آپاردیلار.

ایلک نؤبه ده اردبیللی‌لر داها سونرا تبریز،آستارا،زنجان و باشقا شهرلرین اهالیسی و مسئول دولت اورقانلاری قیشین شاختاسینا باخمایاراق زلزله‌یه معروض قالانلارین یاردیمینا گندیب و اؤزلریله ایستی گئییملر،پتو و باشقا ملزمه‌لری آپارمیش و یارالیلاری اردبیل خسته‌خانالارینا کؤچورموشلر.

«تماشای زندگی»درگیسی‌نین اسفند آییندا چیخاردیغی فوق‌العاده ده تخمین ائدیلدیگینه گؤره(البته بو تخمین ایلک گونلره عاید دیر)بو زلزله نتیجه‌سینده ۶۰ میلیارد تومن حدودوندا زیان دگمیش دیر.بوتون بونلار حادثه‌نین و مصیبتین بؤیوکلویونو گؤستریر.اومید ائدیریک کی غیرتلی خلقیمیزین و دؤلتیمیزین تشبوث و یاردیمی ایله داغیلان ائو ـ ائشیک یئنی دن داها محکم بیر صورتده تیکیلسین و یارالی باجی ـ قارداشلاریمیزین یارالارینا مرهم قویولسون!بیز بیر داها بو زلزله مناسبتیله بوتون وطنداشلاریمیزا باش ساغلیغی وئریر،اؤلو تانریدان حادثه‌ده اؤلنلره رحمت و قالانلارا دؤزوم دیله‌ییریک.

☐ بو ایل اسفند آیی‌نین ایگیرمی اوچونده تهرانین گلوبندک محله‌سینده یئرله‌شن اردبیللیلر مسجیدینده زلزله نتیجه‌سینده اؤلن وطنداشلاریمیز اوچون بیر ترحیم مراسمی و یاردیم مسئله‌لری اوچون بیر مجلس قوورولموشدو.بو مجلسده

جناب سیدجعفر موسوی زلزله‌ده حیاتلارینی ایتیره‌نلرین و اونلارا یاردیم آپاران طیاره‌نین دوشمه‌سی نتیجه‌سینده شهید اولانلارین روحلاری نین شادلیغینا فاتحه اوخویوب اونلارین خاطیره‌سینی عزیزله‌دی.

☐ اردبیل زلزله‌سی و خوجالی فاجعه‌سی مناسبتیله تهران اونیورسیته‌لری‌نین آذربایجانلی طلبه‌لری طرفیندن شانجانلیلار حسینیه‌سی و تهران اونیورسیته‌سینده یاس مراسیملری کئچیریلدی.بو مراسیملرده زلزله دیدرگینلری اوچون مادی یاردیم توپلانیب منطقه‌یه گؤنده‌ریلدی.بوندان علاوه اسفندین ۱۶- سیندا حضرت زینب (ع)مسجدینده کئچیریلن مراسیمده توپلانان یاردیملار آقالار یعقوب علیزاده شفق و حاجی برات جمالی واسیطه‌سی و قیزیل آی پارا جمعیتی‌نین کؤمک و گؤستریشیله اردبیل و نیر منطقه‌لرینه گؤنده‌ریلدی.

☐ آلدیغیمیز خبره گؤره آذربایجانین «سهند» آدینا موسیقی‌گروپو ایکی‌گون مدتینده زلزله نتیجه‌سینده زیان گؤرموشلرین خیرینه کونسئرت ونرمیشدی.خلق طرفیندن چوخ یاخشی قارشیلانان بو کونسئرتده بؤل مقداردایاردیم توپلانمیشدی.

ح.م.ساوالان

☐ آقای محمدعلی فرزانه‌نین بیلدیردیگینه گؤره سولدین گوتنبرگ شهرینده یاشایان آذربایجانلیلارین فرهنگی ـ مدنی درنگی (ساوالان مدنیت اوجاغی)،اردبیل زلزله‌سینده فاجعه‌یه اوغرایان عزیزلرین آدینا مین دولار یاردیم گؤندرمیشلر.

☐ آلدیغیمیز سئویندیریجی خبره گؤره کئچمیش «فروغ آزادی»غزتی‌نین باش یازاری مرحوم سیدجواد پیمانین بؤیوک اوغلو آقا سعید پیمان طرفیندن یاخین گله‌جکده «عصر آزادی» آدلی مدنی ـ سیاسی ـ اجتماعی بیر هفته‌لیک تبریز شهرینده نشر اولونماغا باشلایاجاقدیر.وارلیق درگیسی «عصر آزادی»هفته‌لیگی‌نین مطبوعات جرگه‌سینه قوشولماغینی تبریک الدیر.

وارلیق

دوزه‌لیش

کئچن سایمیزین ۱۱۸-جی صحیفه‌سینده «دانستنیها» درگیسیندن نقل اتدیگیمیز یازی‌دا "بخاری" سؤزو یانلیش اولاراق "به‌خواری" یازیلمیشدیر.بئله‌لیکله درگی‌ده گئدن سهوی‌دوزه‌لدیر اوخوجولاریمیزدان عذر ایسته‌ییریک.

کوچ ارامنه از ایران به قره‌باغ [1]

● صمد سرداری‌نیا

پس از پایان جنگ‌های ایران و روس،کوچ ارامنه از ایران به آن سوی ارس که به تصرف روس‌ها درآمده بود آغاز می‌گردد.روس‌ها بعد از اشغال منطقه قفقاز که اکثریت قریب به اتفاق ساکنان آن مسلمان بودند و چنان که در طول جنگ دیدیم،اشغالگران نمی‌توانستند به آن‌ها اعتماد کنند،لذا دست به تدابیری زدند که ترکیب جمعیت قفقاز را به ضرر مسلمانان تغییر دهند،بهمین جهت با گنجاندن ماده‌ای در عهدنامه ننگین ترکمانچای،زمینه مهاجرت ارامنه را که در طول جنگ،با نیروهای روسیه تزاری همکاری کرده بودند فراهم ساختند.تزاریسم با این اقدام می‌خواست موقعیت خود را در قفقاز مستحکم کرده و در سیاست دیرین شرقی خود،نقطهٔ اتکائی در قفقاز برای خود ایجاد کند.

پس از امضای قرارداد ترکمانچای،ارامنه از نقاط مختلف ایران،از جمله مراغه و اطراف دریاچه ارومیه کوچ کرده و بیشتر در(داغلیق قاراباغ)قره‌باغ کوهستانی سکنی گزیدند.قبل از آن که تعداد و چگونگی سکونت ارمنیان را در قره‌باغ کوهستانی توضیح دهیم،لازم است که به نحوه همکاری آنان با روس‌های تزاری اشاره‌ای بکنیم.

روس‌ها از دوران سلطنت پطرکبیر،متوجه ایران شدند و پطرکبیر نخستین زمامدار روسیه بود که می‌خواست به اراضی ایران به ویژه منطقه قفقاز دست‌درازی کند،چرا که او آذربایجان را دروازه خاورمیانه می‌دانست.لذا وی مؤثرترین راه نفوذ به این منطقه را تبانی با ارامنه و ستون پنجم قراردادن آنان دید.در این زمینه مورخ ارمنی«هراند پاسدرماجیان»می‌نویسد:

«پطرکبیر چون به سرزمین ماورای قفقاز به چشم کلیدی می‌نگریست که به وسیله آن می‌توانست به خاور زمین،وارد شود،و نیز چون دلش می‌خواست از دستیابی اجتماعی امپراطوری عثمانی به دریای خزر جلوگیری کند،این نقشه را در سرمی‌پخت که گرجستان و ارمنستان را تحت حمایت روسیه قرار بدهد.به همین منظور بود که با ارامنه قره‌باغ ارتباط برقرار کرد و نماینده ایشان به نام «لوری»را به حضور پذیرفت.معهذا عمل پطرکبیر به آغاز نخستین جنگ با ایران انجامید و روس‌ها تا دربند(۱۷۲۲)و حتی تا باکو هم آمدند.پطرکبیر قصد داشت،ارامنه را دعوت کند که بیایند،در این منطقه ساکن شوند،ولی این طرح دنباله پیدا نکرد،زیرا روس‌ها پس از مرگ آن امپراطور بزرگ،این متصرفات را تخلیه کردند و پس

۱- بخشی از کتاب آماده به چاپ«قره‌باغ در گذرگاه تاریخ».در این اثر،علاوه بر جغرافیای قره‌باغ،پیشینه این سرزمین از دوران ماقبل تاریخ تاکنون مورد بررسی قرار گرفته است.

نشستند.[۱]»

این سیاست های بلندپروازانه،در عصر سلطنت ملکه کاترین دوم نیز به شکل دیگر،منتها با همیاری ارامنه ادامه پیدا می‌کند.پاسدارماجیان در این زمینه نیز می‌نویسد:

« حتی یک وقت،کاترین دوم،نقشه‌ای طرح کرده بود،دایر بر این که یک کشور ارمنستان تحت حمایت روسیه تشکیل بدهد.این نقشه به طور جدی بین ملکه کاترین و مرد مورد توجه او«پوتمکین»مورد بحث قرار گرفت و حتی قرار بود که بعد از اجرای طرح،خود پوتمکین فرمانروای آن کشور باشد.حتی این تدارکات را با دامنه وسیع‌تری کش دادند،ولی چنانکه می‌دانیم،اجرای این طرح دنباله پیدا نکرد،زیرا دخالت روسیه در ۱۷۹۷ در مرزهای گرجستان متوقف گردید.[۲]

ولی در دوران سلطنت جانشینان ملکه کاترین دوم،در طول جنگ های معروف ایران و روس،تزاریسم به هدف دیرینه خود نائل می‌شود و بر اثر همکاری ارامنه با روس ها،منطقه قفقاز،برای همیشه از ایران جدا و به قلمرو روسیه منضم می‌گردد.

« ژان ماری کارزو»فرانسوی،با این که در سراسر کتابش تحت عنوان«ارمنستان ۱۹۱۵»نسبت به ارمنیان همدلی نشان می‌دهد،لکن در صفحه ۳۹ کتابش چنین می‌نویسد:

«ارمنیان ایران و ترکیه،در خلال جنگ های ایران و روسیه،با تشکیل گروههای داوطلب نظامی،خدمات و کمک های ارزنده‌ای به روسیه کرده و پیروزی این کشور را تسهیل کردند.چرا که از نظر ایشان،جدائی این منطقه از یک حکومت مسلمان به معنای اولین قدم به سوی آزادی و استقلال کلی ملت ارمنی محسوب می‌شد.

نکته حائز اهمیت در این میان،آن که انعقاد این قرارداد،به خودی خود،موجب بازگشت ارمنیان به ارمنستان شد.این بازگشت که ابتدا از ایران آغاز گشت،به زودی به عثمانی نیز سرایت نمود و گروه قابل ملاحظه‌ای از ارامنه این کشور را به کانون ارمنی - روسی بازگرداند[۳]

ارمنیان از همان آغاز جنگ،همکاری خود را با روس ها شروع می‌کنند.هنگامی که جوادخان و مردم گنجه در برابر روس ها مقاومت می‌کردند،قلعه گنجه بر اثر خیانت ارامنه سقوط می‌کند.[۴]

سپس در تمام مراحل جنگ،همکاری ارامنه با روس‌ها ادامه می‌یابد و این همکاری،ضربات سختی به نیروهای ایرانی وارد می‌کند.پاسدرماجیان به برخی از این همکاری ها اشاره می‌کند:

«این جنگ [دوره دوم]با پیشروی سریع لشکریان ایرانی به فرماندهی شاهزاده خستگی‌ناپذیر عباس‌میرزا ولیعهد آغاز شد که تعداد نفرات آن در حدود ۳۵ هزار نفری می‌شد و به سرعت بر شهرهای گومری(الکساندروپل)و گنجه(الیزاوت‌پل)تاختند.این هر دو شهر،در اسرع وقت به اشغال نیروهای ایران

۱- ژراند پاسدرماجیان - تاریخ ارمنستان - ترجمه محمد قاضی - ص ۳۶۲

۲- همانجا

۳- ژان ماری کارزو - ارمنستان ۱۹۱۵ - ترجمه فریبرز برزگر - ص ۳۹

۴- سعید نفیسی - تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران - (ج ۱) - ص ۲۴۱

درآمدند.بادی از وحشت بر سر تفلیس می‌وزید و هر آن انتظار می‌رفت که آنجا نیز سقوط کند.لیکن وضع با شش هفته مقاومت قهرمانانه قلعه شوشه که ساکنان ارمنی خود شهر همراه با یک پادگان معدود ۳۵۰ نفری به فرماندهی سرهنگ رئوت از آن دفاع می‌کردند و با پیروزی درخشانی که در ۲ سپتامبر ۱۸۲۶ در شمخور،نصیب ژنرال ماداتیان شد ترمیم گردید.این ژنرال با قوائی دو هزار نفری یک لشکر ایرانی ده‌هزار نفری را شکست داد و گنجه را پس گرفت.

سپس ژنرال پاسکیویچ که به جای یرمولوف پیر به سرفرماندهی قوای روس منصوب شده بود با لشکری در حدود هشت هزار نفر رسید و سپاهیان ارمنی ماداتیان نیز به او ملحق شدند.این سردار،شکست تازه‌ای در حوالی گنجه بر قوای ایران وارد آورد.

سالی بعد،یعنی در ۱۸۲۷ پاسکیویچ،اچمیادزین را اشغال کرد و ایروان را در محاصره گرفت.سپس به سمت نخجوان پیشروی کرد و آنجا را در ماه ژوئن متصرف شد.در ماه اوت،ایرانیان که همچنان به فرماندهی عباس‌میرزا ولیعهد بودند وارد دشت ایروان شدند تا مگر روس ها را وادار به ترک محاصره آنجا کنند،لیکن در نبردی در آشتاراک شکست خوردند.بالاخره در دوم اکتبر،پادگان ایروان(شامل چهار هزار سرباز و پنجاه توپ)تسلیم شد.گروهان های پیاده و سواره داوطلب ارمنی در تمام این عملیات شرکت داشتند و دوش به دوش سربازان روسی می‌جنگیدند[۱].

ارامنه در حالی با روس ها بر علیه ایران همکاری همه جانبه می‌کردند که همیشه در کشور ایران،در کنار سایر ایرانیان،با مسالمت زندگی کرده و مورد احترام بودند.اسناد تاریخی.این واقعیت را گواهی می‌دهند.«در هشتمین نمایشگاه اسناد و فرامین فارسی منطقه قفقاز که در بهمن ۱۳۷۳ توسط دکتر ولایتی در دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه گشایش یافت،بیش از یکصد سند تاریخی متعلق به سال های ۱۴۶۸ تا ۱۸۵۲ میلادی درباره مناطق آذربایجان،گرجستان و ارمنستان که در آن دوران،بخش هائی از آن‌ها جزو سرحدات ایران بود،به نمایش گذاشته شد.

دکتر ولایتی درباره جالب‌ترین سند این نمایشگاه گفت:«نحوه برخورد مأموران حکومتی با اقلیت های مذهبی این منطقه،مورد توجه حکّام ایران بوده است.یکی از اسناد نشان می‌دهد که حاکم وقت ایران.داروغه ها را از ورود به کلیسای ارامنه منع کرده است و این نشان دهندهٔ‌سعهٔ صدر مردم ایران در برخورد با پیروان دیگر مذاهب است.[۲].»

فتحعلیشاه نیز به تاریخ ۲۴ جمادی‌الثانی ۱۲۱۵ هـ‌ق،در فرمانی که خطاب به داود خلیفه اوجاق اوچ کلیسا صادر کرده،پس از معاف کردن اقلیت های مذهبی از پرداخت عوارض تصریح می‌کند:«در اوجاق مذکور و در قراء مسکونه ارامنه به طریق سابق در باب ناقوس کشیدن و تخته اذن و بانگ گفتن و مرده برداشتن،کسی از اهل اسلام،مانع و متعرض ایشان نشود که به آئین و قانون خود،امرهای مذکوره را به تقدیم رسانند و در املاک و مزارع و باغات ابتیاعی و موقوفه اوجاق،بدون امر و نهی و اذن و رخصت آن عالیجاه،کسی دخل و تصرف ننماید و چنانچه از جماعت مسلمانان کسی ادعائی داشته باشد بدون فرمان جهان‌مطاع ادّعا ننماید و

۱- پسدر ماجیان - پیشین - ۳۶۴ ۲- روزنامه اطلاعات - ۱۱/۱۸ / ۷۳

ارامنه را جماعت مسلمانان،مأذون و مرخص نیستند که جبرا و قهرا به دایره اسلام بیاورند... .[۱]»

ارمنیان حتی از امتیازات خاصی هم برخوردار بودند.بنابه نوشته نفیسی:«بازرگانی و صنعت این نواحی [آذربایجان ایران]یکسره در دست ارمنیان بود.[۲] و حتی«در همین زمان‌ها مأموران سیاسی که از سوی ایران به اروپا می‌رفته‌اند بیشتر ارمنیان بوده‌اند.زیرا که مأموران مسلمان از رفتن به اروپا احتراز می‌کرده‌اند و دولت ایران هم تصّور می‌کرده که چون ارمنیان هم مانند اروپائیان،عیسوی هستند بیشتر می‌توانند در اروپا نفوذ بهم رسانند و اروپائیان بیشتر از آن‌ها حرف شنوی دارند[۳].»

با این همه،ارامنه در طول جنگ،از هر گونه کمک به روس‌ها دریغ نکردند و حتی پس از آن که نیروهای روس در دوره دوّم جنگ،در آذربایجان ایران،با بی‌پولی و عدم امکانات مواجه شدند،یکی از ارامنه که نماینده آن‌ها بود پا پیش گذاشت و به یاری اشغالگران شتافت.نفیسی می‌نویسد:« با همه این دشواری‌ها پاسکیویچ توانست بی‌آنکه به خشونت رفتار کند.از عدّه بکاهد و خوراک لشگریان خود را تأمین کند.عده بسیار از چادرنشینان شاهسون در میان میانه و اردبیل بودند و وضعشان چنان بود که به نظر می‌آمد زیر نفوذ روس‌ها نیستند.با این همه پیشنهاد کردند در جاهای مختلفی که کارپردازی معیّن می‌کرد هفت هزار چتورت از هر گونه خواربار یا وسایل خود برسانند.گذشته از آن‌ها شاهسون‌ها سیصد شتر و دو هزار چادر برای بارکشی تسلیم کردند.در این زمان،ارتش روسیه در آذربایجان پیشکار و رابطه‌ای از ارمنیان داشت که نام خود را«کارگانوو»گذاشته بود و وی واسطه انجام اینکار شد.چنان که پس از جنگ گنجه نیز چنین کار را انجام داده بود.[۴].»

هراند پاسدرماجیان می‌نویسد:«اسقف اعظم ارمنی تفلیس یاجاثلیق نرسس...به بهترین وجه ممکن به سردار کل قوای روس کمک کرد.همیشه او را می‌دیدند که شب‌ها در کنار ژنرال پاسکیویچ بود و در چادر او می‌خوابید و روزها صلیب به دست در پیشاپیش سپاهیان روس حرکت می‌کرد.امپراطور نیکلای اول به اسقف نرسس،به پاس نقشی که در پیروزی سپاهیان روس بازی کرده‌بود،مدال الماس‌نشان«سنت الکساندروسکی»اعطاء کرد[۵].»

مورخ نامبرده در همان کتاب می‌نویسد:«اصولا ملت ارمنی،هیچ دلش نمی‌خواست که سایه روس‌ها از سرش کم بشود...ارامنه به اشغال سرزمین ماورای قفقاز به وسیله روس‌ها به چشم فتح و تصرف نگاه نکرده‌اند،بکله آن را به منزله نجات خود تلقی کرده‌اند.آنان در میان ساکنان ماورای قفقاز،تنها ملتی هستند که نسبت به روس‌ها وفاداری کامل نشان می‌دهند.[۶]»

در نتیجه این همکاری‌ها بود که هنگام انعقاد قرارداد منحوس ترکمانچای،روس‌ها خدمات ارامنه را که بر ایشان ارزنده بود.در یکی از مواد عهدنامه مزبور جبران کردند و به قول پاسدارماجیان:«مضمون یکی از

۱- اسنادی از روابط ایران با منطقه قفقاز - ص ۱۴۰

۲- سعید نفیسی - پیشین - (ج ۱)ص ۲۶۳

۳- نفیسی - پیشین - (ج ۱)ص ۲۶۳

۴- نفیسی - پیشین - (ج ۱)- ص ۱۵۴

۵- پاسدارماجیان - پیشین - ص ۳۶۵،۳۱۴،۳۱۲،۳۷۱

۶- همانجا

مواد معاهده ترکمانچای این بود که ارمنیان ساکن سرزمین هائی که در تسلط ایران باقی مانده است مهاجرت کنند.به موجب همین ماده،۳۵ هزار ارمنی که بیشترشان از نواحی سلماس و ارومیه آمده بودند به ارمنستان روسیه کوچ کردند و در آنجا مقیم شدند.[۱] «بنابر نوشته نفیسی:«امپراطور روسیه به پاسکیویچ نوشته بود:لازم می‌دانم توجه شما را به بازگشت مسلمانان چادرنشین به ولایات جدید جلب کنم.به نظرم اگر در پشت ما باشند.خطرناک باشد،زیرا که نمی‌توان به ایشان اطمینان داشت...زمین ها هم لم‌یزرع نخواهند ماند و ارمنیان و طوایف عیسوی مجاور،آن ها را خواهند کاشت.

به همین مقصود بود که پاسکیویچ می‌کوشید عیسویان ارومیه و خوی را به قلمرو وسیع روسیه ببرد...توجهی که پاسکیویچ در بازگشت این عده کرد نتیجه مساعد داشت،زیرا که پس از امضای عهدنامۀ ترکمانچای،هشتادهزار خانوار از آذربایجان به ماورای قفقاز رفتند...به معرفی نرسس خلیفه ارمنیان،پاسکیویچ کسی را که «لازار لازارو»نام داشت مأمور کرد که ارمنیان را به مقصد برساند...وی بسیار مغرور شد و خود را شاه ارمنستان می‌پنداشت که نام وی می‌بایست ارمنیان را جلب کند،اما در حقیقت نالایق بود که این کار را به‌پایان برساند.ارمنیان هرگز نام او را نشنیده بودند و پاسکیویچ ناچار شد آرگوتینسکی دالگاروکی را به جای او بگمارد که مرد کارآمدی بود و این کار را به پایان رساند.[۲]»

دولت روسیه تزاری،علاوه بر گنجاندن ماده‌ای در قرارداد ترکمانچای،برای کوچاندن ارامنه از ایران تدابیر دیگری نیز اندیشید.چرا که می‌خواست ترکیب جمعیت قفقاز را به ضرر مسلمانان تغییر دهد.ازجمله:«در آغاز سال ۱۸۲۳ میلادی،رژیم تزار،همزمان با راه‌اندازی شرکت‌های حفاری معادن که از آینده درخشان قره‌باغ خبر می‌داد،راه مهاجرت ارامنه را به قره‌باغ هموار نمود.بدین طریق،رفته رفته،جمعیت ارمنی‌ها در منطقه فزونی گرفت.[۳]»

«ارامنه بعد از پایان جنگ،رفته رفته دهات را خالی می‌کردند و از آنجا که دولت روسیه.آنان را برای مدت دو سال از پرداخت هر گونه مالیات معاف داشته بود،با سرعت خاک ایران را ترک می‌گفتند.[۴]»

سفیر فرانسه می‌نویسد:«در حال حاضر.اهمیت خوی نسبت به سابق کمتر شده است.بیش از حدود ۱۵ هزار نفر جمعیت ندارد.زیرا تقریباً تمام ارمنی‌هائی که در آن ساکن بودند به روسیه مهاجرت کرده‌اند.[۵]»

«هنگامی که ارامنه از ایران به قره‌باغ کوچ می‌کردند،ابتدا چنین برنامه‌ریزی شده بود که شهر بردع از نو احیاء گردیده و ارمنیان در آنجا اسکان یابند.لکن چون ارمنی ها،همیشه در شرایط کوهستانی زندگی کرده و نمی‌توانستند،در فصل تابستان،گرمای اراضی هموار قره‌باغ را تحمل کنند،لذا سیاست احیای شهر بردع به بوته فراموشی سپرده شد و آن‌ها در نواحی کوهستانی و در شهر شوشا سکونت داده شدند.ساکن شدن

۱- همان جا

۲- نفیسی - پیشین (ج۲)- ص ۱۷۵ و ۱۷۶

۳- اسعد طاها- العالم - شماره ۴۲۶ (۱۱ آوریل ۱۹۹۲)- ترجمه هادی به نقل از روزنامه سلام - ۱۳۷۱/۵/۶

۴- هما ناطق - از ماست که برماست - ص ۴۱

۵- دکتر محمدامین ریاحی - تاریخ خوی - ص ۳۷۰

ارامنه در شهر شوشا با مقاومت شدید اهالی رو به رو شد،لکن تزاریسم توانست ارمنیان را در این شهر اسکان دهد.منابع تأکید می‌کنند که تزاریسم از اسکان ارمنی‌ها در مناطق کوهستانی اهداف سیاسی داشت.[۱]»

«دولت تزاری روسیه،ارامنه‌ای را که ایران را ترک می‌گفتند در قسمت کوهستانی منطقه قره‌باغ اسکان داد.گریبایدوف سفیر وقت روسیه در ایران،طی نامه‌ای نوشت باید به مسلمانان قره‌باغ،این فکر را تلقین کرد که ارامنه موقتاً در این منطقه ساکن می‌شوند تا آن‌ها اعتراضی نکنند.بدین ترتیب،ارامنه در قره‌باغ کوهستانی مسکن گزیدند.[۲]»

«روس‌ها ارامنه مهاجر را در دهکده‌ای بنام مراغه مستقر کردند و آنجا یک تابلو نوشته بودند به مناسبت صد و پنجاهمین سال کوچاندن ارامنه و مستقر کردن آنان در دهکده مراغه و البته این مراغه.همان شهر مراغه ایران است و ارامنه را از آنجا به منطقه قره‌باغ آوردند و آن منطقه را به نام مراغه نامگذاری کردند.[۳]»

اولاد ارامنه مهاجر در حال حاضر نیز،امضای عهدنامه گلستان و جدائی قفقاز از ایران را جشن می‌گیرند.

« بنابه گزارش خبرگزاری جمهوری اسلامی،سفیر جمهوری آذربایجان در روسیه،به تشکیل مراسم جشنی که ارامنه قره‌باغ به مناسبت صدوهشتادویکمین سال امضای عهدنامه گلستان،در سالن یکی از تئاترهای مسکو برپا کرده بودند به دولت روسیه اعتراض کرد...[۴]»

در حالی که مردم مسلمان آن سوی ارس، همیشه از جدائی خود از مام میهن،اظهار دلتنگی کرده و می‌کنند،به طوری که چندی پیش ،مجلس نخجوان،قراردادهای گلستان و ترکمانچای را محکوم کرد.

« بنابه گزارش خبرگزاری جمهوری اسلامی،صالح علی‌اوف«خاورشناس آذربایجان در مسکو اظهار داشت که مجلس نخجوان در روزهای اخیر،قرارداد گلستان را که به جدائی منطقه شمال ارس از ایران منجر شد،محکوم کرده است.[۵]»

مردم مسلمان آنسوی ارس،در طول سال‌های متمادی پس از جدائی از ایران،همیشه با عشق و علاقه،متوجه مام میهن بوده‌اند.چنان که تقی‌زاده می‌نویسد:

«مثالی از احساسات اسلامی و ایرانی مردم آنجا قصه‌ای است که در مسافرت خودم به آن صوب در حدود سنه ۱۳۱۶ قمری،وقتی که پس از سه روز طی مسافت از تبریز با چاروادار،در آخرین منزل که قریه سوجا نزدیک به جلفا باشد خوابیدم.از اهالی آنجا شنیدم که یکی گفت وقتی به آن طرف رود ارس یعنی خاک قفقازیه رفته بود در دهی به اسم«یاجی»نزدیک رود ارس،روزی دید جمعی از اهل قریه در میدان

۱- ح. جلیل‌اف - قاراباغین [illegible] - باکو - ۱۹۹۲ - ص ۲۵

۲- مجله آسیای میانه و قفقاز - پاییز ۱۳۷۱ - ص ۴

۳- روزنامه رسالت - ۶/۱۲/۱۳۷۱ - ص ۵

۴- هفته‌نامه بعثت - چاپ قم - شماره ۳۰ - ۱۳۷۲/۸/۲۰

۵- مجله وارلیق - زمستان ۱۳۷۰ - ص ۹۳

ده،دور هم نشسته‌اند و چند نفر پیرمرد،در میدان نهال چنار کاشته‌اند و هر روز مراقبت و آبیاری می‌کنند.پس روزی به آن‌ها گفت عمو چرا این همه زحمت به خودتان می‌دهید.این چنارها سال‌ها می‌خواهد که درخت تناور و سایه‌دار شود و شما با این سن و سال،رشد و بزرگی آن‌ها را نمی‌بینید.پیرمردها گریه کردند و گفتند پسر ما از خدا همین قدر عمر می‌خواهیم که این چنارها بلند و تناور شود و این جاها باز ملک ایران گردد و مأمورین مالیاتی ایران،اینجا برای جمع مالیات بیایند و ما قادر به ادای دین مالیاتی خود نباشیم و آن مأمورها پاهای ما را به این چنارها بسته و شلاق بزنند.[۱]»

این احساسات در سال‌ها و ماههای اخیر نیز به انحاء مختلف دیده می‌شود:«چندی قبل،بخش خبر روزنامه جمهوری اسلامی،نامه‌ای را منتشر کرد تحت عنوان«درخواست افراد سرشناس و معتمدین شهرهای قفقاز از مردم و مسئولین»که «ما پاره تن ایران هستیم،ما را به ایران بازگردانید»در بخش هایی از این نامه چنین آمده است:« سکوت تا کی؟بی‌اعتنای تا چند؟خدا می‌داند این چند هزارمین نامه استغاثه‌ای است که به شما می‌فرستیم.به فریادمان برسید.ای از درد بی دردی،مگر درد دین و دنیا ندارید؟به چه زبانی بنویسیم تا به درد آئید مگر ما از شما نیستیم؟گوشت و پوست و خون ما یکی نیست؟دین و مذهب واحدی نداریم؟تاریخ و جغرافیای مشترکی نداریم؟چرا دست حمایت از سر ما کشیده‌اید؟...ایران بزرگ!به خدایت قسم زیر سم ستوران مغول و عثمانی و روس و کمونیسم له شده‌ایم ولی هویت ایرانی‌مان را حفظ کرده‌ایم.اگرچه خارج از مرزهای جغرافیای کنونی ایران زندگی می‌کنیم ولی کماکان ایرانی هستیم و برخود می‌بالیم.ایران بزرگ!هر بار که نجوای الغیاث ما را می‌شنیدی به فریادمان می‌رسیدی.چرا این بار بانگ فریادمان را نمی‌شنوی؟در سخت‌ترین شرایط،نه به خاطر «من و ما»به خاطر«خود»(که ما هم از توئیم)تن به مهلک‌ترین جنگ‌ها دادی.دو بار در ظرف ۱۶ سال به خاطر تمامیت ارضی با نیروهای متجاوز روس جنگیدی و در گلستان و ترکمنچای که نامشان از صحنه روزگار محو باد،جام زهر چشیدی...ولی حیف ...گناه از سردمداران فاسد وقت تهران بود یا بی‌غیرتی ما؟یا هر دو؟نمی‌دانم،هرچه بود عذابی بود که بر سر ما نازل شد و هنوز شعله‌های آن زبانه می‌کشد...»

«پس از کمونیسم خوش بودیم که ایام هجران بسر آمد.به شوق ایران،سیم‌های خاردار و مرزهای آهنین را برچیدیم.خود را به آب زدیم و از ارس گذشتیم تا به تو ای ایران بپیوندیم.این بار هم سیاست‌بازان بی‌دین و بی‌مسئولیت باکو خیانت کردند و به خواست درونی مردم وقعی ننهادند.به خدا امروز خاموشی حرام است.فاش می‌گوئیم که زمان وصال یتیم به مادر،بازگشت ما ۱۷ شهر سرگردان قفقاز به ایران فرا رسیده است...ایرانیان دلاور به ندای ما پاسخ مثبت دهید و دست یاری خود را به سوی ما دراز کنید...[۲]»

گفتنی است که ملت ایران و به ویژه آذربایجانی‌ها نیز برادران و خواهران خود را در آن سوی ارس که با سرنیزه روس‌ها و حیله و خیانت انگلیسی‌ها از ایران جدا شده‌اند هرگز از یاد نبرده‌اند.مراسم«کوشگی بالابان» سند زنده‌ای است بر این واقعیت:«این یک بازیی است که تا این اواخر در تبریز بازی می‌کردند و

۱- زندگی طوفانی،خاطرات سیدحسن تقی‌زاده ـ ص ۱۶

۲- گفتگو ـ شماره ۱۱ ـ بهار ۱۳۷۵ ـ ص ۱۲۰(این نامه در ۲۰ / ۱۰/ ۷۴ در روزنامه جمهوری اسلامی چاپ شده‌است)

پیدایش آن به زمانی برمی‌گردد که آذربایجان بر اثر حوادث تاریخی به دو قسمت ـ شمالی و جنوبی ـ تقسیم شده‌است.

این بازی هنگام غروب آغاز می‌شد و کثرت تعداد بازیگران هم مهم نبود. شرکت‌کنندگان، نخست دایره‌وار حلقه زده و بازوانشان را به همدیگر عبور می‌دادند و هر کس هم می‌بایستی پس از گذراندن بازویش به بازوی بغل دستیش، دستش را در پشت، محکم در دست دیگرش می‌گرفت. به طوری که پس از تشکیل حلقه اول، بازیکنان حلقه دوم، روی دوش افراد حلقه اول سوار می‌شدند و باز هم تعدادی حلقه سوم را تشکیل داده رو کتف بازیگران حلقه دوم می‌نشستند. پس از تکمیل شدن این سه صف، شرکت کنندگان، این اشعار را خوانده و دور خود چرخ می‌زدند تا آفتاب غروب می‌کرد و بازی به پایان می‌رسید[۱]:

کوشگی بالابان آرازا باخار
آرازین سویی گؤزلردن آخار

آی آراز، قوری، آخما بیر زامان
ای بیزی اؤدا یاندیریب یاخان
سنله آیریلدی آنا بالادان
کوشگی بالابان آرازا باخار
آرازین سویی گؤزلردن آخار

آنا چیغیریر «وای بالام هانی»
بالا چیغیریر «وای آنام هانی»
مه‌لر قویدون سن هر ایکی جانی
کوشگی بالابان آرازا باخار
آرازین سویی گؤزلردن آخار

داغلاریندا وار قانیمین ایزی
ایندی ده باخیر آنامین گؤزی
اوجا داغلاردان آختاریر بیزی
کوشگی بالابان آرازا باخار
آرازین سویی گؤزلردن آخار

گون باتان زامان قلبیم دارالیر
باغریم اؤلور قان، رنگیم سارالیر
باخارام سنه، هاوا قارالیر
کوشگی بالابان آرازا باخار
آرازین سویی گؤزلردن آخار

یاردان آیریلدی آداخلی قیزلار
دیزی قوجاقلی، اوره‌کدن سیزلار
دؤزممه گلین، ای آداخیزلار
کوشگی بالابان آرازا باخار
آرازین سویی گؤزلردن آخار

ایللر دولاندی، آغلارکن یاتدیق
طالع اویاندی بیر - بیرین تاپدیق
بیر اوره‌ک، بیر قان بیر یئره چاتدیق
صحبت گوزی بیر یئره باخار
آرازین سویو گؤزلردن آخار

۱- وارلیق ـ شماره ۳ ـ ۹۴ ـ پائیز ۱۳۷۳ ـ م.ع.فرزانه ـ ص ۱۳۷

چـــالدی بـیر یـئره اوغـول،آنـالار
اوزاقـدان گـؤروب قـوللارین آچـار
آنـــام گـل دلـییب بـاغرینا بـاسار
مـحبت گــؤزی بـیر یـئره بـاخار
آرازیـن سـویی گـؤزلردن آخـار...[۱]

این عشق و علاقه نه تنها در بین توده‌های مردم،بلکه به عنوان درد هجران(آیریلیق)،همواره یکی از زمینه‌های همیشه مطرح و پرجاذبه قلمزنان هر دو سوی ارس می‌باشد.این حسرت جدائی،یکی از فصل‌های مهم و قابل بررسی تاریخ ادبیات آذربایجان را تشکیل می‌دهد.یکی از ایـن سـخنوران،زنـده‌یاد شـهریار می‌باشد که در این زمینه،اشعار متعددی دارد که گویای این واقعیت است.ازجمله می‌گوید:

بیر قرن ده قارداش‌دان اوزاخلاشماق اؤلورموش؟
قارداش دئیه،بیر عؤمر،سوراغلاشماق اؤلورموش؟
بیردن ده،بو قارداشلا،قوجاقلاشماق اؤلورموش؟
بـونلار بـئله‌کـی عـرض ائـله‌دیم،گـلدی و اؤلدی
من هر نـه مـحال فـرض ائـله‌دیم،گـلدی و اؤلدی
بـــیز آیـریلالی قـرن‌دی قـارداشــلاریمیزدان
لشـلر کـیمی آیـری دوشـه‌لی بـاشلاریمیزدان
اوزمـوش الی قـافقازلی قـاریناداشــلاریمیزدان
گؤر من نه حال اؤللام بـو قـیزیل گـوللری تـاپسام
رسـتم عـلی‌اوف تک گـول بـولبوللری تـاپسام
قارداش گؤزوم آختارمادا قوْی بیر سـنی تـاپسین
عشقیم طـلیسیم داغـلاری فـرهاد کـیمی چـاپسین
دوشـمن وار ایـــه امـجگینی،تـندیره یـاپسین
حـسـرت قـالالی بیز سیزه،بیر قـرن یـاریم دیـر
آغلار گؤزومون شاهدی،شعریم،سه‌تاریم دیـر...[۲]

۱- وارلیق ـ همان شماره ـ هلال ناصری ـ ص ۱۳۸.

۲- کلیات اشعار ترکی شهریار ـ چاپ اول ـ ۱۳۶۷ ـ ص ۶۵

واقت اؤلدو گینه آذان سسی یوکسلسین
اؤلگون گنجه‌دن قوپان فغانلار گلسین

خوش‌گلدی باهار،یاغدی نئیسان یاغیشی
شایدده بیزیم چوروك آغاج دیرچلسین

شعر: دکتر حمید نطقی

وارلیق ـ مجله فرهنگی،ادبی،هنری به زبانهای ترکی و فارسی ـ شماره امتیاز:۸۵۳۸

صاحب امتیاز و مدیر مسئول: دکتر جواد هیئت

آدرس: تهران ـ فلسطین شمالی ۱۵۱ ـ کد پستی ۱۴۱۶۹

تلفن: ۶۴۶۶۳۶۶

VARLIQ- PERSIAN AND TURKISH JOURNAL

CHIEF REDACTOR: DR.JAVAD HEYAT

18-th.year No 103-4,1997 Jan,Febr,Mart.

Add:151,Nord Felestin Ave,Tehran - Iran